

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:

<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:

www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

Hardsyssels Årbog

1992

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Hardsyssels Årbog

1992

ANDEN RÆKKE - BIND 26

UDGIVET AF

Historisk Samsfund for Ringkøbing Amt

ROUNBORGS GRAFISKE HUS
HOLSTEBRO

OMSLAGSBILLEDE:

Femogtve danske navere fejrer juleaften i Jerusalem i 1908. Poul Gaardboje ses som nr. 2 i anden række fra venstre.

INDHOLD

<i>Holger Villadsen: Hvide Sande Fondet</i>	5
<i>Hanne Thomsen: Tak - Østrup. Københavnerbarn i Vestjylland</i>	17
<i>Kirsten Gøgsig Andersen: At lære at farve.</i>	
En erindring fortalt af Bent Poulsen	27
<i>Knud Pichard: Et hus i Nørregade i Holstebro</i>	37
<i>Ejner G. Pedersen: Poul Gårdhøje - en vestjysk navers rejser</i>	45
<i>Kjeld B. Jensen: Tre fætre - tre skæbner</i>	63
<i>Rudolf Knudsen: Vorgod-Nørre Vium kommune efter</i> landkommunalreformen af 13. august 1841	71
<i>Poul D. C. Christensen: Garverne i Brejning</i>	87
<i>Susanne Vogt: Skiftet efter Peder Gyldenstjerne til Timgård</i>	105
<i>Chresten Klit: Kirkernes administration i Vandfuld herred</i>	127
Beretning, regnskab og register	143

ISBN 87-87358-10-7

ISSN 0046 6840

Hardsyssels Årbog 1992

Redaktør: Esben Graugaard

Redaktionskomité: Rigmor Lillelund, Jørgen Østergaard og Kr. Bjerregård

Gengivelse af årbogens artikler må kun ske med forfatterens tilladelse og med angivelse af, at artiklen tidligere har været offentliggjort i Hardsyssels Årbog

De reproducerede kort publiceres med Geodætisk Instituts tilladelse nr. A 403/85

Hvide Sande Fondet

Redningsbådsulykken den 9. december 1951 og oprettelsen af fondet til støtte for de omkomne redningsmænds efterladte

Af Holger Ejby Villadsen

Redningsbådsulykken umiddelbart uden for havnen ved Hvide Sande, søndag den 9. december 1951, kostede fem redningsmænd livet, medens fiskerbyens befolkning magtesløse så til.

Under indtryk af de dramatiske begivenheder, der for det unge fiskerleje var en katastrofe, skrev læge Jørgen Josephsen, Hvide Sande, tidligt mandag morgen følgende opfordring med henblik på udsendelse i pressen:

»Medens folk i det ganske land var optaget af juleforberedelserne, udspillede på Vesterhavet ud for Hvide Sande et drama, hvis følger vil knuge Holmsland Klit og ændre dens ansigt.

Under redningsaktionen, som vil være avislæserne bekendt, omkom fem af vore bedste mænd. I forhold til indbyggerantallet drejer det sig om en halv procent. De var alle forsørgere. Da efterårsfiskeriet har slået fejl, kan vi ikke trods god vilje yde de efterladte nogen reel lokal hjælp, men appellerer til den danske befolkning om støtte, idet det pointeres, at de omkomne redningsmænd kæmpede i oprørt hav for på Danmarks vegne at yde nødstedte udlændinge hjælp.

Bidrag kan indsendes til læge J. P. Josephsen, Hvide Sande, på giro 37622 eller til pastor Huus, Aargab».

Politimester Seerup i Ringkøbing handlede efter konduite og tillod, at opfordringen om støtte tilgik Ritzaus Bureau allerede samme formiddag, og virkningen af den hurtige reaktion udeblev heller ikke, idet næsten alle landets aviser bragte meddelelsen om ulykken og den påtænkte indsamling i samme udgave. Det samme gjalt Pressens Radioavis, der allerede mandag middag kunne oplyse, at en indsamling var iværksat.

At mange over det ganske land følte sig grebet af den tragiske ulykke skulle snart vise sig. Hvide Sande Fondet, hvis fundats blev kongelig konfirmeret og stadfæstet den 17. juni 1953, modtog i den kommende tid betydelige pengemidler og gaver af anden art og blev således i stand til at mildne virkningerne af slaget, der ramte de fem familier.

Det er historien om oprettelsen af Hvide Sande Fondet og dets virksomhed, der her

skal fortælles, men først skal vi i 40-året for redningsbådsulykken gennem pressens referater og øjenvidners beretning følge hændelsesforløbet, der bragte den kun 20 år gamle fiskerby på alles læber, og som trak så dybe spor efter sig i det lille samfund.

Lad os først læse dagbladet Vestkysten for mandag den 10. dec. 1951. Forsiden er optaget af den tragiske beretning, der fortæller, at ulykken skete, da redningsmandskabet ville komme den hollandske sandpumper »Kinheim« til hjælp, da man mente, den var i nød. Det viste sig senere, at »Kinheim« kun ønskede bugserhjælp.

Vestkysten lader en af de tre reddede, den 59-årige bådformand, Jens Sørensen Christensen fortælle:

»Vi blev kaldt ud til »Kinheim« ved 18-tiden. Det var rapporteret nede fra Bjerregaard, at sandpumperen var i havsnød. Vi kunne se, den lå sydvestover og sendte raketter op. Det var nærmest komplet storm, så vi blev enige om, at vi skulle se, om det var en fartøj, der ville have hjælp. 5-6 af vore folk blev sendt op på klitten for at holde øje med den, og da den blev ved med at sende raketter op, og til sidst gik en signalkugle til vejrs, syntes vi, at det var vor pligt at tage ud for at hjælpe dem, hvis fartøjet var synkefærdigt.

Vi gik så ud og kom også godt ud fra bråddet, og nåede ud til »Kinheim«. Vi kunne ikke rigtig forstå hvad besætningen sagde, men fik da ud af den, at de ville have bugserhjælp. Så underrettede vi Blåvand over radioen, og her fortalte man os, at »Mimer« netop for et kvarters tid siden var sejlet »Kinheim« til assistance.

Det fik besætningen på sandpumpe-

ren at vide, og så vendte vi om og satte kursen indefter, efter at vi vel havde ligget der omkring et kvarters tid, måske en halv time. De ville ikke have mandskabet ned i redningsbåden.

Jeg tænker, det tog en timestid at komme ud. På indturen havde vi gjort alt klar, og vi havde taget alle forsigtighedsregler. Jeg er sikker på, at ikke een eneste tænkte på, hvad der ville ske. Vi følte os så trygge.

Men uden for revlen syd for molen fik vi først een stor sø agter ind. Det gik godt, og jeg tænkte: - Der sker ingenting. Så kom der en meget stor sø, og da den flækkede slæbeposen, tog båden til at løbe, og vi kunne ikke styre den, så den kæntrede. Det var vel omkring 500 favne fra land.

Vi blev alle slynget ud i et nu. Jeg kom op en 3 m. bag båden. - Bagved mig dukkede en af mine kammerater op, og jeg fik fat i hans hånd og søgte at få ham hen til båden, men en sø slog mig hen til båden, og jeg mistede taget i hans hånd. Jeg kom til at hænge fast i rorlinen med det ene ben, og jeg fik den ene brådsø over mig efter den anden. Da vi var kommet lidt længere ind, så jeg, at en mand var kravlet op på kølen. Det var Chr. Thomsen. Han kravlede hen og ville hjælpe mig op, men jeg kunne ikke komme fri. Jeg blev ved at arbejde så længe, at jeg til sidst fik den ene støvle af. Ellers var jeg blevet slået ihjel af brændingen.

Da jeg var kommet op, opdagede vi en tredje mand, der lå ved siden af båden. Han hagede sig fast i en line ved det hvide bælte. Vi fik fat i hans ene arm og begyndte at hale ham op. Vi kunne se, at han var magtesløs og ikke kunne holde sig fast. Men det lykkedes os, skønt vi var

MB 21 - Hvide Sandes redningsbåd - på stranden dagen efter ulykken.

meget forkomne, at få ham op på kølen. Det var Chr. Christensen (Pejsen). Vi klamrede os alle tre fast til nogle lister, og ved at holde os fast der, lykkedes det os at komme med båden ind på stranden.

Da vi drev ind, blev vandet nok så smult, og vi passerede en af vore folk. Vi råbte til ham, om han ikke kunne svømme hen til båden. Han råbte igen, men vi kunne ikke høre, hvad han sagde. Det var en forfærdelig tur«.

En mere detaljeret og personlig farvet beretning foreligger i en privat optegnelse om ulykken. Det er den daværende bestyrer på Sømandshjemmet i Hvide Sande, Peder Vraa Christensen, der fortæller. Her gengivet i forkortet form:

»...Der gik knap en halv time, før vi i Hvide Sande blev klar over, at der var noget på færde. Ved mørkets frembrud kom en skibslanterne til syne s.v. til vest ud for Hvide Sande ca. 3-4 sømil ude. Redningsbådens mandskab blev tilkaldt, og kort tid efter begav jeg mig til havet for at se, hvad der var på færde. Vinden var på det tidspunkt faldet noget, og jeg antog, at der var en vindstyrke på ca. 7-8. På de yderste klitter var der allerede samlet en del mænd og kvinder, der hurtigt var ilet op i klitterne, da signalraketten, der kaldte redningsmændene sammen, havde lydt. På havet kunne man se en klar skibslanterne komme frem en gang imellem.

Ved mærker herinde på land blev vi snart klar over, at skibet ikke avancerede, men sikkert havde kastet anker, eller muligvis havde skruen så meget til at gå, at det stadigvæk holdt samme position.

Øvre ved redningsstationen var lyset tændt, og regningsbåden var allerede sat i vandet, og vi spejdede flere gange efter, om båden nu snart kom, selv om vi sagde til hinanden, at det var umuligt at få redningsbåden ud i det vejr.

Kl. 18 lød der et knald igen over hele Hvide Sande. – Endnu en signalraket var gået til vejrs, og så vidste vi, hvad der forrestod: Redningsbåden går ud!

Kun få minutter derefter kunne vi gennem stormen høre redningsbådens hastigt arbejdende motor stå ud af Hvide Sande havn og fuldt bemanded ilet ud mod det nødstedte skib, der i mellemtiden havde sendt flere nødraketter op.

Da jeg vidste, at redningsbåden havde radio om bord, ilede jeg hurtigt hjem til min radio for derigennem at følge redningsbåden på dens tur.

Efter at båden var kommet over revlerne, hørte jeg telegrafisten, bådmand Aage Iversen kalde Blåvand Radio op: Blåvand Radio – Blåvand Radio. Det er Hvide Sande redningsbåd, der kalder. – Blåvand Radio var på sin post og svarede omgående: Blåvand Radio svarer Hvide Sande redningsbåd. Fra redningsbåden: Vi er på vej ud til et nødstedt fartøj, der har sendt nødraketter op. Lyt efter os, for vi vil muligvis kalde senere. – Kan du høre mig Blåvand? – Har du forstået det? Skifter. – Fra Blåvand: Vi hører dig udmærket Hvide Sande redningsbåd. Vi skal nok høre efter dig. Kom bare, hvis der er noget. Skifter. Fra redningsbåden: Tak for det, Blåvand. Er der ingen skibe der har kaldt Blåvand, fordi de er i nød? Skifter. – Blåvand: Vi har ikke opfanget noget nødråb fra skibe her i nærheden. Vi skal nok høre efter jer.

Kl. ca. 19.20 hørte jeg igen rednings-

båden kalde Blåvand: Vi er nået ud til det nøddestede fartøj, der ligger for anker. Det er ikke en damper, men et fartøj på ca. 1000 t. – Blåvand: Kan De give nogen oplysning om skibets navn og hjemsted. Prøv at sætte projektøren på skibet og opgiv os navnet. – Redningsbåden: Det skal vi nok. Vi vil prøve at komme i forbindelse med mandskabet.

Der gik igen nogle minutter, hvor redningsbåden arbejdede sig så nær som muligt til fartøjet for at finde frem til skibets navn. Et kvarterstid efter kom redningsbåden igen og sagde: Skibets navn er »Kinrat«. – Blåvand: Vent et øjeblik, redningsbåd. Jeg skal se efter, om vi har den i fortegnelsen over skibe.

Lidt senere svarede Blåvand: Vi har ikke det fartøj i vore papirer. Undersøg nøjere navn og hjemsted. – Redningsbåden gik nærmere skibet og kom på præjehold, og nogen tid efter hørtes redningsbåden igen: Skibet ønsker bugserhjælp. Mandskabet vil ikke i redningsbåden. – Blåvand: Vi har fået oplyst, at skibet hedder »Kinhem«. Det er en sandpumper fra Holland. Vi skal straks give Schwitzer besked om bugserhjælp.

Nogen tid efter kaldte Blåvand redningsbåden: Der er givet besked om bugserhjælp og hjælpen kan være fremme om ca. 7 timer. For et kvarter siden afgik »Mimer« fra Esbjerg til hjælp.

Redningsbåden arbejdede sig så atter nær til fartøjet og meddelte besætningen, at bugserhjælp var på vej fra Esbjerg, hvorpå redningsbåden atter kaldte Blåvand: Vi har nu givet sandpumperen besked om, at der er bugserhjælp undervejs fra Esbjerg, og da ingen af de ombordværende vil have hjælp af redningsbåden, agter vi os til havn. Det er godt Blåvand.

Tak for i dag, nu er vi på vej ind. Godnat, Blåvand.

Peder Vraa Christensen begav sig nu til et møde i forsamlingshuset, da aktionen på havet åbenbart forløb som den skulle. Men efter nogen tid blev mødet afbrudt ved underretningen om, at redningsbåden var kærtret.

»Spontant og i dyb stilhed rejste forsamlingen sig op og skyndte sig hurtigst muligt mod stranden. Her havde vi haft den tanke, at redningsbåden umuligt kunne kæntre, og så var det alligevel sket.

På vej mod stranden mødte jeg fiskere, der kunne fortælle, at redningsbåden var kommet i land, og at seks af redningsmændene var bjergede. Jens Sørensen Christensen og Chr. Thomsen kunne selv gå hjem, og de andre blev forsøgt kaldt til live med kunstigt åndedræt, idet både læge Josephsen, Hvide Sande og læge Søndergaard Christensen, Ringkøbing, ydede al den hjælp, de kunne. Fra havet blev hver redningsmand kørt i hestevogn til lægeboligen, ustandselig vedblev fiskerne at give kunstigt åndedræt. Så hurtigt som muligt blev redningsmændene i Falcks ambulancer ført til Ringkøbing sygehus, ledsaget af mænd, der stadig fortsatte deres arbejde med at kalde livet tilbage.

Uden for lægeboligen samledes der med tiden en stor tavs menneskeskare, der ængstelig fulgte begivenheden.

Ved midnatstid vendte fiskerne, der havde været med ambulancerne i Ringkøbing, hjem, og de kunne berette, at Chr. Pejser var blevet kaldt til live, men de øvrige fem bådmænd var døde«.

Selv om ulykken ramte Hvide Sande som et lammende slag, fulgte man i de nærmeste dage opmærksomt myndighedernes bestræbelser på at finde frem til ulykkens årsager.

Bestyreren for redningsvæsenet, Niels Hansen, bekræftede efter undersøgelserne bådfører Jens Sørensen Christensens fremstilling af hændelsesforløbet. Det var det såkaldte bådslæb, den pose, der skulle tage farten af redningsfartøjet i udsatte situationer, der var sprunget. Der var intet at udrette på materiellet. Sejldugen, som slæbet var lavet af, var fuldstændig frisk. Det var søen, der i dette tilfælde havde været så uberegnelig, at selv det bedste materiale ikke kunne holde. Redningsbåden stammede fra 1933, og tilhørte redningsvæsenets nye, store type.

Spørgsmålet, som alle dernæst stillede, var, om den hollandske sandpumper havde været i en situation, der kunne berettigg tilkaldelse af redningsbåden.

Ved søforhøret, der afholdtes i Esbjerg, efter at sandpumperen var bjerget dertil af »Mimer«, fremsatte den hollandske kaptajn Auer en erklæring til belysning af sine dispositioner den skæbnesvangre søndag. Han oplyste, at vind og sø var meget kraftig, da fartøjet kl. ca. 14 nærmede sig land. Han vendte derfor om og forsøgte at nå bort fra kysten, men det mislykkedes, og i løbet af de næste to timer drev fartøjet en sømil længere ind. Fra »Kinhem« begyndte man da at signalere med en signallampe i retning mod Lyngvig Fyr. Kaptajnen fortalte, at man signalerede ordet »Bugserbåd« uden at få svar fra land. Radio havde man ikke om bord.

Kl. 15.30 meldtes fra maskinrummet, at maskinen ikke længere arbejdede, og man sendte nu en raket op for at påkalde op-

mærksomhed fra land. I alt sendtes tre raketter op inden kl. 18, da man så redningsbåden komme. I hele dette tidsrum signaleredes uafslædig »Bugserbåd«. Kl. 16.45 kastede man anker i håb om, at ankerkæden ville holde i det hårde vejr. Noget efter lodjede vinden lidt af, ankerkæden holdt, og skibet var reddet. På dette tidspunkt var man kun 5 sømil fra kysten.

»Kinhems« besætning fik først kendskab til den ulykke, der var blevet følgen af dens dispositioner, da lodsen fra Esbjerg gik om bord ved Graadyb Barre.

At der rettedes kritik mod »Kinhem« er indlysende, og fra forskellige side udtryktes der ønsker om, at reglerne for de metoder, skibe må anvende, når de sætter sig i forbindelse med land ad visuel vej, måtte revideres og nøje fastlægges, så det ikke igen kunne ske, at et fartøj misbrugte de signaler, som måtte være forbeholdt skibe i yderste nød.

Ved ulykken omkom den 33-årige Iver Enevoldsen, Hvide Sande. Han forulykkede på sin første tur med redningsbåden. Han var den 1. oktober trådt ind i redningsvæsenet, hvor han overtog sin fars plads. Iver Enevoldsen efterlod sig hustru og tre børn.

Den 55-årige Karl Johannes Frandsen, Nr. Lyngvig. Bådmand gennem mange år. Han efterlod sig hustru og et barn.

Den 38-årige Aage Iversen, Hvide Sande. I to år bådmand ved Hvide Sande stationen. Han efterlod sig hustru og to børn.

Den 39-årige Marius Jensen, Hvide Sande. Redningsmand gennem flere år. Han efterlod sig hustru og fem børn.

Den 61-årige Thyge Andersen Thygesen, Sdr. Lyngvig. Redningsmand gennem mange år. Han efterlod sig hustru og to børn under myndighedsalderen.

Presseomtalen af ulykken og opfordringen til landets befolkning om at yde støtte havde umiddelbar appel til de bredeste kredse. Bidragene indgik i stigende tempo, og det stod snart initiativtagerne klart, at omfanget af de indsamlede beløb krævede nedsættelse af en komite til midlernes forvaltning.

Bidragyderne skal ikke opregnes her. Det ville også være uoverkommeligt. Enkelte skal dog nævnes. I alle menneskelige relationer har det betydning, hvem der går foran - og sådan også her.

Allerede om tirsdagen tilkendegav Kongehuset, at man fremsendte bidrag på ialt 8.000 kr., og samme dag gav DFDS tilsagn om det, der skulle blive indsamlingens største enkeltbeløb, kr. 25.000.

To dage senere skrev A. P. Møller et personligt brev, hvori han meddelte, at Mærsk-rederierne ønskede at give 10.000 kroner til hjælp for de efterladte, hvis ve og vel lå ham på sinde. Dette kommer til udtryk i brevet, idet han skriver:

"...hvis der efter Udformning af en saadan (plan) viser sig at være Trang til yderligere Midler, er jeg gerne lydbør, men man er jo sikkert i Hvide Sande afsamme syn som jeg, at for megen Hjælp kan skade, fordi det kan undergrave Folkes Selvagtelse og da navnlig Ungdommens. Men hvis De har noget paa Hjerte, overvejer jeg det meget gerne".

Dagbladene offentliggjorde disse bidrag, og hermed havde indsamlingen fået det blå stempel.

Postbudet bringer i decemberdagene mere end 500 breve og over 1000 giro- og postanvisningskuponer til komiteen i Hvide Sande. Såvel det officielle som det private Danmark er repræsenteret. Amtsråd, byråd og sogneråd landet over bevilger penge. Store firmaer og kendte personer giver vægtige donationer, men det, der til

syvende og sidst efterlader indtrykket af ofervilje, er gaverne fra de hundredvis af private, der ønsker at hjælpe - ofte med 5 eller 10 kroner.

Enhver kan selv efterregne beløbenes værdi omsat til vore dages penge, når man ved, at den gennemsnitlige timeløn i 1951 var 3 kroner og 50 øre.

At krigstidens år med mangel på de daglige fornødenheder endnu ikke er kommet på afstand ses af, at flere sender brugt tøj til de ramte familier i stedet for penge.

Kunstnere tilbyder i enkelte tilfælde, at deres malerier må sælges til formålet og fra Aksel Schiøtz indløber den 11. dec. et telegram med teksten: »Tilbyder vederlagsfrit at synge ved redningsmændenes begravelse«.

For at nedsætte en komité rettedes derfor henvendelse til fiskeriforeningerne, borgerforeningen og sognerådet. Alle valgte at lade de respektive formænd indtræde. For fiskeriforeningerne mødte Otto Heide Sørensen og Niels Ørgaard Nielsen. For borgerforeningen dens formand Frands Jensen, og for sognerådet gdr. Andreas Elkjær. Tømrermester Karl Juul Mikkelsen, der repræsenterede kirkeudvalget, opfordredes til at overtage regnskabet. Pastor A. C. Huus opfordredes ligeledes til at indtræde, og som formand tegnede læge Jørgen Josephsen komiteen.

Udarbejdelsen af fundatsen for det påtænkte fond blev overladt landsretssagfører J. Dalgaard-Knudsen, Ringkøbing.

Man var nu rede til at begynde arbejdet, og det første forberedende møde holdtes sidst i december 1951 hos Karl Juul Mikkelsen, hvor man bl. a. drøftede fondets formål, der fandt følgende foreløbige formulering:

- a. afhjælpning af øjeblikkelig trang.
- b. løbende rådighedsbeløb for hver familie udbetalt med visse terminer af

- hængig af størrelsen af statens pension og ulykkesforsikringen.
- c. børnenes uddannelse, etablering, køb af redskaber eller lignende skal kunne finansieres.
 - d. uforudsete økonomiske vanskeligheder fremover skal kunne afhjælpes efter skøn.

Ved samme lejlighed valgtes pastor A. C. Huus som fondets sekretær og læge Josephsen for formand.

Nu kunne samtidig det foreløbige resultat af indsamlingen gøres op. Den 31. dec. 1951 var der indkommet ialt 403.196 kr., hvilket var et betydeligt beløb, der oversteg alle forventninger, og som gav mulighed for en virkelig hjælp over en længere årrække.

Den nykonstituerede bestyrelse holdt møde den 15. januar 1952, hvortil landsretssagfører Dalgaard-Knudsen var indbudt. Efter dennes råd enedes man om at lade de efterladte underskrive en erklæring, hvori de gav deres samtykke til, at uddelingen og forvaltningen af de indsamlede midler måtte bero på bestyrelsens skøn, samt at en egentlig fundats for fondet skulle oprettes.

Den 3. marts rejste læge Josephsen og pastor Huus til København for ved den offentlige audiens at takke kongehuset for bidraget til indsamlingen og for den udviste deltagelse ved redningsmændenes begravelse. Samme dag var man i Forsvarsministeriet, hvorunder Hvide Sande Fondet fremtidig skulle sortere.

Her forhandlede fondets fremtid og fondsbestyrelsens kommende sammensætning. Ministeriet så gerne, at det blev et selvstændigt rent lokalt fond med lokale personer i bestyrelsen, repræsenterende de stedlige organisationer, idet de efterladte familier jo ved deres erklæring havde billi-

get komiteens sammensætning og beføjelser.

Det aftaltes samtidig, at amtmanden over Ringkøbing amt, H. B. Sommer-Andersen, skulle indtræde i bestyrelsen som rådgivende, tilsynsførende bindeled til centraladministrationen.

Landsretssagfører Dalgaard-Knudsen havde den 11. marts udkastet til fundatsen klar, og den 26. marts afholdtes et møde, hvor dennes udformning drøftedes. Samtidig kunne kassereren fremlægge et regnskab, der viste, at der nu var indgået ialt 474.509,43 kr. til fondet.

Jørgen Josephsen kunne således i en beretning af 31. maj 1952 se tilbage på et halvt år der, hvad indsamlingen angik, var særdeles tilfredsstillende, og hvori bestræbelserne for oprettelsen af et fond var kommet godt i vej.

At de første trangsydelser til de efterladte allerede var udbetalt, siger sig selv.

Tanken om, at bestyreren for redningsvæsenet skulle indtræde i fondsbestyrelsen havde tidligere været fremme, og den 20. okt. 1952 rettedes derfor henvendelse til redningsbestyrer Niels Hansen, idet denne ville være den naturlige rådgiver ved fastsættelsen af ydelseernes størrelse. Redningsvæsenet var i forvejen naturligt inde i billedet i forbindelse med de efterladte familiers pensions- og understøttelsesforhold, og en koordinering kunne derfor være ønskelig.

Allerede den 23. oktober foreligger redningsbestyrerens svar, hvori Niels Hansen meddeler, at han gerne tager mod opfordringen.

I samme brev gør redningsbestyreren rede for den understøttelse, »...der fra Redningsvæsenet årligt tilstås de efterladte«, og det er egentlig pauver læsning, når man har redningsmænds offervillighed i almindelig-

hed - og disse fem familiers skæbne i særdeleshed - in mente.

Den ordinære understøttelse fra redningsvæsenet udbetales kvartalsvis bagud såvel til enkerne som til børnene. I alt årlig 585 kr. til en enkelt familie incl. dyrtidstilæg for tabet af forsøger.

At man fra politisk hold dog har anset beløbene for at være for små kommer direkte til udtryk i en særlig bevilling på finansloven, der forhøjer ovennævnte beløb med 2.215 kr.

På mødet den 20. januar 1953 er bestyrelsen fuldtallig. Redningsbestyreren bydes velkommen, og der fastlægges præmier for ydelsernes art og størrelse. Kapitalen er nu 450.000 kroner.

Man beslutter, at det må være rimeligt at afsætte et beløb, der forlods er bestemt til udbetaling ved de efterladte børns fyldte 21. år. Det vil med forretning betyde, at børnene da vil kunne modtage 10.000 kr. hver til uddannelse og etablering.

Resten af hovedkapitalen hensættes dels i obligationer og dels på bankbog med den hensigt at kunne yde enkerne og børnene et årligt tilskud til redningsvæsenets pension. Hovedsagelig tænkes der på en fast, årlig ydelse, der hvad grundbeløb angår, skal være ens for alle - naturligvis beregnet efter hvor mange børn, der er i de enkelte hjem. Dertil kommer eventuelle udbetalinger, som fondsbestyrelsen kan bevilge efter skøn »eftersom tider og skæbner skifter«.

Hvad det sidste og ikke uvæsentlige punkt angår, udtrykker Dalgaard-Knudsen det således: »...ingen, der kender forholdene rigtigt, er jo i tvivl om, at ønsket om at lægge størst mulig beføjelse i fondsbestyrelsens hænder er dikteret af ønsket om at kunne udøve ret og skel ud i en usikker fremtid, så at der ved at tildeles noget mere

eller mindre kan bødes noget på livets tilfældigheder«.

Alt synes nu at være faldet på plads til den endelige udformning af fundatsen. Denne underskrives den 26. februar 1953 af de fem enker og deres tillidsmænd samt af fondsbestyrelsen, hvorefter den indsendes til forsvarsministeriets konfirmation.

Fundatsen er navngivet »Hvide Sande Fondet«, der er »oprettet ved gaver fra såvel kongehuset som fra institutioner og store dele af den danske befolkning«.

Fondets formål er »...at yde en sådan støtte til de omkomne redningsmænds efterladte, at disse under hensyntagen til de midler, der måtte tilgå dem fra anden side, så vidt muligt ikke økonomisk vil mærke tabet af forsøger«.

Den 17. juni 1953 stadfæstes Hvide Sandet Fondet af Kong Frederik den Niende personlig.

Fra og med den 15. august 1953 føres der nu en egentlig protokol. Fundatsen er konfirmeret og trykt i det fornødne antal eksemplarer. Indsamlingsregnskabet er afviklet og revideret, og fondets midler er anbragt. Børnenes midler i overformyndieret og de øvrige midler i kreditforeningsobligationer og i bankerne i Ringkøbing. Bestyrelsens egentlige opgave, at forvalte midlerne og i øvrigt uddele efter skøn, kan begynde. Man vedtager, at holde et årligt møde i midten af marts.

- - - -

Det næste par årtier byder nu på en lang række møder, hvor dels hele bestyrelsen og dels et af praktiske grunde nedsat forretningsudvalg samles. Der tages stilling til de problemer, som enkerne og deres børn forelægger fondet, og ud over den økonomi-

ske støtte, der er fondets hovedformål, gives der mangt et godt råd, når det er det, der er behov for.

Fondskapitalen reduceres lige så stille, idet der årligt udbetales større beløb, end rentetilskrivningen tilfører. Man har naturligvis fra starten søgt at tilpasse fondsmidlernes nedskrivning, med hvad der kunne anses for at være et passende åremål for ydelse af støtte. Der udbetales faste årlige beløb, og der ydes særlige tilskud til stort og småt efter bestyrelsens skøn. Alt dette skal der ikke nærmere redegøres for her. Det hører til privatlivets fred. Enhver kan vel forestille sig, hvordan de ramte familier, der alle var grundlagt med en selvstændig eksistens for øje, har skullet dele glæden over at blive hjulpet fra alle sider med bevidstheden om at være under en fondsbetjening, men velmenende administration.

Redningsbestyreren har gennem årene haft sæde i fondsbestyrelsen, og relationerne til redningsvæsenet er de bedste. Man følger naturligt med i den lokale redningsstations forsyning med udstyr. I året 1969 skal Hvide Sande have ny redningsbåd, og redningsbestyreren har derfor »...den glæde, at indbyde bestyrelsen til en fremvisning og demonstration af såvel denne nye og ret store redningsbåd som af en lille og hurtiggående glasfiberbåd, der blev stationeret sidste efterår«.

- - - -

Den 23. maj 1968 er enkefru Thomasine Kathrine Thygesen afgået ved døden, og ved begyndelsen af året 1969 har yderligere to børn fået udbetalt deres båndlagte beløb ved det fyldte 21. år. Der er nu, 17 år efter ulykken, ud over de fire enker kun ét umyndigt barn at tage i betragtning.

Ved mødet den 28. april 1971 kan formanden, læge Jørgen Josephsen gøre status i fondets 20. år:

»Fonden har mistet nybedens interesse, men i anledning af det tilstundende runde åremål må det være betimeligt at se tilbage.

Af den første bestyrelse er nu kun tre tilbage. Sidst har vi mistet vor dygtige og pligtopfyldende kasserer, Karl Juul Mikkelsen, som ydede et enormt og uselvsk arbejde med gennemgang og rubricering af landsindsamlingens midler og som senere støt gennem 19 år førte fondets regnskab.

Af de 13 børn har nu de 12 modtaget deres udbetaling, og til de tilbageblevne fire enker henstår en obligationsbeholdning, hvis kursværdi er 74.000 kr., som altså er fondets reelle restkapital«.

Bestyrelsen overvejer nu, om dette beløb skal udbetales over de kommende fem år for dermed at afslutte fondets virke, men det besluttes at fortsætte som hidtil med de faste årlige udbetalinger, til kapitalen er opbrugt.

- - - -

I de følgende år kan fondets arbejde siges at være under afvikling. Udbetalingerne fortsætter med mindre beløb, indtil man den 20. marts 1984 beslutter at indkalde til et afsluttende møde, hvortil de fire enker inviteres.

Dette møde holdes den 27. april 1984 på Sømandshjemmet i Hvide Sande. Man vedtager at udbetale den resterende fondskapital, der nu er omtrent nedbragt, pr. 1. juli 1984. Protokollen fortæller, at »læge Josephsen gav en redegørelse for fondets opståen og rettede en tak til forskellige sider«.

Hermed slutter da Hvide Sande Fondets

godt 32-årige virke under forsæde af de to initiativtagere, læge Jørgen Josephsen og pastor A. C. Huus, der som formand og sekretær havde virket i bestyrelsen gennem alle årene.

Regnskabet var fra begyndelsen blevet revideret af statsautoriseret revisor M. Glytting, Aarhus.

Den 2. april 1952 skriver Glytting i sit følgebrev til kassereren, Karl Juul Mikkelsen: »Hoslagt fremsender jeg det af mig reviderede regnskab, som jeg har udført uden beregning«. - Og sådan fortsatte det, til fondet lukkede sin virksomhed.

Der er mere end én måde at yde et væsentligt bidrag på!

Fondet havde i de forløbne år bestræbt sig på at leve op til formålet: med de indkomne midler at mildne tabet af forsørger. Takket være befolkningens forståelse var midlerne ved fondets oprettelse betydelige og kunne derfor strække til i så mange år.

Forholdene omkring tilblivelsen og virksomheden i tidens løb er i al beskedenhed med til at lægge en brik af efterkrigstidens danmarkshistorie. Dengang - i 1951 - var vilkårene anderledes. Man kendte ikke til samfundets automatiske omsorg, vi med sociallovgivningen i hånd betragter som en selvfølgelighed i dag. I 1951 var Danmark knap nok sluppet fri af krigstidens rationering, og kårene var små - ikke mindst i de vestjyske fiskersamfund. Men det er netop denne baggrund, der bevæger menigmand til at give en skærv til andre i nød.

En vægtig del af penge kom fra jævne folk, der mente at kunne undvære 5 eller 10 kroner - ofte fordi de selv havde relationer til fiskere, redningsfolk, vestkystens vilkår som sådan, eller var i stand til at sætte sig i de efterladtes sted.

Den næste betragtning fremsættes be-

stemt ikke for at nedgøre handlingsforløbet, men der er ingen tvivl om, at det havde en afgørende effekt, at initiativtagerne fremsatte deres spontane appel til befolkningen i de første timer efter ulykken. Opfordringen til at støtte stod at læse i landets aviser samme mandag, som redningsmændenes skæbne gennem avisernes referater kom på alles læber, og det har ikke været det ringeste afsæt at få.

Skabelsen af Hvide Sande Fondet var et naturligt resultat af et initiativ i et Danmark, hvor privat hjælpsomhed var en given nødvendighed, hvis ikke blot nød skulle lindres, men en erstattende hjælp af betydning ydes.

- - - -

Lørdag den 11. juli 1953 afsløredes i Hvide Sande på den åbne plads mellem Troldbjerg og afvandingsslusen et monument, der var rejst til minde om redningsbådsulykken.

Bidragene til stenmonumentet var bragt til veje ved en særskilt indsamling i Holmsland og Ringkøbing kommune.

Bronzerelieffet med en redningsbåd blandt brådsøer og med de fem omkomnes navne var en gave fra den hollandske regering.

Den 10. september 1953 besøgte kongeparret Hvide Sande, og kongen føjede i en tale ved mindstenen sin honnør til den hæder, der blev vist ofrene for redningsbådsulykken.

KILDER:

Hvide Sande Fondets arkiv.
 Dagbladet Vestkysten, 10. dec. 1951.
 Tidsskrift for Redningsvæsen, 19. årg., nr. 1.
 Ringkøbing Amts Dagblad, 11. september 1953.
 Private optegnelser om redningsbådsulykken, 1951.

HVIDE SANDE FONDETS
BESTYRELSESMEDLEMMER GENNEM
ÅRENE

Formand:

Læge Jørgen Josephsen, Hvide Sande,
1951-1984.

Sekretær:

Pastor A. C. Huus, Hvide Sande, 1951-1984.

Fondskasserer:

Tømremester Karl Juul Mikkelsen, Hvide
Sande, 1951-1970.

Bankfuldm. Magna Juul Mikkelsen, Hvide
Sande, 1970-1984.

For sognerådet:

Gdr. Andreas Elkjær, Holmsland, 1951-
1954.

Gdr. Jørgen Jørgensen, Holmsland, 1954-
1966.

Fiskeskipper Kristian Enevoldsen, Hvide
Sande, 1967-1984.

For fiskeriforeningerne:

Fiskeskipper Otto Heide Sørensen, Haur-
vig, 1951-1964.

Fiskeskipper Kaj Lund, Hvide Sande, 1965-
1974.

Bestyrer Finn Backs, Hvide Sande, 1974-
1984.

Fiskeskipper Niels Ørgaard Nielsen, Hvide
Sande, 1951-1979.

For menighedsrådet:

Tømremester Karl Juul Mikkelsen, Hvide
Sande, 1951-1960.

Købmand Jørgen Jensen, Hvide Sande,
1960-1983.

For Borgerforeningen:

Vognmand Frands Jensen, Hvide Sande,
1951-1960.

Tømremester Karl Juul Mikkelsen, Hvide
Sande, 1960-1970.

Bankfuldm. Magna Juul Mikkelsen, Hvide
Sande, 1970-1984.

For Ringkøbing Amt:

Amtmand H. B. Sommer-Andersen, Ring-
købing, 1951-1959.

Amtmand Aage Rangel-Nielsen, Ringkø-
bing, 1959-1967.

Amtmand Arthur Bach, Ringkøbing, 1967-
1980.

Amtmand Thomas Opstrup, Ringkøbing,
1980-1984.

For redningsvæsenet:

Redningsbestyrer Niels Hansen, Køben-
havn, 1951-1963.

Redningsbestyrer Gunnar Aaskov Petersen,
København, 1963-1979.

Redningsinspektør Ibsen, København,
1979-1984.

Holger Ejby Villadsen
født 1944 i Borris sogn
lærer
Apollovej 115
6960 Hvide Sande

Tak - Østrup

Feriebarn i 50'ernes Vestjylland

Af Hanne Thomsen

A. C. ØSTRUPS ARBEJDE FOR KØBENHAVNERBØRNENE

Østrup hed han - Anthon Christian Peder-
sen Østrup - født i 1891 i Østrup, Glud
sogn ved Horsens - død i 1981 i Bagsværd.
Hans far var skræddermester, og slår man
op i Dansk Biografisk Leksikon, kan man
her læse om ham:

»Trods små kår blev fire af landsbyskræd-
derens børn lærere. Ø. tog sin eksamen
1911 ved Blågårds seminarium og ansattes
så som vikar ved Kbh.s skolevæsen, fastan-
sattes 1918, blev viceinspektør 1940 og var
1945-61 skoleinspektør med særligt hverv.
Dette hverv var hans arbejde for feriebør-
nene. Han var 1927 blevet medlem af den af
skolefolk dannede komité for Kbh.ske sko-
lebørns landophold hvor han virkede som
sekretær for lederen af ferie børnsudsendel-
sen indtil han 1933 selv blev leder, et hverv
som han røgtede indtil 1961. Ideen til skole-
børns ferieophold opstod i skoleåret 1853,
og siden da har en kreds af skolefolk stået
for arrangementet. Under Ø.s ledelse for-
stærkedes indsatsen for fremskaffelse af fe-
riepladser. Ø. havde et åbent blik for hvor-
ledes hans hjertesag skulle gøres populær
og gik løs på opgaven med charmerende
ildhu, fik arrangeret radioudsendelser, skaf-
fede sagen omtale i dag- og ugeblade, ud-

sendte opråb til landbohjem og fik opsat
plakater på jernbane- og rutebilstationer.
Hvert år efter sommerferien sang et kor af
børn i radioen en tak til ferieværterne og
ved juletid en hilsen til dem. Da fjernsynet
indførtes fik han også det med. Denne kraf-
tige agitation bragte antallet af feriepladser
stærkt i vejret. 1932 udsendtes 600 børn til
nye pladser, i 1936 3.900. I 1945 kulmine-
rede udviklingen med 7.900 nye pladser.
Derefter gik det tilbage. 1950 var der kun
2.700 nye pladser, i 1960 1.100, men dette
var tilstrækkeligt til dækning af behovet
hvorved bemærkes at det antal børn som af
ferieværterne blev inviteret på genbesøg
må antages at have været væsentlig større
end det antal børn som udsendtes for første
gang. At behovet for disse landophold er af-
taget hænger sammen med den sociale ud-
vikling. Forældrene kan nu holde ferie med
deres børn. 1934-69 var Ø. medlem af be-
styrelsen for Provinsbørns ferieophold i
Kbh. For rejsefaget blev han en foregangs-
mand idet han fra slutningen af 1920'ernes
organiserede kollektive ferierejser for læ-
rere til Italien«.

At Østrup var en idealist af de store, er
der vist ingen tvivl om, og at han gjorde et
kæmpearbejde på det humanitære område,
kan heller ikke anfægtes. Københavnerbør-

nenes landophold var hans hjertesag, især dem der trængte mest – børnene fra baggårde i det indre København, fra Vesterbro, Nørrebro, Østerbro og Christianshavn. Statsradiofonien og dagspressen bakkede ham op, og børnene elskede ham. Han var kendt over det ganske land. Berlingske Tidende skrev i en artikel den 23. maj 1948 under overskriften: »Skolepigens Ideal – Inspektør Østrup«, og med den meget rosende undertitel: »Hvad Stauning var for den danske Arbejder, er De for Feriebørnene«. – »Østrup. Mere behøver der ikke at staa uden paa et Brev. Lige meget hvorfra i Landet det kommer, skal det nok vinde Vej til Ingolfs Allé 35 i Sundby«. Længere nede i samme artikel: – »Mangen en Sjælesørger i danske Præstegaarde maa misunde Østrup den Tillid, der strømmer ham i Møde fra baade By og Land«.

Idealet for Østrup var jo nok til syvende og sidst, at skabe større forståelse i forholdet mellem land og by. I 1941 udtrykte Kaj Munk det således: »I et lille Land som vort lever vi ofte i en utrolig Uvidenhed om hinanden. Den Idé med Københavnbørnene paa Landet har blandt andet ogsaa det fine ved sig, at smaa Bønder og smaa Arbejdere kommer til at sige Goddag til hinanden i den Alder, hvor de endnu er forholdsvis fordomsfri«.

At det blev sværere og sværere at skaffe feriepladser til børnene, viser en kronik i Land og Folk, skrevet af kommunelærer Ib Hauge den 8. juli 1948, hvor han opstiller regnestykket: »Antal skolebørn 67.000, derfra frirejser 35.000 = 32.000 børn, som ikke får frirejse«. Feriebørnsudsendelserne var dog på det tidspunkt kun faldet med 3.000 siden 1945, hvor det kulminerede med udsendelsen af ca. 38.000 børn. Ib Hauge skriver også i samme kronik: «– Tiden var inde

Lærer Anton Chr. Østrup (1891-1981).

til at træffe særlige foranstaltninger for at hjælpe de mange hundrede hjem, der rammes af disse forhold. Vi rejste derfor spørgsmålet i Borgerrepræsentationens første spørgetime april 1948«. Disse foranstaltninger viste sig bl.a. at være forslaget om, at gøre øen Saltholm til udflugts- og ferieø. – Det blev dog aldrig til noget. Dagspressen ikke blot roste og bakkede op, men dryppede også malurt i Østrups popularitetsbæger i løbet af 1950'erne. Det kunne man bl. a. læse i Berlingske Aftenavis den 21. juni 1950, hvor de under overskriften »Et Kapitel afsluttet?«, bringer et uddrag af en kritik, Kristelig Dagblad samme morgen havde givet udtryk for i en ledende artikel: » – Maa-ske er det Kapitel, hvorover det staa Øst-

rups Feriebørnsudsendelser ved at være afsluttet. Det har i de senere Aar - ogsaa af Grunde, der er lette at paavise - været vanskeligere og vanskeligere at faa københavnske Feriebørn anbragt paa sædvanlig Maade, og dette maa vist tages som et Memento, der stærkt opfordrer til at overveje Situationen og finde frem til nye Fremgangsmåder og nye Veje for Anbringelse paa Landet af de Børn, der hidtil er bragt derud via Østrups fortrinligt arbejdende Bureau. Tiderne er anderledes i Dag end de var, da daværende Kommunalærer Østrup lagde ud med sit fortjenstfulde Arbejde».

Margrethe Munk sætter - i Aalborg Amtstidendes kronik den 24. juli 1952 - også spørgsmålstegn ved, om feriebørnsudsendelserne har overlevet sig selv, men samtidig skriver hun, at det er med dyb respekt og beundring, man stadig kan opleve skoleinspektør Østrups utrættelige kamp for skolebørnene. Hun foreslår, at man som et alternativ til den lange seks ugers sommerferie, kunne sende børnene afsted i tre uger.

Østrup fortsatte dog troligt sin propaganda, og sendte - trods nedgangen i antallet - mange tusinde københavnerbørn på sommerophold hos gæstfrie bønder over hele landet.

MED DAMPLOKOMOTIVET VESTPÅ
 Mine forældre, mine to søskende og jeg boede i et etagebyggeri i Valby - en af omegnskommunerne til det indre København. Valby støder op til Frederiksberg og til Vesterbro. Jeg gik i skole i Aalholm Skole, og jeg og mine skolekammerater var ikke blege og underernærede som de stakkels børn fra de dengang så mørke baggårde i det indre København. Der var mange grønne områder, hvor vi boede, og der kunne vi lege og

gå sol på kroppen. Men vi fik også tilbuddet om at komme på landet i sommerferien. Nogle var så heldige selv at have familie ude omkring i landet, der iblandt jeg, som havde hele min mors familie boende i egen omkring Holstebro i Vestjylland. Derfor skulle jeg ikke - som så mange af de Københavnske skolebørn - ud til vildt fremmede mennesker.

En af de sidste skoledage fik vi - som skulle på ferie - udleveret billetter samt et papskilt med en snor i til at have om halsen, hvorpå der stod navn og forældres adresse, foruden navnet og adressen på den »bonde-mand« vi skulle feriere hos. De første par år var det min mormor og morfår, der havde en gård i Råsted uden for Holstebro, jeg skulle til, men siden blev det min morbror og tante, jeg var ved i ferien, da de havde overtaget gården.

Dagene, inden jeg skulle rejse, var meget travle. Mor ordnede mit tøj, og vi fik lånt en kuffert til at have det i. Mine pæne gummisko blev vasket og »kridtet«. Det gjorde jeg selv med en kasseret tandbørste og kridt fra en tube - meget lig en tube tandpasta. det var meget almindeligt, at børn brugte gummisko, på samme måde som børn nu om dage bruger kondisko, men vores skulle altså »kridtes«, og tit så man om lørdagen hvide gummisko stå til tørre rundt omkring på ejendommens sålbænke uden for køkkenviduerne. Nogen steder to par men de fleste steder tre eller fire par, alt efter hvor mange børn der boede i lejligheden.

Så skulle jeg i bad, det var ikke almindeligt, at man badede hver dag, men ren skulle jeg i hvert fald være, inden jeg skulle afsted. Mine lange fletninger blev grundigt vasket i brun sæbe og bagefter skyllet i eddikevand, og fordi jeg nu skulle være ekstra fin, ofrede mor en æggebomme, som hun smurte godt

Maa vi ikke godt komme paa Landet?

Har De Høsterum og Husrum tilovers for et af Storbyens ferieløse Børn? Vi ved godt, at det er galt med Hjælp og Arbejds-kraft paa Landet ogsaa i Sommer. Vi inddrømmer ogsaa, at der har været Feriebørn, der "glemte" at sige Tak for Ferien, og at der er enkelte Forældre, der har mis-brugt Landboernes Gæstfrihed.

Men alligevel, der findes i Dag i København ca. 7.000 Dreng og Piger fra ubemidlede Hjem, der trænger haardt til et Landophold og til at komme væk fra den røg-tyldte Storby og de stegede Bag-gaarde ud i Guds fri Natur for at opleve den med sagne Sønsøer.

De har noget at byde disse Børn, som Alverdens Levertran og Vita-miner ikke kan give et Bybarn, nemlig en Livsform i Sillhed, Ar-bejde og naturlig Rytmé langt fra Storbyens ænerverende Støj.

De første Ferietog kører allerede den 21. Juni, og det er derfor af største Betydning, vi faar Deres Tilbud snarest, saa vi kan ud-vælge det rette Barn til Dem fra en af Hovedstadens 100 Skoler. Alle Feriebørn medbringer Ernæ-ringskort, fog 6-Uger, og De faar ingen Udgifter til Jernbanebillet-ten.

Meld Dem endna i Dag.

Ethvert Tilbud modtages med Tak og vil komme som en Sol-straalé til et lille forventnings-fuldt Barnehjerte.

Ring til Anager 2118 eller gir Kuponen til Postbudet. Den kan sendes af Sted uden Fri-mærke og Konvolut.

Denne Annonce er venligst indtrykket af Original-Odhner Aktia.

Vestre Boulevard 4, København V.

20-B

Klip til Bladets Kant

TRYKSAG

UNDERTEGNEDNE ØNSKER I SOMMERFERIEN

at modtage DRENG PIGE paa Aas

Tydeligt Navn _____

Stilling _____

Tydelig Adresse _____

i Jernbanestationen, hvor Børnet ønskes afhælet.

Østrup

København S.

— Kan afkrævet nedlægges i Postkassen —

ind i hovedbunden og det lange hår, for til sidst at skylle det hele godt af igen. Der var ikke noget der hed shampoo dengang, så dette var en luksushårvask.

- Og mad skulle jeg have med. Vi havde ikke så fine madkasser som børn har nu, men en skotojsæske kunne også bruges. Mor smurte dejlige madder med pølse, leverpostej og frikadelle. Lidt småkager og kiks fik jeg også med samt en sodavandsflaske med patentprop fyldt med mælk, som jeg fik strenge ordrer om, at passe på ikke gik i stykker på rejsen. Noget at læse eller kikke i skulle jeg også have med, det blev til Anders And & Co., Kong Kylie eller Hopalong Cassidy, nogle af den tids populære tegneserieblade. Nogle af de andre børn havde måske andre blade med, og så kunne vi bytte under rejsen, som jo var lang og trættende; vi kunne først være fremme hen under aften, selv om toget skulle afgå tidligt om morgenen.

På Københavns Hovedbanegård var der kaos den morgen, da særtoget med alle skolebørnene skulle afgå vestpå. Der var i hundredevis af børn, der skulle rejse, og alle havde de forældre og søskende med, så det var med at holde godt fast i mors hånd, så man ikke blev væk i vrirmlen. Nogle af børnene græd og ville alligevel ikke afsted, andre var stille og betuttede, og andre igen var hjælpsomme overfor de mindre børn. Der var børn i alle aldre - fra 7 til 14 år - de fleste var dog forventningsfulde og glædede sig til den lange uvante rejse. Endelig kom vi alle ind i toget, og fik os fordelt på pladserne.

Lokomotivet, som var et damplokomotiv, startede med prusten og hvæsen, røg og damp stod ud fra det, så vi knapt kunne skimte vore bekymrede forældre uden for vinduerne. Inde i toget var der trængsel ved

vinduerne, alle skulle lige have et sidste glimt af mor og far, men så kunne vi ikke se dem mere, og der faldt ro over os. Vi sad og kikkede forsigtigt til de andre børn omkring os, men allerede hen over Sjælland blev vi grundigt rystet sammen.

En lille pige skulle allerede af i Roskilde, og vi misundte hende, for de fleste af os andre kunne se frem til mange, mange timer i toget, før vi var fremme. I Korsør skulle vi alle ud af toget og ombord på færgeren over Store Bælt. Der var larm og tumult, og jeg kan huske, at jeg var rædselsslagen, for tænk nu hvis færgeren gik under, inden vi nåede over til Nyborg. Her skulle vi igen skifte til et nyt tog, der holdt og ventede på os. Det lignede et stort forhistorisk uhyre med damp, røg og ild ud af næsen. Videre gik det så over Fyn. På Odense Banegård kom der en masse damer med mælkespande, de gik ude på perronnen ved siden af toget, og vi kunne så række vore flasker ud til dem gennem vinduerne, og de fyldte dem så op til os, og så kørte toget igen. I Fredericia skulle vi igen over i et andet tog, og da var der ved at opstå panik, for vi skulle ikke alle med det samme tog. De som skulle til Kolding eller Esbjerg skulle med et tog, og vi andre, der skulle længere op i Jylland, skulle med et andet.

Ejnar, en lille forsømt dreng fra Vesterbro, skulle til Brande. Jeg delte min gode mad med ham, for han havde ikke fået noget med. Han havde ingen far, men til gengæld tre mindre søskende. Hans få ejendele havde han i en papkasse med en snor om. Han glædede sig voldsomt til den gode mad ude hos »bønderne«. Jeg følte mig rig i sammenligning med ham - vi holdt sammen på hele rejsen.

Efterhånden som vi nåede længere og længere op i Jylland stod flere og flere af

børnene af til deres ferieadresser. Vi vindede til dem der stod af, og til de fremmede mennesker der hentede dem på stationerne.

ENDELIG I VEMB

- Endelig, endelig nåede vi Vemb, hvor jeg skulle af, og der holdt morfar med jumben. Dengang var det ikke almindeligt at andre en »dowteren« og dyrlægen havde bil. Det var igen en oplevelse ud over det sædvanlige - at køre stille og roligt sammen med morfar ad de støvede grusveje, hjem til mormor der ventede med aftensmaden, og jeg var ved at falde i søvn i al den stilhed oven på den uro og larm, jeg havde været udsat for hele dagen. Da vi nåede gården, hvor mormor og morfar boede, kom mormor ud og tog imod mig. Først fik jeg et knus, og dernæst slog hun hænderne sammen og udbrød forskrækket: »Jamen, hvordan er det dog, du ser ud bette pige«. Mit lyse hår, som var så fint da jeg startede om morgenen, var sort af kulstøv fra lokomotivet. Jeg havde jo ikke kunnet nærme mig for at hænge med hovedet ud af det åbne vindue i toget. Mine sløjfer i fletningerne havde jeg tabt. Min kjole havde fået en rift ombord på færgen, og mine gummisko var absolut ikke hvide mere. Mit ansigt var tåregrimet, og der var hul på det ene knæ, fra dengang en stor dreng havde skubbet mig omskuld, så der var ikke noget at sige til, at mormor kom med det udbrud.

Det var en meget, meget træt lille pige der - efter at være blevet vasket og fået noget at spise - puttede sig under den store, tunge dyne i pigekammeret - med natpotten under sengen. Jeg sov som en sten til langt op af formiddagen næste dag, hvor jeg vågnede glad og forventningsfuld. - Jeg havde en hel lang sommer foran mig.

Alt var nyt, anderledes og spændende. Ja, det var selvfølgelig kun det første år, det var nyt, men det forblev anderledes og spændende gennem hele min skoletid, hvor jeg hver sommer tog den samme rejse til Vestjylland.

På gårdspladsen med de toppede pigsten, som skulle luges mange gange i løbet af sommeren, lå brønden. Den var forbudt område og derfor ekstra spændende og »dejlig« farlig. Lå man på maven og kikkede ned, kunne man se det blanke vandspejl dybt, dybt nede, og var man heldig, så man også en lille frø eller to. Vandet i brønden blev brugt til drikkevand, det skulle hentes - og altid i en glaskande - et halvt hundrede meter uden for gården. Der løb den klareste, rene lille kilde, og vandet fra den smagte på en hel anden måde, end det jeg var vant til hjemme fra vandhanerne i mors køkken.

Det store, sorte komfur i hjørnet af det - synes jeg dengang - kæmpestore køkken udsendte en fremmedartet duft og en herlig varme, når det blev fodret med kvas. Pandekager - stegt på et sådant komfur - smagte rigtig nok anderledes godt, end dem vi nu om dage steger på elkømfuret.

Udenfor i maskinhuset lå lokummet, adskilt med en bræddevæg ind til de landbrugsredskaber der ikke var i brug, også det var så helt anderledes, end jeg var vant til, og jeg kunne få lang tid til at gå med, at sidde der - med bukserne ned om hælene - og kikke i de gamle Familie-Journaler, der var lagt frem til at tørre sig med.

Taget på maskinhuset var tjæret tagpap, og her var det herligt at opholde sig. Solen bagte på taget og på mig, der lå på ryggen og kikkede op på skyerne på himlen - stille var der - og der lugtede af jord og møg - fra møddingen bagved - og tjære. Underligt

Holstebro Dagblad den 20. juni 1949.

nok mindes jeg altid disse sommerferier, som den ene solskinsdag efter den anden, kun afbrudt af heftige tordenbyer, og kom umejret om natten, sad vi søvndrukne i det store køkken og drak kaffe - tordenkaffe.

Mine gummisko blev hurtigt for besværlige at tage på hver dag, så det meste af sommeren løb jeg barbenet, hvilket også resulterede i, at jeg sidst på sommeren - som hovedpersonen i Soya's »Syttten« gjorde - kunne have syet korsstingsbroderi under fodsålerne.

EGET VÆRELSE

Efter min morbror og tante have overtaget gården, fik jeg mit eget værelse. Det var deres gæstekammer, men om sommeren var det *mit*. Jeg kan stadig se det for mig. - I værelset var et dobbelt vindue med mange sprosser i, og foran de lette hvide gardiner der viftede blidt i vinden fra det åbentstående vindue. Udenfor vinduet lå gårdspladsen - stille og fredelig i middagstunden. Ved siden af vinduet stod i det ene hjørne en kurvestol med en pude i. I det andet

hjørne stod – med enden ud mod vindues-siden – en gammeldags kommode med en broderet lysedug ovenpå. Modsat vinduet stod min seng. Det var en af den slags senge, som var moderne i begyndelsen af dette århundrede – med meget høje endegavle. Nu var den malet hvid, og på det blomstrede dynebetræk lå et hvidt hækket sengetæppe. Over sengen – midt på det storblomstrede tapet – hang et billede af Jesus på korset. Foran sengen – på det nyferniserede gulv – lå et lille vævet tæppe. Værelset var ikke så stort, men der var da lige plads til min kuffert for enden af sengen. – Det at have et værelse, helt for sig selv, var noget af det skønneste, jeg havde oplevet. Allerede dengang trængte jeg voldsomt til at være alene ind imellem, og jeg satte mig derfor tit ind i kammeret og nød stilheden og freden. Hjemme var vi fem mennesker i en 2-værelses lejlighed, så måske derfor var nydelsen så stor.

Hos en nabo havde de også et feriebarndom – en pige på min alder – hun var ikke i familie med dem, men var en af disse små fra Nørrebro, som havde fået et feriebarndom gennem Østrup. Hendes mor var alene med hende og hendes lillebror. Jeg legede af og til med hende, men havde egentlig ikke det store behov for at kommunikere med andre københavnere. En landmand længere henne i sognet havde en feriedreng fra Syd-slesvig, det var rigtigt nok anderledes spændende at komme på besøg der, måske fordi han ikke altid var lige nem at forstå.

En sommer tænker jeg på med en særlig glæde. Det var den sommer, da min morbror og tante havde fået en ny tjenstedreng. Det var en ganske særlig dreng, for han var ikke mere end ti år – og altså på min alder. Sjældent havde jeg dog leget så godt med et andet barn, som jeg gjorde det den

sommer med Svend. Min morbror havde et lille skur stående bag gården, det havde været brugt til kyllingehus, men nu stod det tomt. Der fik vi os indrettet, med hvad der var for hånden, og havde her mange dejlige timer. I heden, som stødte op til gården, løb vi – trods det at jeg var bange for hugorme – og plukkede sortbær i lyngen – sortbær er nogle små sorte bær på størrelse med ribs, men smagen er besk – dem bar vi hjem i lommerne, hvilket gav problemer senere, når tøjet skulle vaskes.

Eller der skulle måske køres hø eller korn ind. Så kom jeg op at ride på en af de kæmpestore bredryggede heste – »Musse« og »den Blå« – de var så store og brede over ryggen, at jeg næsten ikke kunne få benene langt nok ud til siderne. – Og jeg kørte med hjem til laden på toppen af det duftende læs. På høløftet var der ofte kattekillinger, og det var en fryd, at sidde med dem i skøddet og høre den sagte spinnen – som var det mors symaskine derhjemme.

Åen som løb, og stadig løber, tæt forbi gården, badede vi i om aftenene. Tit kunne vi på stille aftener høre børn og unge mennesker fra andre gårde muntre sig længere nede eller oppe ad åen. Se dem kunne vi ikke på grund af åens bugtninger, men vi kunne høre dem, og vi kunne råbe til dem.

GENSYNSGLÆDE

Ak, alt for hurtigt fik sommeren ende, og alt for hurtigt kom den dag, da min kuffert skulle pakkes, og jeg igen skulle påbegynde den lange besværlige rejse – hjem til de støvede brosten. Sjovt var det, hvis jeg var så heldig, at møde nogle af de børn jeg havde snakket med på rejsen over. Nu så de brune, sunde og glade ud, og der var ingen der manglede en madpakke på rejsen.

Det var dejligt at se mor og far igen, og jeg var så fyldt med gode oplevelser og indtryk, at det varede mange dage, før jeg havde fået det hele fortalt.

(Enkelte ting er muligvis erindringsfortskydninger, det får være).

NOSTALGI

Man kan i sandhed kalde det nostalgi. Når jeg ser tilbage, på det jeg her har fortalt, er der meget, meget lidt tilbage fra dengang. Damplokomotivet er kommet på museum, og kan der ses af et betalende publikum. Nye IC-3 tog kører nu strækningen på den halve tid. Mormor og morfar døde for mange år siden, og ligger begravet på Råsted kirkegård. De nåede dog begge to at opleve, at jeg blev gift med en mand fra egen, hvor de selv havde levet det meste af deres liv, og de nåede at lege med vort første barn - deres første oldebarn.

Brønden på gårdspladsen er kastet til, og de toppede pigsten er fjernet til fordel for hvidt perlegrus. Den lille rislende kilde, hvor vi hentede vort drikkevand, er lukket inde i drænrør, den er der ikke længere brug for, nu da der er lagt »kommunevand« ind til alle gårdene. Min morbror døde for nogle år siden, efter at han og min tante havde boet en årrække i et parcelhus i Holstebro. Svend, min herlige sommerkammerat, er blevet en stor mand indenfor politik, jeg læser af og til om ham i aviserne, men ser ham sjældent. Heden hvor vi løb og samlede sortbær, er af en »effektiv« landmand pløjet op og tilsået med korn. Åen hvor vi i stille sommeraftener boltrede os, er nu blevet så forurenset - af landmændenes kunstgødning og forskellige dambrug længere oppe ad åen - at den er sunhedsfarlig at bade i.

Når jeg tænker tilbage, kan jeg stadig for-

nemme hvordan det var, at løbe barbenet hen over en stubmark, hvor høet eller kornet var høstet, og hvor kærne derefter fik lov at gå, så de kunne tage det sidste græs. Den fornemmelse pludselig at træde i en nylavet kokasse med de bare fødder, så det smattede op mellem tærne, det er der ingen københavnere, der kommer til at opleve. For den sags skyld heller ingen landbobørn, eftersom kærne ikke går ude længere, men i mange tilfælde lever i en stald, fra de bliver født, til de skal på slagteriet. - Og det værste af alt - det meste af gården brændt ned til grunden, kun stuehuset blev reddet. Senere blev den solgt til en »bymand« som byggede om og regerede, lavede stalde til rideheste, swimmingpool til børnene og det gamle oprindelige stuehus blev lavet om til gildesal.

Nu bor jeg selv med min familie - ja, efterhånden er mine børn flyttet hjemmefra, så det er kun min mand og jeg - en lille kilometer fra »mit barndoms paradis«, men sjældent - og kun når jeg ikke kan undgå det - sker det, at jeg kommer der forbi.

KILDER

- Dansk Biografisk Leksikon, ved Sv. Cedergreen Bech. Udgivet 1984.
 Berlingske Tidende, 23. maj 1948.
 Kaj Munk - 1941, citeret i Berlingske Tidende 18. juni 1950.
 Land og Folk, 8. juli 1948.
 Berlingske Aftenavis, 21. juni 1950.
 Kristeligt Dagblad, 21. juni 1950, citeret i Berlingske Aftenavis samme dato.
 Aalborg Amtstidende, 24. juli 1952.
 Holstebro Dagblad, (fotos), juni/juli måneder 1948, 1949 og 1950.
 Børnernes Kontor, telefonsamtale den 9. november 1990.

Hanne Thomsen
født 1940 i København
kontoruddannet
Blæsbjergvej 8
Råsted
7500 Holstebro

At lære at farve

En erindring fortalt af Bent Poulsen

Ved Kirsten Gøgsig Andersen

»At lære at farve vil sige at kunne blande farvestofferne og kende den kemiske baggrund for at opnå de ønskede nuancer«, siger tidligere farverileder Bent Poulsen, som har et lang liv bag sig.

BARNDOMMEN

Bent Poulsen er født i en toværelses lejlighed på Nørrebro i København. Faderen var farveriarbejder i C. Schleiners farveri og kemisk tøjrensningsetablisement på Jagtvej, og moderen var hjemmegående husmoder. Faderen arbejdede hos Schleisner fra 1920'erne, indtil han døde i slutningen af 60'erne. Moderen passede børnene, mens de var små, og da de var store nok til at klare sig selv, havde hun enkelte rengøringsjob. Bent var den yngste af to børn.

Bent voksede op på Nørrebro og boede der indtil 1950. Hjemmet og familien var det centrale i barndommen, men somme tider fik Bent lov til at komme med sin far på arbejde. Bent hjalp til, når Schleisners heste skulle fodres. Hestene blev brugt, når tøj til farvning eller rensning skulle hentes eller leveres tilbage hos Schleisners steder for indlevering af tøj rundt om i byen. Før krigen var hestekørsel skiftet ud med bilkørsel, men under krigen kom hestene i brug igen. De var nu spændt foran bilerne!

Bent voksede op med den store arbejdsløshed i 30'erne, men barndommen var præget af tryghed. Det var kun under den store lockout i 30'erne og under folkestrejken under krigen, at Bents far ikke havde arbejde. Lønningsdagen var noget særligt for børnene, for da vankede der slik. Da drengene ikke kunne vente på slikposen, til faderen kom hjem fra arbejde, gik de ham i møde.

Bent gik i skole i Rådmandsgade på Nørrebro. Efter konfirmationen gik han ud af skolen, og var bydreng hos ét af Schleisners steder for indlevering af tøj til farvning eller rensning. Som knap 15-årig kom han i lære som garderobefarver hos Schleisner. Det var svært at få en læreplads, men da Bents storebror var færdig med at stå i farverlære hos Schleisner, fik Bent pladsen.

LÆRETIDEN

For at lære at farve skulle Bent stå i lære i 4 år. En stor del af tiden gik med at fylde dampopvarmede farvekar med vand og tilsætte kemikalier og farvestoffer, som var opløst i vand, under opsyn af en svend. Med en kobberske tog han lidt af hver farve og blandede farvestofferne sammen, indtil den ønskede nuance var nået. »Når man kom, fik man udleveret et stykke tøj, som

Familien Poulsen i Fælledparken i begyndelsen af 1930'erne. Det er Bent Poulsen til venstre med bolden i hænderne. (Poulsens familiealbum).

man skulle farve, og når man var færdig med det, fik man det næste. Ellers havde man sin middagspause, og sådan kørte det egentlig rundt hver dag, bortset fra, når man skulle hente salt, og det var ikke som idag, hvor man kun må bære 25 kilo. Det var 50 kilos sække, som en 14-15 års dreng fik lov at bære, og mange andre tunge ting, som man jo idag slet ikke må byde unge mennesker«.

Til frokost og udover frokosten skulle lædrengene hente øl til svendene, og efter fyraften skulle der fejes og gøres rent.

Mens Bent stod i lære, fik folk farvet tøj, når det var falmet. Alt lige fra hatte, strømper og pyjamas til kjoler fik kvikket farven op eller fik en helt ny farve. Gulvtæpper fik også nye farver. Det var hårdt for en 14-års dreng at stå og passe en hånddreven haspelkufe (farvemaskine) en hel dag. »Tæppet blev fra den ene ende til den anden kørt frem og tilbage over haspelen og således dypet i det kogende farvebad. Hvis tæppet faldt ned i farvebadet, skulle det store tunge gulvtæppe fiskes op igen, og det var ikke altid lige nemt«. »Under krigen blev der også farvet faldskærmsstof i nylon, som blev syet om til cottoncoats. At farve nylonstof var på det tidspunkt noget helt nyt, men det lykkedes«. Det lykkedes også at farve de kongeliges balkjoler om. Schleisner var kongelig hofleverandør og farvede for kongehuset.

Når lædrengene ikke opførte sig som mester syntes, de burde gøre, kunne de risikere at få sig nogle øretæver. »Lædrengen skulle være høflig og lave sit arbejde og komme til tiden om morgenen. Svendene skulle respekteres, og lørdag til fyraften måtte lærlinge gøre badevand klar i de store farvekar til svendene«.

På tredje og fjerde læreår var Bent på kursus på Teknologisk Institut i Gyldenløvesgade i København, og da læretiden var slut i 1947, skulle Bent til svendep prøve. Den teoretiske prøve var på Teknologisk Institut og den praktiske hos Hannibal Sander, som havde eget farveri i Emdrup. »Til den praktiske prøve blev der udleveret noget forskelligt tøj, som skulle farves, og derefter blev tøjet bedømt ud fra, hvor jævnt det var farvet, og hvor godt det passede i farven, og hvad der ellers var at sige«. Da prøven var bestået, fik Bent et svendebevis.

SVENDEBREV

DET BEVIDNES HERVED AT

Bent Poulsen

DER ER FØDT DEN 29 April 1928 I _____
 OG SOM HAR STAAET I LÆRE FRA 1 januar 1943 TIL 1 januar 1947
 VED EN DEN 25 januar 1947 AFHOLDT PRØVE I OVERENSSTEMMELSE
 MED DE FOR SVENDEPRØVER INDENFOR GARDEROBEFARVERFAGET AF
 HANDELSMINISTERIET I MEDFØR AF BESTEMMELSERNE I § 14, 3. STK. I LOV
 OM LÆRLINGEFORHOLDET AF 7. MAJ 1937 FASTSATTE FORSKRIFTER, HAR
 BESTAAET PRØVEN SOM FARVER MED KARAKTERER: FARVERILÆRE 5
 FAGKEMI OG FAGFYSIK 5,33 PRAKTISK ØVELSE 5,16
 PROCENTREGNING 6 SPROG _____

KARAKTERSKALA 0-6

HOVEDKARAKTER 5,30 = mg+

København, DEN 4 Marts 1947

FOR SVENDEPRØVEKOMMISSIONEN

A. Brinck.

FORMAND

TEXTILFABRIKANTFORENINGEN

DANSK TEXTILARBEJDERFORBUND

DANSK FARVERFORENING AF 1858

I læretiden boede Bent hjemme hos sine forældre og betalte 10 kr. om ugen for kost og logi. På fjerde læreår fik han 18 kr. om ugen i løn.

GARDEROBEFARVER

Bent var garderobefarver hos Schleisner et par år, inden han kom til Nymølle Farveri i Ravnholm nord for København. Bent var farvermester i garderobefarveriet og farvede folks tøj om. Christiansen var mester i strømpefarveriet og farvede strikkede kunstsilkstrømper til damer; i renseriet var der en tysk mester.

Det var fabrikant Schou, der ejede Nymølle Farveri, men han ejede også en sæbefabrik i Ravnholm og varehuse rundt om i landet. Varehusene hed Schous Varehuse, og her kunne folk indlevere tøj til farvning eller rensning i Ravnholm eller købe farvestoffer til at farve med hjemme i deres egne køkkener. De farvestoffer, som farverne brugte i Nymølle Farveri og som kunne købes i Schous Varehuse, blandede farverne selv. »Der var travlt på Nymølle Farveri!

Efter et stykke tid på farveriet i Ravnholm vendte Bent tilbage til København og fortsatte som tekstilfarver på Th. Wessel og Vetts tekstilfabrik i Landskronagade på Østerbro. Da Bent var lært op til at farve folks tøj om og nu skulle til at farve tekstiler, blev han sendt på tekstilskole i Schweiz for at lære at farve vævede stoffer. Inden da måtte han aftjene sin værnepligt

VIDEREUDDANNELSE

Rejsen til Schweiz var lang. Den tog 36 timer med tog og træbænke, så da Bent nåede frem, var han ikke meget værd.

På tekstilskolen lærte Bent teorien bag farvningen, og på farvestoffabrikker lærte han at blande farvestofferne. I begyndelsen

var det tyske sprog svært, men det varede ikke længe, inden han fik lært det. Inden han rejste til udlandet, havde han fået undervisning i tysk hos en privat lærerinde i Holbæk. Det hjalp lidt på det.

Efter et år i Schweiz rejste Bent tilbage til Danmark sammen med Olga, en schweizisk pige. Bent fortsatte på farveriet i Landskronagade, men rejste kort tid efter tilbage til Schweiz for at lære mere. Da Bent nu selv måtte betale opholdet, rejste han af og til til København for at tjene penge. Kombinationen af en teoretisk og praktisk uddannelse på tekstilfarverier i Schweiz førte til eksamen i 1953.

Den indsigt og viden, som Bent fik om tekstilfarvning var temmelig nyttig, for efter krigen og henimod 50'erne var omfarvning af folks tøj blevet en saga blot i Danmark. Folks levevilkår var forbedret, og som følge heraf forsvandt de små garderobefarverier gradvist i København.

Mens Bent opholdt sig i udlandet lærte han at drikke schweizernes kirsebærsnaps på den rigtige måde. »Først skulle man lægge en mønt ned i kaffekoppen og hælde kaffe i, til man ikke kunne se den mere. Dernæst skulle man hælde snaps oveni, til man kunne se mønten igen og drikke kaffen. Efter denne drik var det ikke altid lige nemt, når man om aftenen skulle hjem i seng!

TEKSTILFARVER

Efter eksamen i udlandet kom Bent til Fyn og var farvermester på Dessau og Mogensens store tekstilfabrik i Odense. Bent skulle sørge for at hørgarn og meterverer til sengetøj, duge og viskestykker fik den rigtige blege- og farvebehandling. I farveriet var der 3-4 andre mestre, 1 farverileder, 1 tekstilingeniør, som var chef for farveriet,

og mange arbejdere, men kort tid efter Bents ansættelse, trådte virksomheden i likvidation. Bent måtte finde nyt arbejde, og fortsatte som farvermester på Grenaa Dampvæveri A/S – det gamle bomuldsvæveri fra slutningen af forrige århundrede. – Bent flyttede til Grenaa sammen med Olga, som han havde giftet sig med.

Farveriet i Grenaa var stort og moderne. Der var nok at se til, når bomuld skulle farves før og efter vævningen, når ensfarvede stoffer skulle farves i rustfrie kar, og når flerfarvede, sribede og ternede stoffer skulle farves på en særlig måde.

Laboratoriearbejdet var af største betydning for virksomhedens drift. Dampvæveriet havde to laboratorier – et kemisk og et teknisk. I det kemiske laboratorium tog fagfolk sig blandt andet af de meget vigtige farveblandinger. I Bents læretid prøvede man sig møjsommeligt frem, når farvestoffer

skulle blandes, men nu foregik processen på et videnskabeligt grundlag! Gennem kemiske forsøg fandt fagfolk ud af, hvor meget der i hvert enkelt tilfælde skulle bruges af de forskellige ingredienser. Et gram fra eller til spillede en uhyre rolle.

Bent var ansat på dampvæveriet i 5 år, inden han søgte nye udfordringer på Herning Klædefabrik. Det var gode og lærerige år i Grenaa, og lønnen på 1500 kr. om måneden var meget fin i 1959.

FARVERILEDER

Da Bent kom til Herning i 1959, var farveriet på klædefabrikken lille, men stort nok når den løse uld og fabrikkens vævede stoffer skulle farves. »Om morgenen blev der udleveret faste recepter, og når ulden og de vævede stoffer var farvet, var der egentlig ikke mere at lave. Men da klædefabrikken begyndte at farve for trikotagefabrikkerne i

Farveriet på Herning Klædefabrik ca.1958. Bygningen i forgrunden viser en del af farveriet, som det så ud, inden den nye bygning blev taget i brug i 1964. (Torben Elmings Arkiv, Herning).

Herning- og Ikast-områderne, blev farveriet hurtigt for lille«. Der blev bygget et nyt farveri, og i 1964 blev farveriet omdannet til et søsteraktieselskab til klædefabrikken. Det kom til at hedde Herning Tekstilarveri A/S. Bent blev kontraktansat som farverileder, og fik ansvaret for indretningen af det nye farveri, køb af maskiner i det meste af Europa og meget andet.

Mange af de maskiner, som Bent købte i udlandet var af rustfrit stål og brugte. »Og det var lidt af en opgave at komme til for eksempel en nedlagt fabrik og se en maskine, der ikke kunne køre, for der var ikke strøm på mere, og bedømme om det nu også var noget, man kunne bruge. Samtidig var der jo en international regel, som sagde, at den der købte maskinerne også skulle sørge for, at den blev pillet ned. Når man havde bestemt sig til at købe maskinen, skulle man have en check i hånden for at betale den kontant, og dernæst ud i byen for at finde én, der kunne påtage sig at pille maskinen ned. Noget af det vanskeligste var at få det mærket op, for når man kom hjem med den, skulle den jo sættes op igen på samme måde, så man skulle vide, hvilke dele, der skulle skrues sammen. Efterhånden fik man indarbejdet et system som sagde, at A 1 for eksempel skulle skrues sammen med A 1 og 5 B sammen med 5 B. Det var mange gange svært, og de håndværkere, som hjalp én med at skille maskinen ad, havde ikke altid tid til at vente på, at alle dele blev mærket op. Pludselig stod man med en stor bunke, som man så bagefter skulle have til at passe sammen«.

Bent har været på mange spændende indkøbsture til udlandet, og husker især en tur til Hamborg. Der havde netop været oversvømmelse, og de maskiner Bent købte virkede ikke, da de havde stået fuldkomment under vand. Motorerne var sat ud af

funktion, men maskinerne var til gengæld billige!

Som farverileder sørgede Bent for køb af farvestoffer og kemikalier, og tog sig af kunderne og ordrene. Betjeningen af kunder skulle sikre, at der var nok at lave i farveriet til daglig. »Han skulle også passe meget på, at han ikke kom hjem med en ordre, som gav det rene underskud. Det var meget svært, når man sad ude hos kunden og gerne ville have ordren og samtidig bedømme, om det nu også kunne gå. Konkurrencen var stor i det midtjyske område«. Som farverileder skulle Bent desuden have forstand på stoffets behandlinger fra strik-kemaskine og væv til symaskinen.

DET NYE FARVERI

Det nye farveri i Herning var stort. Der var ansat 3 farverimestre, lærlinge og ca. 50 farveriarbejdere. I farveriet var der haspelkuffer, pakapperater, bomapperater, padlemaskiner, tørremaskiner, dekatermaskiner (dampmaskiner) og eftersynsbord.

Maskinmæssigt var antallet af farverimaskiner få i forhold til antallet af maskiner til for- og efterbehandling af varen. Men der var 50 maskiner til farvning af underbukser med ladden vrang, polyesterstof til kjoler – Diolenkjoler, nylonstof til badedragter, bomuldsstoffer, acrylgarn m. m. Uld til klædefabrikens varer skulle også farves. Det var uld til tweedfrakker, andre frakker, plaid og den slags.

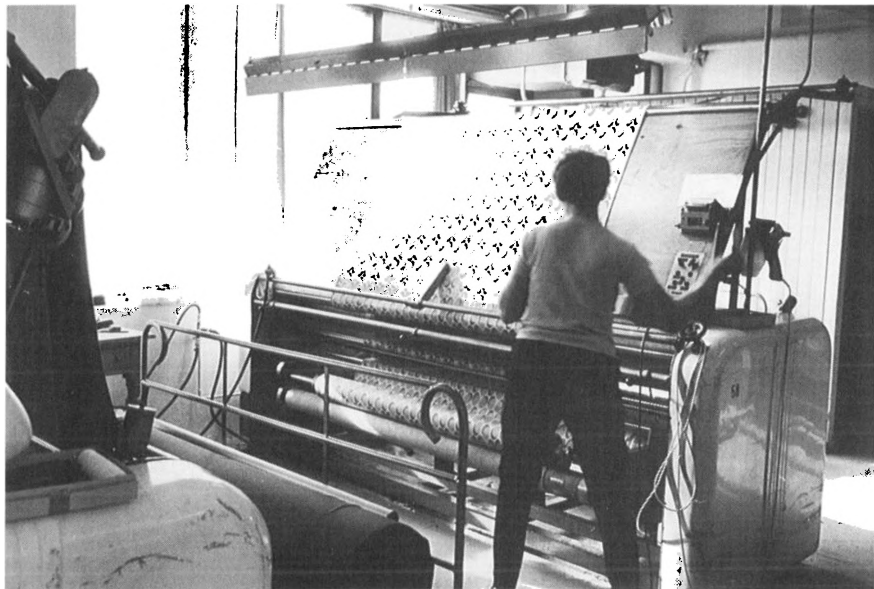
På laboratoriet var der for det meste ansat 1 til 2 laboranter. De indfarvede 10 til 20 grams prøver for at lave recepter til farvning af stof eller garn fra 100 til 500 kg. Laboranterne tog sig også af kemikalie- og vandundersøgelser, ægthedsprøver og svedprøver til strømper.

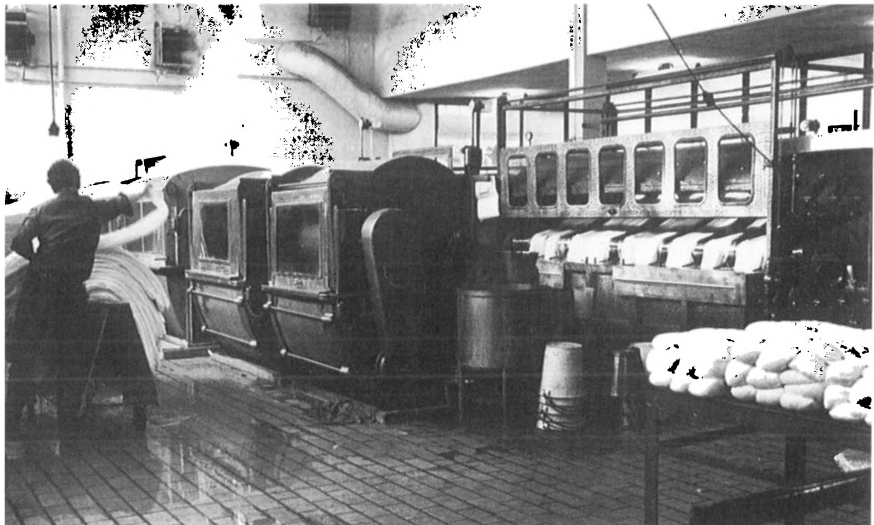
Spændramme på Herning Tekstilarveri A/S 1970. (Torben Elmings Arkiv, Herning).

Garn og stoffer klar til farvning på Herning Tekstilarveri A/S 1970. (Torben Elmings Arkiv, Herning).

Eftersynsbord på Herning Tekstilfarveri A/S 1967. (Torben Elmings Arkiv, Herning).

Farveriarbejder gør klar til farvning af stof i haspelkufer på Herning Tekstilfarveri A/S 1970. (Torben Elmings Arkiv, Herning).

FARVNING AF ISOLI-STOF

Farvning af Isoli-stof var en typisk arbejdsproces på farveriet i Herning. Stoffet, som var strikket på en rund strikkemaskine, skulle koges i haspelkufen for at fjerne frøskaller og bomuldsvoks. Derefter skulle stoffet farves. Skulle det have en lys farve, skulle det bleges først. Når stoffet var farvet og centrifugeret, kom det i en speciel maskine, som rettede snoninger ud. Når stoffet var tørret, skulle det skæres op og køres over en spændramme og en ruemaskine med naturkarter på. Inden stoffet var klar til syning, kom det på spændrammen igen.

I haspelkufen, som både kunne udkoge og farve stoffet, skulle der tilsættes vand, kemikalier og farvestoffer lavet efter recept. I løbet af 8 til 12 timer var farvningen færdig. Det var ofte 50 til 100 meter lange stykker stof, der skulle behandles på den måde. Hver maskine kunne tage mellem 1 og 50 stykker stof afhængigt af tykkelse og længde.

DE SVUNDNE ÅR

Bent har arbejdet på Herning Tekstilfarveri i næsten 25 år, men tekstilindustriens krise i 70'erne og 80'erne førte til lukning af farveriet i 1983. Trods alt var det nogle spændende år for Bent. Det var spændende at købe ind, at bygge et nyt farveri op, at have med kunderne at gøre og at deltage i de mange møder med Tekstilfabrikantforeningen, som repræsentant for Herning Klædefabrik. »Det var virkelig en fornøjelse at gå på arbejde om morgenen. Men det var også mange gange svært som ung arbejdsleder for mange mennesker, der havde været i farveriet i mange, mange år, at vænne sig til det, og at lære at behandle folk, som de burde behandles«.

Mens Bent har arbejdet på farveriet, har der været konflikter som følge af øldrikning i arbejdstiden. Det blev taget meget ilde op, da det blev forbudt. Arbejdet var nedlagt ca. en halv til en time. Men forbudet var nødvendigt, for arbejdet med kemikalier, syre og kogende farvobade er farligt.

Mens Bent var ansat på tekstilfarveriet, sad han i udvalget for den nye uddannelse til farveriasistentener, underviste farveriarbejdere på Teknisk Skole i Herning og var medlem af Mesterforeningens bestyrelse flere gange.

FRA HERNING TIL HIRTSHALS

Da tekstilfarveriet lukkede i Herning, søgte Bent nyt arbejde. Efter en kort periode som arbejdsløs, fik han arbejde på Hirtshals Vask & Farveri. Bent var med til at starte farveriet op, og efter køb og opsætning af maskiner kom farvningen igang. Der skulle farves færdigsyet tøj fra firmaet Fais og bukser og trøjer, som var syet i Italien. Når tøjet var farvet, skulle det sendes ud til forretninger over hele landet. Bent mindes især de år, da hele garderoben skulle være krøllet og have samme farvenuance. Moden var en døgnflue, som ikke holdt!

Da virksomheden efter et par år var kommet godt igang, blev størstedelen af aktierne solgt til én af ejerne, som selv kunne farve. Bent mistede sit job, men fik arbejde på tekstilfarveriet Bemitex i Herning. Arbejdet var det samme som på Herning Tekstilfarveri, bare i meget mindre målestok.

I løbet af de mange år havde Bent mistet to hustruer og giftet sig med en »københavnerpige«. Derfor flyttede han tilbage til København, og var arbejdsløs indtil han fik arbejde på tekstilkoncernen B. W. Wernerfelt A/S i Gladsaxe.

NYE TIDER

På tekstilfabrikken i Gladsaxe var der skifteholdsarbejde og EDB-styret farvning. Bent arbejdede på treholdsskift og måtte sove om natten den første uge, sove om dagen den anden uge, og være på arbejde om aftenen den tredje uge. Det var svært at vænne sig til, og arbejdet var hårdere end tidligere, for Bent var blevet ældre. Arbejdet var heller ikke så interessant, for farvningen var styret af elektroniske databehandlingsmaskiner. Bent havde meget lidt indflydelse på selve arbejdet. Det var »et mere kedeligt

job. Der manglede spændingen i det«. EDB-farvningen er god nok, men farveren er gjort overflødig. Det er ikke farveren, der styrer faget. »Det virkelige farverfag er garderobefarvningen. Det er håndværket«!

I efteråret 1989 gik Bent på efterløn efter 41 år i faget.

Artiklen er udarbejdet på baggrund af et båndinterview og mange hyggelige samtaler med farvermester Bent Poulsen i 1989 og 1990.

Kirsten Gøgsig Andersen
født 1948 i Lendum
mag. art. (kultursociologi)
foredrag og artikler i
kulturhistoriske årbøger
Søgårdsvej 14, st.,
2820 Gentofte

Et hus i Nørregade i Holstebro

Af Knud Pichard †

I året 1875 køber urmager G. Gøtsche af en hr. Bergs arvinger ejendommen beliggende på Nørregade, østre side, matrikel 15a (der var dengang flere underdelinger af nummeret, b, c, o.s.v., med årene blev de slået sammen til ét). Urmageren sælger siden ejendommen til kollegaen J. Lauritzen, der via et skøde fra Christine Schaumburg, hvis grund støder op til hans udvider arealet. Det sker 1902. En taxationsforretning 1898 angiver grunden til 2170 kvadratalen hvoraf 1070 er bebygget efter at et toetagers hus mod gaden er opført samme år. Ejendommen ansættes til en værdi af 38.000 kr. 1906 angiver en ny vurderingsforretning et forhus 22 1/2 alen langt, 12 1/4 alen bredt og tilføjer lidt forvirrende, at opførelsesåret kendes ikke. Men nu er der altså opført en ny bygning mod gården og forhuset er delvist ombygget. Salgsværdien sættes til 58.000 kr. Urmager Lauritzen, der i mellemtiden er blevet cykelfabrikant, mageskifter ejendommen med Ole Olesen Søndergaard, der 1909 videresælger ejendommen til urmager Svinding. 1917 sælger han til min far.

De gamle akter vedrørende matrikel 15a kan være lidt forvirrende. Således tales der på et vist tidspunkt om en fireetagers bygning (den må dengang have kunnet ses

videnom), og at forhuset på noget tidspunkt skulle have haft to etager modsiges af de gamle fotografier, det sidste fra 1915, som jeg ligger inde med. I grove træk skulle ovenanførte dække matrikel 15a's historie, indtil min far kommer ind i billedet.

I året 1900 nedsatte min far sig som bogtrykker i Holstebro. Dronning Victoria var da det britiske imperiums overhoved, i Tyskland regerede kejser Wilhelm, i Sydafrika rasede borgerkrigen, og en Wienerlæge udgav en bog om drømmetydning, som ikke vakte større opsigt. Han hed Sigmund Freud. Herhjemme var monarken Christian den Niende, Europas svigerfar, han havde gæstet byen otte år tidligere for både første og sidste gang.

På det omtalte fotografi fra 1915 ses ejendommen Nørregade 30 at være et langt etplans hus klemt inde mellem to høje som en tankestreg, og det husede blandt andet en urmager og en bogbinder. Min far som indtil købet af ejendommen havde holdt til i Danmarksgade, stod nu som ejer af matriklen 15a på Nørregades østre side, og derefter forandrede bybilledet på hovedgadens smalleste sted sig kendeligt. Der er nok blevet talt en del om det sådan mand og mand imellem. Forhuset nåede op på siden af naboejerne, stue, 1. og 2. sal, og på grunden bag-

Huset i Nørregade som det tog sig ud i 1950'erne. (Lokalhistorisk Arkiv Holstebro Kommune).

ved rejste der sig to fløje i 1. sals højde med en brolagt gård mellem sig. Ind til den kom man gennem en lang port, hvor svalerne havde deres reder på en tværgående stål-bjælke og uden hæmninger møgede fliserne nedenunder til hver sommer. Efter den tids målestok har der virkelig været tale om et stort byggeri, hele grunden var på 561 kvadratmeter, hvoraf 378 var bebygget, billigt har det næppe heller været, men efter 17 år som borger i byen har han altså kunnet magte opgaven.

Min erindring begynder først at blive til-lidsvækkende omkring 1926-27, men huset har næppe undergået større forandringer fra opførelsen og til disse år. I den hvalpealder (5-6 år) forekommer alt vældigt, de voksne er vældige, vogne, heste, gader, trapper, alt er vældigt, og huset dengang husker jeg også som en vældig og noget forvirrende verden, som jeg gradvist skulle lære at finde rundt i og betragte som min egen.

For nu at opridse en slags geografisk plan over Nørregade 30, bestod forhuset i stue-tagen af to forretninger samt Social-Demokratens redaktion, på 1. sal var der to lej-ligheder, på 2. sal én stor med tilhørende tre værelser, som man kom til ad fortrappen og teoretisk også ad bagtrappen. En anden bagtrappe i forhuset førte op til lejlig-hedens køkkener, selvom adgangen til den skete fra den sydlige sidefløj. Dengang fandt jeg det ikke særlig udviklet, men når jeg i dag sagligt skal beskrive min barndoms omgivelser, stiller sagen sig undertiden lidt anderledes. Øverst strakte der sig et vældigt loft i hele forhusets længde og bredde, for enden af det befandt sig endnu to værelser. Alle fem værelser var uden varme, pigerne (og jeg) som beboede dem, var af den tids hårdføre type, som vel er uddød i dag. In-

gen af lejlighederne havde bad, den daglige renselse foregik ved køkkenvasken i koldt vand, lejlighederne havde enten kakkellovne eller små centralfyr. Bad foregik på den kommunale badeanstalt på sygehuset, når det ikke kunne vente længere.

Nedenunder det hele lå kælderens mange tilsyneladende umotiverede sving og knæk og med en række rum, fælles vaskeskælder med gruekedel (en storvask varede fra morgen til aften og foregik med håndkraft), rum til lejerne, forretningernes lagre, brændsel og lignende. Jeg nåede aldrig at komme ind i dem alle, hvad der fra mit synspunkt var utilfredsstillende, intet i huset burde være mig fremmed. Kælderen var ret skummel, ikke blot på grund af sin udviklede plan, men også fordi der ikke var ødslet med belysning, pigerne brød sig ikke om at begive sig ned i den efter mørkets frembrud.

Inde i gården rummede den nordlige fløj en bid af Social-Demokratens redaktion, men hovedsageligt trykkeriet, i stuen maskinerne, ovenpå sætteriet og avisens sættemaskine. Min far var alle dage venstremand, sad en periode i byrådet, men arbejderens organ blev både redigeret og trykt hos ham, en ordning en mere nærtagende tid nok vil finde en kende ulogisk, men som ikke vakte anstød dengang. Trykkeriet kunne vel ikke måle sig med nutidens alen, men dengang var det fuldt moderne. Bortset fra Social-Demokratens sættemaskine blev al tekst sat i hånden, det var ædelt håndværk, langsommeligt, men med fagmandens kunnen og følsomhed. Sætteriet rummede utallige skrifttyper i store skuffer, en til hver, flere af svendene beviste for mig, at de kunne sætte en tekst med bind for øjnene. Hvis en skuffe faldt på gulvet, og det hændte, vidste man nok, hvad man skulle få de nærmeste

dage til at gå med. Lokalet osede langt væk af bly, nymodens regulativer om ventilation og udsugning var ukendte fænomener, man smækkede et vindue op. Men undertiden hændte det, at en og anden blev dårlig og måtte i gården og trække frisk luft. En mild blyforgiftning afstedkom dog hverken klager eller arbejdsnedlæggelser.

Nedenunder befandt maskinerne sig, også den Social-Demokraten blev mangfoldiggjort på. Deres durren og rytmiske hamren var en uløselig del af husets liv, en dag de ikke hørtes, var der noget forkert ved. Et stort trykkeri, i en årrække byens største og vel også bedste, navnet Niels P. Thomsen var allerede i min barndom kendt også uden for byens grænser, det hændte, at udlændinge kom på besøg. Mærkeligt nok fik jeg kun et overfladisk forhold til, hvad der foregik og hvad der blev fremstillet, virksomheden interesserede mig bare ikke. Jeg så kun indenfor, når jeg skulle have papir til at tegne og skrive på og forsvandt hurtigt igen.

Fløjen mod syd havde i stuen bogbinder Sørensen og fotograf Lund ovenpå. Lund var bornholmer, hvad man aldrig var i tvivl om. Ude i porten havde han hængende glasskabe med forevigelser af formodentlig lykkelige brudepar, benovede børn og soldater i fuld uniform, hovedsagelig gardere. I et lokale i gavlen fremkaldte han film, en vandhane løb døgnnet rundt. Dengang var de fleste film endnu på træspoler til box-kameraer, jeg har ejet uanede mængder af træspoler, Lund var kisteglad for at slippe af med dem. I hans med ovenlys forsynet atelier havde han maleriske sætstykker med klassiske runer og romantiske naturscener, og man sad i eller støttede sig til hvide rokokostole, mens Lund dykkede ind under et sort klæde bagved et enormt apparat

med glasplader til at fastholde det højtidelige øjeblik for eftertiden. I modsætning til andre i huset var Lund ikke én man opsøgte uden ærinde. Skønt han havde en af lejlighederne på 1. sal og således »hørte til«, mindes jeg ikke, at vi gjorde andet end hilse kort, når vore veje krydsedes.

Anderledes stillede det sig med bogbinder P. Sørensen, hvad der hovedsageligt skyldtes, at hans søn Harald og jeg faktisk voksede op sammen, han boede nogle få huse længere oppe i gaden, men legede altid i vores gård. Et venskab der startede før skolealderen og består endnu, også han blev bibliotekar, vi aftjente vores elevtid sammen på byens centralbibliotek. Omkring hans far lå der en vis nimbus, for P. Sørensen havde i sin ungdom været målmand i Vejle Boldklub, tilmed en kendt målmand med plads på udvalgte hold flere gange, han var ikke en hvem som helst. På gulnede fotografier sås han i aktion, dengang hed han aldrig andet end Peter Målmand. Han havde ikke noget mod små besøg, undtaget når han forgyldte. Når det skete antog han skikkelse af en slags ypperstepræst under forrettelsen af en rituel handling, vi måtte ikke trække vejret i hans nærhed. Guldarkene - tynde som silkepapir - var af høj karat, at overføre blot en centimeter til stemplet og placere dette nøjagtigt på en bogryg krævede ikke mindre koncentration, end da han som ung mand stod mellem målstængerne og ventede på et straffespark.

Af forretninger i huset var der som nævnt to. Den ene ejedes af fru Ludvigsen, og hun handlede med legetøj, hvorfor jeg i udstrakt grad havde min gang hos hende. Hun var ikke typen på en dame, der solgte marmorkugler, vandpistoler og blikbiler, ledte snarere tanken hen på en frue, der havde sin gang mellem mahognimøbler,

Forfatteren leger i gården i Nørregade sammen med sin storesøster.

ægte tæpper og malerier af guldaldertidens ypperste. Hun læste Kierkegaard og Dostojevskij og chokerede efter årelangt venskab min mor ved at tilstå, at hun satte pris på en cerut til kaffen. Et fint og elskeligt menneske, hvorfor hun havde kastet sig over legetøj og ikke bøger eller finere håndarbejder fik jeg aldrig en forklaring på.

Til venstre for porten residerede skomager Kristiansen og søn, ud til gaden forretning, ind til gården værksted, hvor parret tilbragte det meste af tiden. Det var for Kristian, sønnens skyld, at Harald og jeg ofte gæstede stedet. I en duft af læder og lim og uden at slippe arbejdet fortalte han eventyr, altid de to samme. Et om ulve der forfulgte en ensom slæde i ødemarken og et om indianere, der næsten nåede at gøre det af med en nybyggerfamilie. Han havde selv forfattet dem, vi kunne dem efterhånden udenad, og dog sad vi musestille og med åben mund, når Kristian lod sig overtale til at tage fat. Både han og faderen hvilede på forunderlig vis i sig selv, var et med deres håndværk og havde aldrig travlt. På varme

sommerdage åbnede de vinduet til gården, lyden af hammeren der slog træpløkker i sølerne var knyttet lige så naturligt til gårdens liv som maskinernes durren og Social-Demokratens radio, der hver formiddag var stillet ind på Ritzaus udsendelse af nyheder.

Avisen hørte ikke til blandt verdenspressens top-ti, Dagbladet sad på hovedparten af byens læsere. Det var redaktør Stumph, aktiv politiker ved siden af, der styrede foretagendet med forretningsfører Petersen ved sin side. Hvor mange journalister han havde i sit brød, ved jeg ikke, de kom og gik ret hurtigt. Når noget ekstraordinært indtraf efter deadline, blev nyheden med store bogstaver hængt ud i vinduet. Jeg mindes dog kun én, den hang bag ruden den 9. april 1940 klokken syv om morgenen. Jo, der var naturligvis valgaftenerne, hvor resultaterne løbende blev præsenteret, det gik ikke så hurtigt dengang. Havde byen et solidt borgerligt styre, havde arbejdernes organ dog den lykke at kunne forkynde, at på landsplan sad Stauning sammen med de radikale sikkert i sadlen i en årrække. Man mærkede ikke meget til redaktionen, ingen hektisk aktivitet, ingen smækken med dørene eller ophidsede stemmer. Den gjorde sig kun bemærket ved fire-tiden, når avisdrengene kom for at hente dagens høst. De ventede ude i gården, lydløse var de langtfra, en flok som min mor forbød mig at have samkvem med. Hvorfor jeg naturligvis havde det, jeg lærte en del, hun havde sprunget over i sin opdragelse af mig.

Dagen lang var huset en levende organisme, en egen verden uden dog på nogen måde at være afskåret fra den omgivende. Der var idel foretagsomhed, folk i forretninger og værksteder, bude med varer, besøgende ikke mindst til min far, fragtmænd

med papir til trykkeriet, typograferne der kom om morgenen, kørte hjem til middag, kom igen en time senere for endelig at forsvinde ved fyraften, masser af cykler langs murene. Og så var der altså mig og mine kammerater.

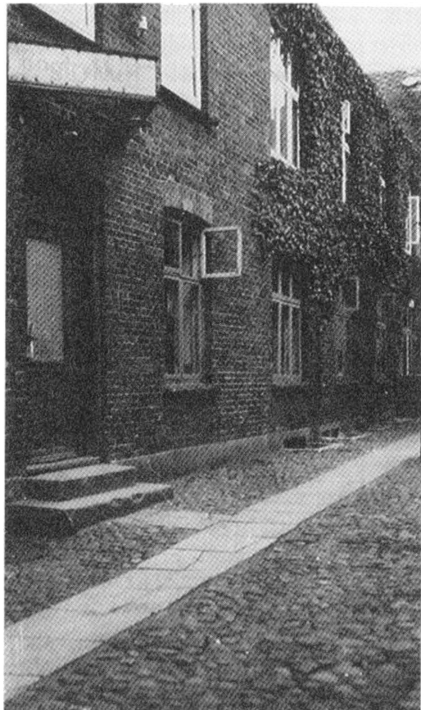
Vi havde hele gården til vores rådighed, og den havde blandt andet den tillokkelse, at den emballage min far fik sit papir i, store og små trærammer, åbne og lukkede, tykke og tynde, blev anbragt i den fjerneste ende af gården, hvor de med lange mellemrum blev afhentet, jeg ved ikke af hvem. Et fremragende materiale at bygge af, huse, tårne, undervandsbåde, fæstninger. Ret ofte for svendene inde på trykkeriet til vinduerne, når et bygningsværk brasede sammen under stort spektakel og vi en efter en kravlede frem fra ruinerne. Utroligt, at ingen afgik ved en voldelig død eller fik mén for livet, der var i sandhed lagt op til det.

Og så var der kastanjetræet, som vi klatrede i. Det stod midt i rodet og voksede og voksede, blomstrede hver maj og lod sine frugter falde som små bomber i oktober. Og den mørke kælder med alle dens kringelkroge. Når to hold mødtes dernede i fuld firspring, forekom morsomme sammenstød. Ikke uden grund blev huset og gården et helt naturligt samlingssted for mine kammerater, ingen gjorde os noget eller kom med formaninger. Undertiden forlængede vi vores aktionsradius til nabogården. Egentlig et sært trist sted, en strimmel jord, støvet og gold, bag den en toetagers beboelse fra hvis vinduer der var et par meter til en brandmur, i bunden af skakten en sytue, der aldrig så solens lys og ovenpå en eller flere lejligheder med ukendte beboere, jeg fandt aldrig ud af det. Men masser af rotter var der. Vi anvendte kun lokaliteterne til at omgå det andet hold, kravle

over en mur og falde fjenden i ryggen. Eller for at forcere et højt plankeværk og stige ned i en dyb, smal skakt, hvorfra vi kunne se ind i hotel Schaumburgs teatersal. Det var egentlig et hasarderet foretagende, drattede man ned i skakten fra fire-fem meters højde og havde det skidt, var det ret indviklet at få én halet i sikkerhed, voksne skulle i hvert fald tilkaldes. Men vi klarede den altid.

Den arkadiske tilstand af tryk uforanderlighed og meningsfyldt aktivitet var naturligvis ikke så fuldkommen, som barnet oplevede den. Det var ikke mig, der havde problemerne med lejere og håndværkere. I et så stort hus var der altid tage, der lækede, vandrør der rustede, skorstene der stoppede til, døre og vinduer der ikke sluttede tæt og udgifter, der op gennem trediverne steg og steg. Det var i første række min mor, der tog sig af husets tilstand, hende lejerne kom til, hende der stod op under natlige tordenvejr og tog en runde på loftet og inspicerede kælderens oversvømmelser. Min far sagde sjældent nej, når ting skulle repareres eller reformer indføres, men den udgående kraft kom ikke fra ham, han havde nok i sit trykkeri og sine foreninger og udvalg. Alt syntes på en mærkelig måde ikke at komme ham ved, han savnede fuldstændig moders altid årvågne blik for fejl og mangler. Nogen praktisk mand var han ikke, jeg har aldrig set ham med et stykke værktøj i hånden, han bad mor ringe efter en håndværker.

Nedturen, hvis man kan kalde den sådan, andre vil tale om naturlig forandring, begyndte med, at skomager Kristiansen flyttede. I stedet kom en damefrisør, der hverken fortalte eventyr eller slog pløkke i, det var i slutningen af trediverne. Og så blev min far syg omkring besættelsen i 1940, lå

Sådan så barndommens gård i Nørregade ud. Forfatteren oplevede den som en hel verden præget af spændende mennesker og hændelser. Det lille skilt "Bogtrykkeri" viste vej ind til "mesteren" Niels P.Thomsen, der gjorde sit fag til kunst, og som satte sig varige spor i den vestjyske bogtrykstradition.

en tid på sygehus, hvorfor blev jeg aldrig helt klar over, han der aldrig havde haft en sygedag. Efter 9. april rykkede nye lejere ind, tyske soldater der fyldte kamrene med en hørm af støvlefedt, læder og dårligt vasket tøj. De var høfligheden selv, men huset ømmede sig alligevel, som blev det trådt over tærerne. Så rantes min far af den første hjerneblødning, og intet var mere som før, året efter fulgte den anden og endelige. Inden han førtes til kirken, lå han nogle timer i sin kiste i gården, hans gård. Det ville en

H. C. Andersen, som kunne få tingene til at tale, have fået en del ud af, et smukt eventyr, som måske ikke var så smukt alligevel.

I 1943 fik mor skødet på ejendommen og førte med min ældre bror trykkeriet videre. Hun skulle klare forretning og ejendom på samme tid, regnskaber, oprydning, snak med store og små, sagførere og banker, aktiviteter min far aldrig havde sat hende ind i. Lettere blev det ikke for hende, fordi hun i pengesager var et ordensmenneske indtil det pedantiske. Da besættelsen strammede til, fik hun lukket porten med et solidt træværk, lejerne fik udleveret nøgler til døren i det og til hovedtrappen, matrikel 15a ville ikke tages på sengen. I kælderen indrettede hun tilflugtsrum efter alle lovens krav, hverken hun eller andre satte nogensinde deres ben i det.

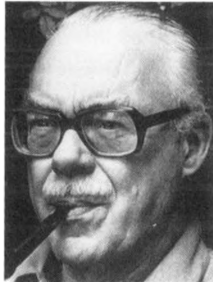
Så døde fotograf Lund, andre flyttede ind i lejligheden, og en ny fotograf med mere tidssvarende apparatur overtog atelieret, mor flyttede fra den store lejlighed på 2. sal ned i en mindre på 1. Oppe i den store kom fremmede og fyldte »vores« stuer med nyt bohavede, der virkede helt forkert, de havde også en hund. Befrielsen kom, palisaderne i porten og nøglerne forsvandt, Nørregade 30 lignede atter sig selv, men det gjorde den altså alligevel ikke, når man som jeg betragtede den indefra. Samme sommer rejste jeg ud i den store verden, skole i hovedstaden, stillinger i fjerne byer, tilbage til Holstebro kom jeg ikke mere.

Derfor bliver det følgende nok en kende summarisk, jeg havde det ikke selv inde på livet, erfarede gennem andre eller min moders breve. Fra 1955 findes der en låneansøgning med sikkerhed i huset, ejendoms skylden vurderes til 128.000 kr., og salgsværdien blev sat til 245.000 kr. På det tidspunkt måtte min mor altså låne, det har

ikke passet hende. Og i 1959 eller 1960 solgte hun ejendommen, der var nok ikke andet at gøre, hendes kræfter var ikke uudtømmelige, køberen var bankdirektør Selmer Petersen. Min mor blev boende, trykkeriet blev hvor det var, men bogbinder Sørensen var der ikke længere plads til. Seks eller syv år senere rykkede trykkeriet ud og fandt foreløbig husrum i Lille Østergade, indtil det fik sin nuværende selvstændige bygning på Gartnerivej. Og endelig fik min mor en stue på alderdomshjemmet, hun døde i 1966 i en alder af 82 år.

Jeg har set huset siden, senest i 1989. Udefra ligner det sig selv, i forhuset er pædagoger flyttet ind med kontorer af forskellig art, og forretningerne har fået et andet udseende. Nej, Social-Demokraten er der

heller ikke mere. Når jeg lister ind i gården, bliver jeg efter et par skridt stående i et tåbeligt forsøg på at genkalde henfarne tider. Hyldetræet ved nedgangen til kælderens er der ikke længere, nå ja, det var selvsået, den store kastanje er også borte, og det skulle man ikke have gjort, hvad skal drengene så klatre i, hvis der altså er drenge? Sidefløjene har deres oprindelige form, omend der er bygget lidt til, men de rummer andet nu, og der hviler en dyb stilhed over stedet. Der er ingen grund til at stå og flæbe, tiden står ikke stille, og ingen lever evigt. Men derfor kan man naturligvis godt lige tænke på dem, der boede her engang og forestille sig de mange gode lyde. Men vove sig indenfor igen er der nok ingen grund til.

Knud Pichard
1921-90
forfatter og bibliotekar

I sporene af en vestjysk navers vandring

Poul Gaardhøje 1886-1980

Af Ejner G. Pedersen

*»...Thi hvor en Haandværks-Karl begiver sig hen, der er hans Fæderne Land, og naar han om Aftenen kommer til et fremmed Land og Rige, haver han om Morgen straks Tjeneste igen. De ere saaledes fast de eneste Mennesker, som uden Bekostning kan gøre udenlandske Rejser, og med tomme Hænder slække hele Verden igennem, naar de haver saa mange Skillinger, som de kan betale et par Kroer paa Vejen...«
(Ludvig Holberg, Epistel 261).*

Langt tilbage i tiden kendes den skik, at når læretiden var udstået og svendeprøven aflagt, drog de unge håndværkssvende på valsen fra by til by, hovedsageligt i de sydlige udlande. Navere, en forkortelse af skandinaver, kaldte de nordiske sig, fordi andre europæiske folk ikke skelnede mellem nordmænd, svenskere og danskere. Takket være det intereuropæiske laugssystem kunne de overalt, når de havde aflagt den for det enkelte fag bestemte »Grüszen« og dermed bevist, at de var »zünftige« påregne beskæftigelse med kost og logi i det stedlige svendeherberg.

Myndighederne tillagde disse vandringer så stor betydning, at lovgivningen indtil 1794 fastslog svendenes pligt til at søge videre uddannelse i udlandet. Under disse

vandrear fik de deres uddannelse afrundet og forhåbentligt udvidet ved at skaffe sig kendskab til nyskabelser inden for de forskellige fag. Der kunne endog være tale om »bestilt arbejde«, når en hjemlig mester skrev til sin tidligere svend eller søn og bad ham tegne og beskrive eksempelvis bestemte facader, ornamenter, gesimser og møbler, »og alt andet godt, som findes pænt og smagfuldt«.

Hvor mange danskere, der på et givet tidspunkt befandt sig i udlandet, lader sig ikke afgøre, men tallet løber sikkert op i tusinder. Dog blev disse vandringer til fulde opvejet af indvandret fremmed arbejdskraft. I 1840 udgjordes således halvdelen af bagersvendene i København af tyskere, og ved krigsudbruddet i 1848 lempedes 1000 tyske håndværkssvende fra byen og hjem.

I en vestjysk købstad som Holstebro var forholdene nogenlunde de samme. Politiets pasjournal viser, at der i en tilfældig valgt måned, september 1827, ankom og rejste normalt efter et døgn's ophold 40 farenende svende. Af dem var 1 fra Norge, 1 fra Schweiz, 1 fra Letland, 19 fra Tyskland og 18 fra kongeriget Danmark.

EFTER LAUGSVÆSENETS OPHÆVELSE

Med loven om indførelsen af næringsfrihed 1857 med ikrafttræden 1862 ophævedes det ældgamle laugsvæsen. For mange håndværkere blev forholdene katastrofale, nu kunne enhver med et borgerbrev reelt nedsætte sig som håndværksmester. Laugsvæsenet havde jo ikke blot været en faglig organisation, men i lige så høj grad en social, der under sygdom, ulykke, arbejdsløshed og under uddannelse i udlandet trådte hjælpende til. Nu kunne de farende svende ikke længere forvente »geschenk« og vished om arbejde og logi, men måtte give sig lykken i vold ude i det fremmede.

Dog fortsatte vandringerne under den følgende voldsomme tekniske og industrielle udvikling til frem mod udbruddet af den første verdenskrig. Foruden ungdommens evige udlængsel og eventyrlyst blev formålet nu mere at søge arbejde end uddannelse, eftersom arbejdsløsheden i en række fag lå på omkring 30%. En yderligere forværring var, at Danmark i 1862 indgik en aftale med en række lande gående ud på, at pastvangen ophævedes mellem dem indbyrdes. Tanken om de slettede grænser kunne naturligvis være smuk, men resultatet var, at da forholdene i det øvrige Europa var de samme som herhjemme, oversvømmedes landet af svende med de mærkværdigste vandrerbrev eller svendebrev, hvis formål tydeligvis gik ud på at umuliggøre at skelne mellem håndværkssvende og vagabonder.

For at komme nogle af disse kaotiske forhold til livs engagerede Fællesrepræsentationen for Dansk Industri og Håndværk sig i oprettelse af svendehjem i købstæderne landet over. Tilsvarende hjem oprettedes Europa over, da mange virksomheders pro-

duktion var baseret på udnyttelse af fremmed arbejdskraft. Således i Schweiz, hvor man hovedsageligt satsede på urproduktion og turisme, medens almindeligt håndværksarbejde forventedes udført af fremmed arbejdskraft, som da også i stort tal strømmede til landet. For at holde fast på de fremmede svende, også om vinteren, oprettedes overalt de berømte eller rettere bebyggede svendehjem, der under navn af »Naturalverplegnung« tilbød svendene gratis kost og logi. Desværre viste det sig, at herbergene var indrettet i forbindelse med byens fattighus eller arrest. Overnatningen fandt således sted i en celle eller et lille værelse, der kunne anvendes som sådan, og kosten bestod af en skål kartoffelsuppe ved ankomst og samme menu ved afrejsen. Når de derefter havde vandret en bestemt strækning, kunne samme menu forventes ved middagstid i den næste »verplegnung«. Sammen med lidt understøttelse fra forskellig side og lidt arbejde ind imellem kunne svendene lige netop overleve. Under disse forhold blev de naturligvis undertiden forvekslet med subsistensløse og fængsledes for et godt ord, uanset om de havde legitimationspapirerne i orden.

STØTTEFORENINGER FOR SVENDE PÅ VALSEN

Den slags hændelser vidste de hjemlige etablerede håndværksmestre udmærket kunne ske. Af erfaringer kendte de det dragende og lokkende ved rejselivet, men også dets skyggesider. For at støtte de unge i udlandet fandt de derfor sammen med fagforeningerne og stiftede 1899 i Wintherthur i Schweiz Den Centrale Understøttelseskasse (CUK). Organisationens generelle formål var at højne svendenes kår i udlandet. I det øjemed oprettedes talrige afdelin-

ger overalt i byerne i de mest berejste lande i Europa. Kontorlederens primære opgave bestod i at holde sig orienteret om situationen på arbejdsmarkedet i det pågældende område, så de unge kunne anvises arbejde. Desuden udbetaltes derfra den fra CUKs hovedkontor tilsendte understøttelse; senere fandt den danske regering foreningens arbejde så værdifuldt, at der blev tilstået den statsunderstøttelse.

I det hele taget blev CUK-afdelingerne, om end ud fra et andet livssyn, for de vandrede svende, hvad sømandshjemmene blev for havets færende folk. Her var bibliotek med bøger, tidsskrifter, aviser og turforslag. Her satte naverne hinanden stævne, og nye bekendtskaber stiftedes. Helst i samme bygning, i reglen i en kro, indrettede naverne deres særskilte lokale, kaldet »Hulen«, hvor de mødtes lørdag aften omkring det vigtigste inventar, Det runde Bord, med de isømmede mønter, der dannede et bestemt mønster. På bordet stod lysestagen med »Sandhedens lys«. Så længe det var tændt, skulle de gamle laugstraditioner overholdes til punkt og prikke, og der måtte kun fortælles sandfærdige historier. – Det blev oftest tidligt slukket!

Mange af de unge håndværkssvende blev så længe ude i det fremmede, at der blev tale om faste bosættelser i mange af de større byer. Endnu i 1929 fandtes en nordisk koloni på omkring 200 personer i Zürich, der var grundlagt af danske naver.

Fra omkring århundredskiftet ændredes rejseformen, idet svendene over de lange stræk benyttede jernbanen, men i særlig naturskønne områder som Sydtykland og gennem Alperne vandrede de som førhen, og flodbådene forblev som i århundreder tilbage i tiden at være et billigt og sikkert transportsmiddel.

Naturlignis lod Poul Gaardhøje sig forevige, da svendebrevet var i hus. Verden ventede på den unge snedkersvend. (Foto: Georg Burcharth, Kolding).

Den første verdenskrig bragte en naturlig standsning i håndværkervandringerne, og da de derefter så småt var ved at komme i gang igen, fulgte verdensøkonomiens sammenbrud begyndende med de store amerikanske bankkrak i 1929. Den deraf følgende deflation samt den politiske omvæltning i Tyskland 1933 medførte så vanskelige forhold for de rejsende håndværkere, at vandringerne i den gængse forstand reelt ophørte.

POUL GAARDHØJE OG
KILDEMATERIALET TIL HANS REJSER
De allerfleste håndværkermestre født indtil slutningen af forrige århundrede og som

altså baserede deres fremtid på de gamle håndværkstraditioner blev sidste generation, der udbyggede deres uddannelse på valsen i det fremmede under de i det foregående omtalte forhold.

Efter hjemkomsten var beretningerne om deres oplevelser både talrige og farverige, enten de nu sad i familiens kreds, eller de mødtes med de gamle kammerater i den lokale naverhule og genopfriskede ungdomsminderne under festlige former. Desværre for eftertiden har de kun efterladt sig såre få og spredte skriftlige materialer, da pas, svendebreve og hjemstedsbeviser med diverse påstempler kunne være af en så privat karakter, at de destrueredes på et eller andet tidspunkt efter hjemkomsten. Og hvorfor iøvrigt gemme derpå. Efter tidens historiesyn udgjorde håndværkerne jo kun en lille gruppe inden for det arbejdende folk, som ingen indflydelse havde på udviklingen og historiens gang i det hele taget.

Naturligvis fandtes der enkelte håndværkssvende, der uanset bevæggrunde samlede og bevarede synlige minder fra deres navertilværelse. Nogle få berettede i svendenes eget blad »Den farende Svend« om deres år på valsen, da de mange år senere sad som etablerede mestre. Helt uovertruffet er den kunstnerisk begavede malersvend Magnus Kjær Nielsens samlinger, der udgør et helt arkiv. Hovedbestanddelen består af en op imod tusindtallig postkortsamling overvejende med motiver fra kunstmuseerne og folkelivet. Måske af større interesse for nutiden er teksten på kortene, hvor rejseruter, korte meddelelser om forholdene de forskellige steder, indlo-gering, osv. beskrives i kortfattet form.

En af hans følgesvende på nogle af strækningerne i det fremmede var Poul Gaardhøje, og sammen med andre navere

holdt de via postkort sendt Poste Restante til et posthus eller et CUK-kontor til stadhed hinanden underrettet om deres destinationer. Også han forstod værdien af de mange ydmyge ting, der nu engang hører rejselivet til. Dem opbevarede han efter hjemkomsten som dyrebare minder fra et personligt udviklende og oplevelsesrigt ungdomsliv.

Hans samling har været ret så omfangsrig, især fordi hans forældre gemte brevene, som den unge Poul sendte hjem, og hvori han fortalte på livet løs om sin færd og oplevelser. Desværre gik en betydelig del af samlingen tabt under et indbrud i hjemmet. Kernen i det resterende er en halv snes af de hjemsendte breve, udtalelser fra nogle af de mestre, han har arbejdet hos og desuden enkelte billetter samt hans hjemstedsbevis. En del af den opståede lakune dækkes dog ind ved, at han i sin høje alderdom fik besøg af en gammel naverkammerat og følgesvend, senere møbelfabrikant i Paris, den senere omtalte Christian Andersen, der efter et besøg i Holstebro trofast i hvert af de følgende 5-6 år sendte et julebrev til Poul, hvori det tilbagevendende tema var: »Husker du«?

Hans udgangspunkt til sit lange og indholdsrige liv var slægtsgården Gaardhøje i Måbjerg, hvor han fødtes i 1886. Desværre herskede der i disse år helt kaotiske tilstande for landbrugsproduktionen, da omlægningen fra at være baseret på salg af korn og kvæg til fremstilling af de forædlede produkter bacon, smør og æg endnu ikke var fuldt gennemført. Følgen af den derved opståede usikkerhed var, at korn- og kreaturpriserne styrtedykkede. En regning fra 1886 viser, at en samling kreaturer til markedet i Altona kun indbragte faderen 50-100 kr. pr. ko i nutidig mønt. Efter flere af den slags

tabsgivende forretninger måtte familien som adskillige andre sælge gården i 1888. Den flyttede da til Vinderup, hvor faderen, Jørgen Gaardhøje, drev en købmandshandel i nogle år, men etablerede derpå en glarmesterforretning, som han havde til sin død i 1932.

Poul fik således sin barndomstid i Vinderup. Efter konfirmationen kom han i møbelsnedkerlære hos sin farbror Carl Gaardhøje i Kolding. Her frekventerede han samtidig teknisk skole og bestod i 1906 svendepróven med bravour, idet svendestykket fik tilkendt sølvmedalje, d.v.s. udmærkelse, da begrebet guldmedalje ikke findes inden for møbelsnedkerfaget.

RUNDREJSE I EUROPA 1906-08

I Børge Gaardhøjes bog »Slægten fra Gaardhøje« og i enkelte avisudklip berettes, at Poul umiddelbart efter overstået svendepróve drog på valsen ned gennem Tyskland, Østrig, Schweiz, Frankrig, Balkanstatene, Tyrkiet, Egypten, Israel, som dengang hed Palæstina, derfra over Beirut tilbage til Europa.

At følge i hans fodspor på denne lange og eventyrlige odysse lader sig ikke gøre på grundlag af det foreliggende kildemateriale. Dog indeholder det så vægtige brudstykker, at hovedtrækkene i hans 4 år lange valsetur lader sig spore, om end med visse forbehold og måske ikke i nøjagtig kronologisk orden. Desuden giver især brevene mange små kalejdoskopiske glimt af de erfaringer og indtryk, både socialt, politisk og fagligt, den unge opvakte og stræbsomme knøs indhøstede i en verden, som også dengang undergik store forvandlinger.

Det vigtigste af hans legitimationspapiere, der er bevaret, er hans hjemstedsbevis med kopi på fransk. For myndighederne i

det fremmede var dette det mest interessante dokument, for det angav vedkommendes forsørgelseskommune, hvor altså eventuelle udlæg i tilfælde af sygdom, ulykke, bødestraf eller hjemsendelse kunne indkasseres. Ved ankomsten til en by eller et herberg, hvor den færende svend søgte arbejde og logi, skulle det straks forevises den stedlige politimyndighed, som ved afrejsen forsynede det med sit stempel. Disse formaliteter sås der dog i reglen stort på; Pouls bevis bærer ingen påstemplinger af den art, men derimod fire fra danske konsulater, som jo var den definitive livstråd til hjemmet. De er foretaget i Zürich den 4. april 1907, Nice den 2. marts 1908, Napoli den 17. marts 1908 og Rom den 23. marts samme år.

Meget mere givtig er udtalelserne fra nogle af de virksomheder, hvor han har arbejdet:

Wandlitz ved Oranienburg nord for Berlin: 2. okt. 1906 – 28. febr. 07.

Zürich: 5. marts 1907 – 1. juni s.å.

Zürich: 26. juni – 24. aug. s.å.

Geneve: 25. sept. 1907 – 22. febr. 1908.

Wien: 23. april 1908 – 2. sept. s.å.

Zürich: 28. april 1909 – 18. aug. s.å.

Paris: 9. okt. 1909 – 12. aug. 1910.

For at nå frem i den bedste arbejdsæson har den 19-årige Poul sikkert vinket farvel til sin hjemby allerede i sommeren 1906 for derefter som de fleste andre førstegangs vandrede navere at gøre sit første stop i det tyske kejserriges næststørste by, Hamburg. Dens størrelse, Atlanterhavshavnen, de utallige fabrikker med osende skorstene, det mægtige net af jernbaneskiner, elektriske nærtog og sporvogne, altsammen fyldt med liv og travlhed som nogen myretue, virkede helt overvældende på dem og bevidnede for dem, at den gamle hansastad var en af den »tyske dynamos« betydeligste aktiver.

Traduction.Danemark.

Certificat de domicile.

La soussignée administration municipale de la commune de

Maabjerg
reconnait par la présente que *Poul Julius Jørgensen*
gaardhøje né le *14-10-1886* à *Ldaabjerg*
a droit de domicile dans la commune de *Maabjerg*

et que lui, son épouse et leurs enfants mineurs (âgés de moins de 18 ans)
et, en cas de sa mort, sa veuve et ses enfants mineurs, seront reçus
dans ladite commune pour y être soutenus, en cas d'indigence, tant qu'ils
n'auront pas acquis droit de citoyen dans un État étranger ni droit de
domicile dans un pays étranger conformément à la législation dudit pays.

Administration de la commune de *Maabjerg*
le *1-12-1906.*

A. Wille

Pour légalisation de la signature ci-dessus:

Préfecture de *Ringsjødning*, le *5-12-1906.*
H. C. Dons.

Hos CUK, mødestedet for en stor naverklub og koloni med adresse i det dengang eksklusive bykvarter Sct. Pauli, har han sikkert fået gode råd og informationer om arbejdssituationen. Måske har han også arbejdet en tid i byen, hvorefter turen fortsatte til Berlin. Her opholdt han sig i så lang tid, at han blev et kendt og afholdt medlem af klubben. At han fik opholdstilladelse udstedt af Det danske Generalkonsulat, var en betingelse for at han kunne arbejde sammen med de tyske fagforeningsmedlemmer, der ikke ville arbejde sammen med uorganiserede »fægttere og fuskere«. Poul har altså givetvis arbejdet her, men fra den 2. oktober og knap 5 måneder frem fundet beskæftigelse i den lille by Wandlitz. Fra dette ophold stammer hans første attestation, hvori byens »gemeindevorsteher« (sognerådsformand), som altså også drev en møbelfabrik, bevidner, at den unge »gesell« har arbejdet til hans allerstørste tilfredshed.

Omkring den 1. marts 1907 forlader Poul og en naverkammerat, Peter Nissen, sporenstregs Berlinegnen over Frankfurt am Main til Zürich »og var så heldig straks at få arbejde her, men sløjt er det; der går alt for mange arbejdsløse her«, hedder det i brevet hjem med oplysning om den ny adresse. Derpå følger forklaringen på det pludselige opbrud fra Nordtyskland og den store arbejdsløshed i det ellers for snedkere og malere så sikre arbejdssted Schweiz: Der var udbrudt arbejdskonflikt i Berlin, dengang kaldet »udspærring«, nu lock-out; da den tegnede til at blive langvarig, hastede svenne i stort tal til Schweiz, hvor travlheden med at gøre hoteller og restauranter parate til at tage imod turisterne var i fuld gang.

Opholdet i dette af naverne mest at-

træde land, dels på grund af dets storslåede og særprægede natur og dels på grund af de gode muligheder for beskæftigelse, kom til at strække sig over næsten et helt år. Fra han den 22. februar 1908 forlader sin sidste arbejdsplads i Schweiz eksisterer der imidlertid ingen korrespondance med hjemmet. Men hans hjemstedsbevis afslører, at han i foråret 1908 foretog en rask lille rundrejse i landet, der som næppe noget andet virkede så dragende og tillokkende på de unge håndværkere, som »das Land wo die Citronen blühen - Italien.«

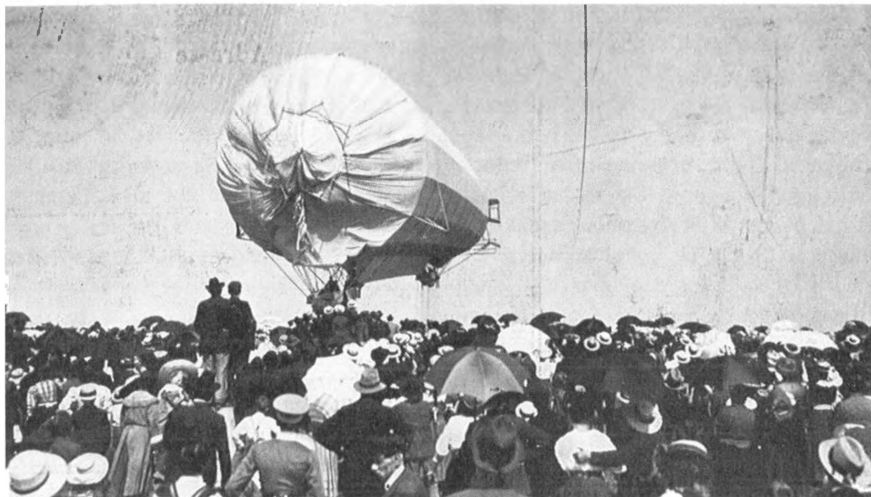
Poul havde tjent godt i Schweiz og var iøvrigt påpasselig med pengene, så turen er sikkert foretaget med skib og tog. Den 2. marts befandt han sig ved Rivieraen, i Nice; derfra er han sammen med et par kammerater vandret gennem det mondæne turistkvarter langs Middelhavet til Genova, hvorfra der var skibsforbindelse til en lang række byer, bl. a. Napoli, hvor han dukkede op den 17. marts og ankom til Rom den 23. i samme måned. Tre uger senere, den 13. april gik han i arbejde i Wien. Den omkring 1½ måneds rundtur havde ført ham rundt til de mest seværdige byer, hvor han med ungdommens åbenhed har taget for sig af de mange for en nordbo helt overvældende kulturelle tilbud.

Hans glubbe appetit på rejselivet var dog ikke dermed stillet. Han havde langt videregående planer. Hjemlængslen, der knækkede så mange, havde han overlevet, selv om der nu var gået næsten to år, siden han forlod sin hjemby.

WIEN-CAIRO-JERUSALEM-ZÜRICH

1908-09

Først skulle der skaffes penge. I alle udtalelser fra Pouls arbejdsgivere fremhæves hans store faglige dygtighed, i enkelte også om-

Poul Gaardhøje overværede flere af greve Zeppelins opvisninger med styrbare luftskibe, som her afbilledet på postkort fra 1909.

gængelighed og præcision. På den anden side synes han selv at have været ret kritisk i valget af arbejdssted. Han krævede, at de skulle have en standard, så de var førende inden for de nyeste og bedste frembringelser, såvel kvalitetsmæssig som stilmæssig. Et tegn derpå kunne være, at de benævnedes sig med det i industrialismens første tid så prominente udtryk »fabrik«, der stod for, at en vis mekanisering med anvendelse af moderne maskiner havde fundet sted. Desuden så han helst, at de på deres brevpapir titulerede sig med »Meubles de tous Styles« og »Ebénisterie d'Art« og tilsvarende i kejserriget Østrig-Ungarns hovedstad Wien, hvor Poul arbejdede i sommeren 1908 i det store og højt estimerede firma »BERHN. LUDWIG, Kaiser und Königlich Hof - Kunsttischler.«

Han søgte absolut ikke denne kategori virksomheder af hoffærdighed, men fordi han betragtede sine vandreår som studieår,

hvilket belønnedes efter hjemkomsten med, at han modtog adskillige medaljer og præmier for sine arbejder. Størst af dem var Håndværksrådets medalje i guld, som han og malermester Svend Nielsen modtog i 1972.

I Wien traf han kollegaen Laurits Pedersen fra Bjert ved Vinderup og ligeledes Christian Andersen, der senere etablerede sig som møbelfabrikant i Paris.

Efter at have arbejdet intenst i Wien i ca. 4½ måned og sparet penge op besluttede de tre ungersvende at realisere drømmen om at opleve lidt af Østens mystik og en livsform helt anderledes end den europæiske. En særlig plads i drømmene havde sikkert også tanken om at besøge »Det hellige Land«, nu Israel, hvis vidunderlighed de sikkert havde fået ind med bibelhistorieundervisningen i skolen.

Da de nu skulle bevæge sig uden for de europæiske pasfrie lande, måtte de anskaffe

**BAUTISCHEREI
u. SÄGEWERK
LIESING % SÜDBAHN**

BERNH. LUDWIG

K. u. K. ÖSTERR.
HOFF-KUNSTTISCHLER

TELEGRAMM-ADRESSE: LUDWIG, WIEN, MÜNZWARDEING.
TELEPHON: 1439. POSTSPARRKASSE CLEARING-VERKEHR N° 819.750.

WIEN, AM 2. September 1908.
MÜNZWARDEING. 2.

Alle Mittheilungen an die Wiener Adresse erbelen.

**ETABLISSEMENT für
WOHNUNGSEINRICHTUNG
u. KUNSTTISCHLEREI**
WIEN, 1/4. MÜNZWARDEINGASSE 2.

NIEDERLAGEN:
BRÜNN,
BASTEIGASSE 10 (GESENGER u. STADTHEATER)
TRIEST,
VIA STADION.

Leugniss.

Für einen beständigen Brief von
Paul Gaardhøje, vom 13. April 1908 bis
2. September 1908, ist tüppler-gefüllt in
meiner Briefkasten Hand und eine ob-
belegte Karte zu meiner selbst
zufriedenheit mit gefüllt ist.

Deshalb ist sofort nach der Zeit
pünktlich gefüllt, fleißig und
sorgfältig, so dass ich ich jeder-
mann bekannt annehmen kann.

pp Bernh. Ludwig
Wien

Anbefaling fra 1908 til Poul Gaardhøje fra det højt estimerede kejserlige boligmontering og kunstsnedkeri Bernh. Ludwig i Wien.

sig en sådan legitimation hos Det danske Generalkonsulat i Wien. I Pouls pas, dateret den 4. september 1908, angives hans rejsemål til Rumænien, Serbien, Bulgarien, Tyrkiet og Egypten. Ved Tyrkiet skal forstås det indtil 1917 mægtige Osmaniske Rige, der dengang endnu omfattede store områ-

der på Balkan og ligeledes Den nære Orient med de nuværende stater som Syrien, Libanon, Israel og Jordan til grænsen mod Egypten, dengang britisk koloni.

Et par skibsbilletter røber, at de tre eventyrlystne navere valgte en ganske usædvanlig smuk og oplevelsesrig rute på vejen fra

Wien, idet de den 5. september gik om bord i en af de berømte Donau-Dampere, der efter en uges vidunderlig sejlads førte dem til byen, der vistnok nu hedder Ruse; herfra har de sandsynligvis fortsat med jernbane de ca. 200 km til Sortehavsbyen Varna. Herfra fortsatte de den 13. september med et af Hungarian Levant Steam Ship's dampere til Istanbul.

Her blev han hos de tyrkiske myndigheder udstyret med et folioark stort pas, hvis mange, for uindviede mystiske tegn, blot angav hans navn Gregor, alder 22 år, fødested Assoudj = Danmark og endelig rejsemål: Alexandria.

Efter at have studeret nogle af den arabiske kulturs fineste arkitektoniske perler i byen, har de tre eventyrlystne ungersvende engageret sig med en skipper med kurs mod Alexandria.

I et brev fra Beirut marts 1909 skriver Poul, at »i Cairo, som ellers er en af de byer, hvor det meste og bedst betalte arbejde gives, gik jeg i længere tid arbejdsløs, godt arbejde var ikke til at opdrive«.

Opholdet i Faraonernes land blev altså ikke, hvad de havde ventet. Intet arbejde var at få, men seværdighederne fik de rigelig tid til at bese. Arbejdsløsheden tærede voldsomt på pengebeholdningen, og tilmed blev Poul syg, sandsynligvis en infektionssygdom, hvorfor de i midten af oktober har taget med skib til Jaffa, nu sammen vokset med Tel Aviv. Her blev Poul behandlet på et hospital den 25. oktober, hvorefter rejsen fortsatte til det endelige mål: Jerusalem, hvor de var så heldige straks at få arbejde, der varede julen over.

Det billede, de unge svende fik af »Den hellige Stad«, stod i grell modsætning til det, de i deres fantasi havde skabt sig ud fra bibelhistorien. Derom fortæller Poul til sin

moster og onkel Just Pedersen den 24. januar 1909: »...Ak, det Jerusalem, som var for årtusinder siden, er nu ikke mere. Jaffaporten er vel endnu midtpunktet for forretningslivet; her sidder endnu de gamle pengevekslere og købmænd og råber folk an for at få afsætning på deres varer. Gaderne er smalle og altid fulde af lasede og snavsede folk og fuldt pakkede æsler og kameler. At opremse alle Jerusalems herligheder vil føre for vidt« hvorefter han nævner de mest kendte, bl. a. »Jødernes klagemur, hvor de hver fredag står og slår hovederne mod muren og begræder Jerusalem«.

Dernæst om nævernes jul:

»Vi tilbragte en rigtig hyggelig juleaften her i Jerusalem, som vi seks svende havde arrangeret, var ialt 23 til spisning, som var arrangeret på dansk maner. Et lille juletræ havde vi fået pyntet og anbragt midt på bordet. Da vi havde bestemt at tilbringe julenatten i Betlehem brød vi op ved ni-tiden og begav os på vej; i det stjerneklare vejr så de karavaner, vi mødte, endnu mere spøgelsesagtige ud end ellers. Efter et par timers march nåede vi byen og gik straks ind i fødselskirken. At forholdene her ikke er som derhjemme, vil I kunne forstå, når I hører, at der altid er bevæbnede soldater i kirken. De græsk- og de romersk katolske står nemlig temlig fjendtligt over for hinanden, og det kommer tit til sammenstød imellem dem«.

I et senere brev beretter Poul mere om urolighederne i Jerusalem, Gravkirken og alle klostrene er besat af militær, og 3000 ekstra soldater er kaldt til byen for at hindre direkte krig mellem de mange demonstrationsoptog i gaderne, også russerne sender militær, og englænderne har placeret en flådestyrke i Jaffa; området var - også dengang - en krudttønde, der kunne eksplodere ved mindste gnist.

Juledagene havde svendene oprindelig bestemt at benytte til at foretage en tur til Jordanfloden og Det døde Hav. Desværre var vejret regn - og stormfuldt, men »Nyt-årsaftensdag begav vi os da tre mand på vej og nåede efter fire timers march langs Kedron-dalen klosteret Mar Zaba, et af de interessanteste i Palæstina. Det er bygget halvt ind i klippen og minder om en fæstning. Efter at have besvaret forskellige spørgsmål, fik vi af munkene anvist et værelse til overnatning, derpå blev serveret en kop kaffe og senere aftensmad, som bestod af en slags grød og oliven.

Næste morgen fik vi igen kaffe, og efter at have beset klosteret begav vi os mod Det døde Hav. Det blev en temmelig anstrengende tur, stadig bjerg op og bjerg ned kom vi lidt forkert af vejen og fik en meget besværlig nedstigning til søen. Sit navn til trods har søen slet ikke noget uhyggeligt og mørkt over sig. Tværtimod, i smukt vejr, som vi havde, ser man et vidunderligt landskab for sig, i forgrunden det store mørkeblå vandspejl omgivet af en rig plantevækst og længere borte de gulbrune bjerge. Alt i dybeste stille.«

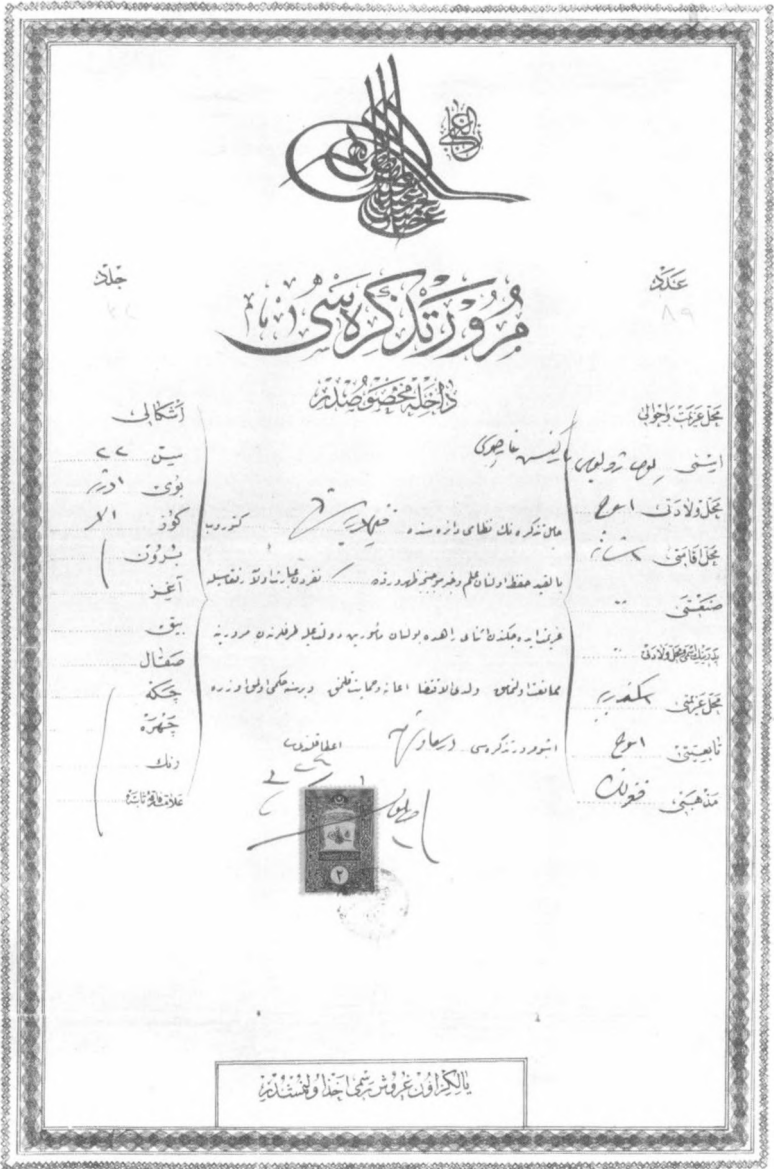
Anstrengelserne belønnedes med en dejlig eftermiddag ved søen, hvor svendene boltrede sig i det saltholdige vand, som næsten var umuligt at synke ned i. På den måde løb tiden fra dem, planen var, at de ville nå et kloster for overnatning, men mørket faldt hurtigt på, og da de ikke kunne finde det i mørket, blev de nødsaget til at slå lejr for natten i det fri. »Det var rigtignok ingen hyggelig nat, hundekoldt som det var, vi frøs, så tænderne klaprede i munden på os; rundt om tudede hyæner og sjakaler, og fare, som der var for at blive overfaldne, lå vi hele natten med revolveren på rat«.

Ved næste morgens dagslys fandt de hurtigt klosteret, fik der en kop the, hvorpå de gik ned til Døbestedet ved Jordan, »svømmede over på den anden side til Moabitterlandet, fyldte et par flasker med Jordanvand, overnattede i et kloster og gik så tilbage til Jerusalem«.

Nu er det imidlertid meget forståeligt, at navernes beretninger til hjemmet eller udformet i en pålagt rapport til en legatbestyrelse som kvittering for et rejsestipendium måske nok i selve hovedforløbet var enslydende med de beretninger, der serveredes i naverhulen omkring det runde bord, men absolut ikke i ordvalg, holdning eller i ubehagelige enkeltheder. Mama derhjemme kunne være ganske rolig for sin dreng, og solen skinnede naturligvis stadig over bibelhistoriens forjættede land. Hertil kommer, at enhver tildragelse nu engang opfattes individuelt af hver deltager.

Det er derfor interessant at sammenstille turen til Det døde Hav med en anden deltagers version, nemlig den, der findes i vennen Christian Andersens julebrev til Poul i 1976, da de var henholdsvis 93 og 90 år gamle - hvorfor der må tages forbehold over for erindringsforskydninger og enkelte »fordanskninger«:

»...Jeg er fremdeles i live, men begynder at mærke årenes vægt. Jeg går ikke så hurtigt som på vejen til Jerusalem; da var der ingen der kunne løbe fra mig. Jeg husker ikke, om du var med den eftermiddag, vi gik fra Jerusalem langs Kedron bæk mod Det døde Hav. Vi gjorde ophold ved det russiske kloster Mar Zaba, hvor vi overnattede; en halv røget sild med en halv skive rugbrød og en vodka var måltidet, som munkene serverede os; en halmmåtte udgjorde sengen; næste morgen fik vi igen sild og brød og ellers ordre til at stikke af. Så gik det med sang

Pas udstedt i det osmanniske rige til Poul Gaardhøje, der ifølge oversættelsen kaldes for Gregor. Ifølge dokumentet er Gårdhøje da bosat i Asitana (bovedstaden i det gamle osmanniske rige) og hans rejsemål er Alexandria i Ægypten.

ned til Det døde Hav. Det trak op til regn, så vi skyndte os at komme i vandet, men kom lige så hurtigt op igen, for når det regner i Jordans floddal, står alt i kog. Jorden består jo udelukkende af sand og svovl, og alt bobler som fra en gryde med kogende vand. Om du var med den dag, så tvivler jeg ikke på, at du husker det hele. Det var en oplevelse, men vi var alle enige om, at vi ikke ville gøre det om. Vi nåede imidlertid Døbestedet ved Jordan floden hen imod midnat, men i en ynkelig tilstand. Vi havde alle mistet støvler, strømper og det meste af bukserne, der var blevet siddende i det pløre og skidt, som jordbunden var omdannet til efter den frygtelige regn. Dagen efter blev en herlig dag med solskin, i Jeriko købte vi os nogle tøfler for at beskytte fødderne mod de dårlige veje hjem til Jerusalem...«

Efter udbruddet af en konflikt slap arbejdet i Jerusalem desværre op, og noget nyt viste sig umuligt at opdrive. Da han tilmed måtte bekoste et hospitalsophold, fordi sygdommen fra Egypten stadig plagede ham, blev hans økonomiske forhold helt fortvivlede, men hvis han blot kunne rejse penge til en skibsbillet til Europa, skulle han nok klare sig selv på fodrejsen. I sin nød så han ingen anden udvej end at bede moder og onkel, vognmand Just Pedersen i Holstebro, om at sende 150 kr. Poste Restante til Beirut. Pengene lovede han at tilbagebetale i løbet af nogle få måneder.

Hjemturen til Europa planlagdes til at gå over Nazareth, Genesareth sø over Damaskus til Beirut og vare ca. 14 dage. »For ikke at være henvist til at sove hos araberne, som måske nok er meget gæstfrie, men langt fra renlige«, fik de hos en teltmager syet et telt, der kunne rumme fem mand, den sjette i troppen skulle holde vagt. Det holdt de

dog hurtigt op med, »for araberne var ikke ondsindede, men forståeligt nok meget nysgerrige, når vi slog lejr på deres mark eller på en åben plads inde midt i småbyer«.

Ved ankomsten til Beirut den 18. marts var den lille trop dog skrumpet ind til 4 mand, to måtte opgive undervejs, fordi de ikke formåede at gå længere og tog derfor toget fra Damaskus. Til Pouls glæde lå pengene fra onkelen parat til at blive afhentet. I et brev takkede han hjerteligt og meddelte, at han ved først givne lejlighed sejlede til Athen, derfra videre gennem Balkan til Triest og Zürich, hvor der sikkert kunne skaffes arbejde.

Om denne rejse foreligger der intet, men den 28. april 1909 gik han i arbejde i Zürich. »Det vrimler jo med gode efterretninger i denne tid«, hedder det i et brev den 29. juni til hjemmet, For et par dage siden fik jeg meddelelse fra Gerick's Fond om, at de havde tildelt mig et rejsestipendium på 300 kr. Jeg er nu på en gang bleven en næsten velhavende mand; i det mindste kan jeg da betale min gæld fra sidste rejse tilbage, hvad jeg er glad for, og får dog en del til overs«.

Nu han var så »nær« hjemmet, gibbede det i ungersvenden efter at tage en tur hjem efter de 3 års fravær, men »da man i Paris selv må holde sig med værktøj, hvad ikke er nogen billig historie, langer pengene ikke til denne rundrejse«.

Også i Zürich var der stor spænding, idet arbejdsgiverne truede svendene med fyring, hvis »de ikke undertegnede en liste om at tiltræde en gul forening«. Dybest set havde striden sit udgangspunkt i det dengang så alvorlige spørgsmål, om værkstederne skulle sats på en stærk mekanisering eller på en vis bevarelse af det gamle håndarbejde. Resultatet ville i første tilfælde føre til betydelige afskedigelser og i sidste til

nedgang eller i bedste fald stabilisering i lønnen.

Poul var åbenbart for en gangs skyld havnet på et værksted, der stadig svor til det gamle håndarbejde, for i samme brev hjem hedder det, at han netop er begyndt at lave to meget store bogskabe, hvilket vil vare til jul. Dem kom han ikke til at færdiggøre; den 18. august stoppede arbejdet, og således ledig kunne han ikke modstå fristelsen til at tage hjem til Vinderup.

PARIS 1909-10

I ansøgningen om stipendiet opgav Poul angiveligt Paris som rejsemål, hvor han agtede at studere moderne fransk møbelkunst – hvilket på forhånd var aftalt skulle finde sted hos hans gode ven og rejsefælle Christian Andersen, der sammen med en anden ven Vilh. Andersen, netop havde etableret en Fabrique de Meubles med speciale i stil – og kunstmøbler. Her begyndte han den 9. oktober 1909 og forblev der til den 12. august året efter. Desuden arbejdede han hos vennen ad flere omgange, hvorom der dog ikke foreligger udtalelser. Disse havde naturligvis stor betydning ved ansøgninger om beskæftigelse og ligeledes om stipendier. Hertil kommer, at svendene ved modtagelsen af et legat forpligtede sig til at aflægge en nøje rapport om turen, ikke blot rejseruten, men også om, hvilke erfaringer – især af nyt – de havde gjort.

»Mange tak for brevene og tak for den tid, jeg var hjemme hos jer; det kneb næsten at komme afsted«; således udtrykker Poul sin udlængsels sejr over hjemveen i et brev den 15. oktober. »Byernes By« gjorde i begyndelsen et næsten afskrækkende indtryk på ham. Den uorden og urenlighed, der prægede gadebilledet med de gamle, skrumlende sporvogne, omnibussernes

larm og osende udstødninger, droskerne, hestekøretøjer, ridende og spadserende i et virvar samt urenlighederne fra fødevarerretningerne på gaden, altsammen stod det i skærende kontrast til ordensmennesket Pouls krav om hygiejne og en vis form for æstetik.

Med tiden ændredes hans syn på Paris sig dog, da han fik set de pragtbygninger, brede boulevarder, skønne pladser, o.s.v., som gav byen dens tilnavn. CUK arrangerede flere ture, bl. a. til Brüssel og til slottet Fontainebleau, »et par timers kørsel fra Paris, det har tilhørt Napoleonerne, værelserne og møblerne er endnu i velbehold«. Mange andre arrangementer deltog han i, bl. a. skandinaviske, hvor naverne fik lejlighed til at høre hjemlig musik og danse gamle nordiske danse, og de store franske nationalfester.

Og juleaften, arrangeret i »Hulen« på dansk maner. Hans tanker fløj hjem og tilbage til året før. »Nu er det fjerde jul, jeg fejrer uden for hjemmet, sidste år var det Jerusalem og julenatten i Betlehem. Her er ingen særlig højtid, ved midnat gik vi i Pariser Operaen, hvortil der var gratis adgang«.

Tiden fløj afsted, for Poul forstod at udnytte den. Han overvandt den for mange så generende sprogbarriere. Den grundlæggende undervisning i sprog, han havde modtaget i sin læretid, udbyggede han ved, »at jeg går to aftener om ugen til fransk, og to andre aftener tager det at lære lektionerne dertil«. Ligeledes blev han i Wandlitz så ferm til det tyske, at hans kammerater i Berlin lo, når han uden at tænke over det talte tysk til dem.

Om arbejdet skriver han: »Jeg arbejder stadig hos min ven Andersen. Vi er 7 danskere på værkstedet, det er meget fint arbejde, der bliver lavet, meget fint, men en

meget upraktisk arbejdsmetode, som man har vanskelig ved at vænne sig til. Det er ikke som de tyske værksteder med centralvarme, dampovn og elektrisk lys. Det her er ens overalt: næsten alle små værksteder; i den gård, hvor jeg arbejder, vist mindst en 50 stykker, den ene ved siden af den anden.

Medens et par samtidige navere fra Holstebro i deres fritid mest hengav sig til studier og oplevelser i kunstmuseerne, synes Poul mest at have været optaget af tidens mange tekniske opfindelser og konstruktioner. Således Metroen, den franske undergrundsbane, indviet i år 1900, hvor elektriske tog i tre tunneler oven over hinanden kørte i alle retninger i storbyen. Ligeledes fulgte han nøje med i opfyldelsen af menneskets urgamle drøm om at hæve sig fra jorden og rejse gennem luften som fuglene. Først oplevede han sammen med andre navere Graf von Zeppelin give opvisninger med sine styrbare luftskibe ved Bodensøen. Dernæst den endnu mere sensationelle flyvemaskineudstilling i Paris efteråret 1909. Hovedattraktionen var Louis Bleriot's maskine, med hvilke han få måneder tidligere som den første fløj over Den engelske Kanal; den blev under festlige former hædret som et klenodie og hensat i et museum ved pladsen. Hovedparten af maskinerne udgjordes af en række, naturligvis selvbyggede maskiner, der, ikke uden uheld og havarier, dystede på livet løs hele den følgende »Flyveruge«.

Opvisningen blev naturligvis et tilløbsstykke uden lige. Den sindige PG var højlig rystet over »de varmlodige franskmænds« opførsel, da trafiksystemet ud til pladsen brød sammen. Skønt der kørte tre elektriske tog ved siden af hinanden, kunne de langt fra nå at transportere alle på normal vis. Folk kravlede da op på taget af togvognene, eller de hang på kæderne mellem

vognene, og de, der heller ikke fik befordring på denne vis, gik amok og smadrede møblerne på banegården og i togene samt knuste vinduesruder overalt.

I juni året efter var han atter til »Aeroplanopvisning«, efter at der ugen forinden havde været konkurrencer. »Tænk, en tid var der ikke mindre end fire oppe på en gang, som fløj mellem hverandre! – Atter et langt spring frem i udviklingen, Hvis det bliver ved at gå således fremad, er mennesket om nogle få år fuldstændig luftens herre!«

Under opholdene i de store industrialiserede lande, Tyskland og Frankrig, stiftede de vandrende svende som nogle af de første skandinavere bekendtskab på arbejdsplan med de ulmende revolutionære bevægelser. En søndag i maj 1910 overværede Poul således, at politiet gik til angreb og arresterede flere »socialister«, der efter afsløringen af et mindesmærke på Montparnasse kirkegården for faldne kommunarder i 1871 endnu bar enkelte røde faner uden for kirkegården. Da en betjent forsøgte at fravriste en af demonstranterne en fane, udløstes et forrygende slagsmål med politiet, hvorunder de revolutionære i mangel af bedre anvendte borde og stole som slagvåben og kasteskyts.

For så vidt var opstanden kulminationen på lang tids utilfredshed og vrede med de sociale og politiske forhold i Frankrig – landet med de ældgamle traditioner for at mødes i saloner eller klubber for at diskutere kunst, litteratur og meget intenst politik og øvrige samfundsspørgsmål. Politiet holdt til stadighed et vågent øje med disse mistænkelige foretagender. Også naverklubberne tiltrak sig i almindelighed dets interesse, da de kunne virke som fordækte broderskaber.

Poul Gaardhøjes forretning i Grønsgade i Holstebro. Yderst til venstre ses logo for Carl Rømers glarmesterforretning.

Under en razzia i 1852 blev således 12 danskere anholdt som formodede revolutionære. I det hjemlige enevældige monarki holdtes ligeledes øje med »rebeller og rabulister«, især hvis de havde arbejdet i Paris. En udløber af en tilsvarende »revolutionær« sag foranledigede det københavnske politi til at afhøre 14 håndværkere, som havde været i Paris. På Donaurejsen gjorde Poul og hans kammerater et stop i Buda-Pest. En morgen kl. 6 opnåede de at blive arresteret og tilbageholdt sigtet for at være anarkister. Årsagen dertil var, at kejser Franz Joseph ville ankomme til byen.

Konklusionen er, at håndværkervandringerne fik en ikke ubetydelig indflydelse på den politiske udvikling herhjemme. Det var således ikke tilfældigt at de to første socialdemokratiske medlemmer af Folketinget 1884, begge var håndværkere.

HJEMME I DANMARK

Efter hjemkomsten fortsatte Poul med at dygtiggøre sig i sit fag, imellem at han arbejdede på forskellige værksteder. De fine vidnesbyrd fra hans tidligere arbejdsgivere bevirkede, at han fik tildelt flere rejsestipendier, der bl. a. førte ham til London og Hamburg. I vinteren 1911-12 frekventerede han ydermere Teknologisk Institut i København, hvorefter han en kort tid tog arbejde hos et kendt firma derovre.

Således med en uddannelse langt ud over det almindelige etablerede han sammen med Laurits Pedersen, som han havde mødt i Wien og derefter valset sammen med, den 10. november 1912 værksted i Bisgårdsgade og butik ud mod Nørregade 5, Holstebro.

Forretningen fik hurtigt et godt renommé, især for dens elegante og stilfulde

formgivning af møblerne, og pladsforholdene blev efterhånden for trange. I 1930 købtes derfor den attraktivt beliggende ejendom Grønsgade nr. 2, hvor den smukke og markante butik indrettedes mod gaden og Store Torv, bag den opførtes en to-etages værksteds- og lagerbygning. Her arbejdede i de følgende mange år konstant en halv snes svende og lærlinge samt møbelpolstrer - billedskærerarbejdet tog L. Petersen, Sct. Jørgensgade sig af - og skabte under kyndig vejledning en lang række eminente nu klassiske stilmøbler, hvoraf de bevarede omsættes på handelsmarkedet som antikviteter.

Butikken var selvfølgelig til stadighed fyldt med et bredt udvalg af møbler, så folk fra gaden kunne gå ind og udvælge blandt de udstillede, men gennem mange år lagdes hovedvægten på udførelsen af det traditionsrige bestillingsarbejde, hvor kunderne udtrykte deres behov og ønsker. Efter at de i samråd med mester havde truffet deres valg, blev tegninger udført, og først når kunden derpå havde godkendt dem, blev varerne sat i produktion.

Ud fra disse retningslinier blev virksomheden førende inden for branchen og fremviste sine produkter på adskillige udstillinger, hvilket hjembragte mange hædersbevisninger. Sammen med tilsvarende landet over var den således med til at skabe dansk møbelindustri ry i udlandet for høj kvalitet og tidssvarende design.

I 1948 døde kompagnonen Laurits Petersen, hvorefter Poul førte forretningen videre som eneindehaver. Til privatlivet hører, at Poul i 1920 blev gift med Christine Lindskov Laursen, som ved siden af de husmoderlige pligter også tog sin tørn i forretningen.

Da Poulos alder op i årene begyndte at

*Snedkermester Poul Gaardhøje holder tale ved en festlig-
bed. Til højre for ham ses malermester Svend K. Nielsen og
fru Gunbild Knudsen, gift med snedkermester Herluf
Knudsen.*

tynde, trådte hans næstældste søn Karl Jørgen Gaardhøje, der havde en fuldt ud ligebyrdig uddannelse med faderen, ind i forretningen, og da den i 1935 omdannedes til aktieselskabet P. Gaardhøjes Boligmontering A/S, blev han direktør i firmaet.

Imidlertid: Ligegyldig, hvor meget de mindre virksomheder mekaniserede og rationaliserede, var konkurrencen med tidens fuldautomatiserede fabrikkers masseproduktion håbløs, og snedkeriet lukkede derfor i 1978. Dog bevarede en gren af den gamle virksomhed, idet den, som til ethvert andet snedkerværksted, hørende ligkistefabrikation ændredes til en decideret begravnelsesforretning, ledet af K. Jørgen Gaardhøje.

Om Poul er tilbage at berette, at han efter et meget virksomt og indholdsrigt liv

med ivrig og trofast deltagelse i byens liv i almindelighed og i håndværkerlivet i særdeleshed kunne glæde sig over et ualmindeligt stærkt helbred både til sjæl og legeme op i sin høje alderdom, indtil han i 1972 ramtes af en alvorlig sygdom, så han måtte lade sig indlægge på et plejehjem. En af hans store glæder var, når der kom brev fra vennen Christian Andersen i Paris, hvori det gennemgående tema var: »Husker du?».

Han døde i december 1980, 94 år gammel.

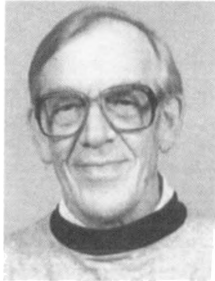
KILDER

De i teksten omtalte papirer, der har tilhørt Poul Gaardhøje.

•Håndværkets kulturhistorie» bd. 3 og 4, 1984.

Naverbladet »Den færende Svend«, Lokalhistorisk Arkiv, Holstebro:

•Håndværkere i Holstebro gennem 125 år«, Ejner G. Pedersen, 1987.

Ejner G. Pedersen
fhv. overlærer
født 1920 i Kvols
Særkærparken 76
7500 Holstebro

Tre fætre – tre skæbner

Af en Hover-slægts historie

Af Kjeld B. Jensen

Dette er beretningen om tre fætre, der alle havde rod i Hover sogn ved Ringkøbing. De var børn af tre søskende – Inger Margrethe, Erik og Niels Christensen – som i 1840'erne og 50'erne var vokset op på Hede-gaard, lidt øst for Hover kirke. De tre fætre fik alle en ublid skæbne, og for de tos vedkommende er der besynderligt mange paral-lerer at drage: de var begge født som ældste søn i de respektive familier, de havde samme fornavn, og de havde begge i sig en lyst til at prøve livet på søen. De unge knægte stak tidligt til søs, og her mødte de deres skæbne – den meningsløse død i bøl-gerne. De blev begge 19 år gamle. Den tredje fætter blev på landjorden, men også han fik en trist skæbne.

KRISTEN NIELSEN KJELDGAARD

Kristen Kjeldgaard, den ældste af de tre fætre, var født 3. maj 1867 på Vastrup Hede i Hover sogn som søn af Inger Margrethe Christensen og Christen Kjeldgaard Simonsen. Han blev den ældste af en børne-flok på elleve og var opkaldt efter sin morfar, Christen Nielsen, som havde drevet Hedegården kombineret med lidt høker-handel – og som forøvrigt var død to dage før drengen skulle døbes i kirken.

Kristen blev konfirmeret i 1881 og fik

gode karakterer. Derefter kom han i tjene-ste på Vejle-egnen. Hans mormor, Karen Kirstine Eriksdatter, var i 1882 på besøg hos sin datter, der boede ved Vejle, og herfra skrev hun til familien i Hover:

»Har Kristen Nielsen været hjemme si-den? ellers skulde jeg sige, hans Buxer skulde I faae syet, dem jeg havde med var en god Tomme for lange, ellers passede de godt, den under Trøje han skal have vilde de nok sørge for at faa syet, de vilde og danne ved hans gamle Klæder«.

Men livet til søs må have syntes den unge Kristen Kjeldgaard et mere spæn-dende og lokkende arbejde, ligesom fætte-ren fem år senere. Ifølge en gammel lægds-protokol for Hover sogn¹⁾ ser man, at Kris-ten 2.4. 1884 er meddelt søfartsbog. Endnu ikke 17 år gammel stak han da til søs.

Om Kristens rejser på havene skriver mormoderen 29.6. 84 til hans søster Pe-trine:

»Fra Kristen Nielsen kan vi atter hilse, vi fik Brev fra ham i Mandags, det var skrevet i England, men de skulle til Stege paa Møen Dagen efter, og der har Din Fader sendt Brev til, til ham Igjen. Han er glad og godt fornøiet«.

Det gik ham sikkert også godt, men sidst på året i 1885 blev han syg under en sejlads

Kristen Kjeldgaards mor, Inger Margrethe Christensen (1839-1922). Født og opvokset i Hedegaard, Hover.

Kristen Kjeldgaards far, Christen Kjeldgaard Simonsen (1836-1893). Født på Hummelbakke, V. Hjelm, som søn af den kloge mand Simon Weis.

over Atlanten. Her skal gengives det sidste brev, han skrev til sine forældre hjemme i Hover. Brevet er let forkortet og kun lempeligt rettet for dets mange skønhedsfejl:

•Viktoria 3/2-86

Kjære Forældre og Søkende!

Nu er det snart lang Tid siden, vi har hørt fra Hinanden, men det skal man jo finde sig i og vente til man ved, hvor Brevene skal adresseres til. Jeg håber, at I er nogenlunde raske i denne Vinter, her har vi jo Sommer og Solen lige over Hovedet og det saa brændende hedt at det næsten ikke er til at holde ud. Vi sejlede fra Hamburg den 13.²⁾ og ankom her den 13. Januar. Men da vi havde været en 3 Uger i Søen blev Jeg syg og maatte snart efter gaa til Køjs; Lysten til

at spise mistede Jeg; naar jeg forlangte noget Mad og de saa kom med det, vilde Jeg ikke have det, saa jeg blev saa mager og kraftløs at jeg ikke kunde rejse mig op i Køjen uden Hjælp.

Forstanden mistede Jeg, saa Jeg var forvildet det meste af Tiden, men tilsidst begyndte jeg at spise lidt og komme ud af Køjen og ud paa Dækket og sidde, men Hjælp dertil maatte jeg have, da jeg ikke kunde gaa ene.

Da vi kom til Land kunde Jeg gaa lidt ene omkring, men allerede den første Dag kom jeg paa Hospitalet. Forvildelsen var ikke gaaet hel væk, men det gik i løbet af et Par Dage. Nu er jeg Gud ske Lov ommendrent rask igen, men afmagret og kraftløs, ja, jeg kan nok gaa op og røre mig og

Appetitten er god, saa jeg kommer mig nok snart. Der ligger to Mand til fra vort Skib, den ene havde for meget Blod og Dogtorne maa ikke Aarlade her, men han er nu rask. Den anden lider af Klima Feber, og det er tænkelig, at han ikke kommer med. Om en 3-4 Dage skal jeg ombord, da vi saa er sejl-færdige. Jeg lovede at skrive til mine kjære Slægtninge paa Heden herfra, men jeg bliver saa træt i Armen og Kroppen af at sidde og skrive, saa jeg maa sende dem saa mange kjærlige Hilsener. Det har kostet mig møje med dette Brev saa jeg tidt maatte hvile. Og saa vil jeg slutte med en venlig Hilsen til mine Venner og Bekjendtere, men især eder, kjære Forældre og Søskende, og ønske at den treenige Gud vil holde sin Haand over eder alle, eders hengivne Søn Kristen Nielsen*.

Tværs over brevets bagside har Kristen tilføjet:

»Vi var lastet hertil med Krudt, Vin, Rom og Stentøj og andre forskellige Ting. Jeg ved ikke hvor vi skal gaa hen da der er tale om at vi skal til Triest i Italien. Men det bliver nok alligevel til Hamburg. Vi skal gaa til Lissabon med en Ladning Kaffe, og om vi saa skal til Hamburg eller vi skal paa en længere Tur igjen ved jeg ikke. Jeg vilde nu helst gaa til Hamburg*.

Den 19-årige knægt var tydeligt mærket af sin nyligt overstæede sygdom; de mange overstregninger, stavfejl og den usikre skrift kan nok for en stor part skyldes, at Kristens tanker langtfra var klare endnu. Han havde været stærkt angrebet af sygdommen og kunne ikke nemt komme sig helt igen.

Victoria er navnet på flere byer rundt i verden, men når man regner med den lange rejse med afgang fra Hamburg den (antagelig) 13. december og ankomst 13. januar, og

når man hører, hvad skibet skulle lastes med i Victoria – nemlig kaffe – ja, så kan det nok kun være hovedstaden i den brasilianske stat Espirite Santo.

Herfra startede man så nogen tid senere med kurs over Atlanten mod Portugal. Om skibet også var nede omkring Triest, vides ikke, men i hvert fald var man – som Kristen ønskede – til sidst på vej mod Hamburg. Og her var det, at skæbnen indhentede ham.

Endnu mærket af sygdommen, men dog nu i arbejde, var han blevet kommanderet til vejs, vel for at ordne sejl og tove. Afkræftet og svag har han været, og selvom han gjorde sit bedste for at tage sin tørn, kunne han ikke holde sig fast i de gyngende tove. Han måtte slippe sit tag – og styrtede i søen.

Dødsbudskabet blev i hjemmet modtaget med stor sorg. Værst havde hans mor det nok – hun, der siden sin tidligste ungdom havde døjet med »det tunge sind«, som hun selv kaldte sin nervelidelse. Kristens yngre søster, Kristine, som da var knap 6 år, har fortalt, at man kom og afleverede broderens tøj og få ejendele i hjemmet.

I fornævnte lægdsprotokol kan læses under Kristen Nielsen Kjeldgaards navn:

»7/4-86 falden Overbord ifølge Meddelelse fra Generalkonsulatet i Hamborg*.

Dødsfaldet blev ikke registreret i sognets kirkebog. Drengen kom jo ikke i »indviet jord«, og præsten kunne ikke afslutte sin tale: »Af jord er du kommet, til jord skal du blive...«

KRISTEN FAVRSKOV KRISTENSEN

Den anden Kristen var søn af Erik Kristensen. Sidstnævnte var født i Hedegården 1841; han blev uddannet som lærer, virkede seks år i Hanning ved Skjern og kom 1871 til Vindelev ved Vejle, hvor han havde skole i

henved 40 år. Erik Kristensen var gift to gange. I det første ægteskab kom to børn – en pige, Thyra, og vor hovedperson, Kristen Favrskov Kristensen.

Kristen blev født 27. februar 1871 i Hanning. Han blev tidligt moderløs, idet hans mor, Christiane Marie Jessen, døde som ganske ung af tyfus, endnu før drengen havde nået skolealderen. Kristen fik sin opvækst i Vindlev, hvor faderen giftede sig anden gang i 1878. At drengen har været ganske livlig, fornemmes af nogle breve, som opbevares i slægten.

Det var tyve år efter nederlaget i 1864, og nationalfølelsen voksede, når det danske forsvaret holdt øvelser. I september 1884 skrev Erik Kristensen til sin datter Thyra, at der var indkvartering i sognet af soldater på øvelse:

»Din Broder og jeg var i Gaar ude at se paa et stort Slag paa Grejs Mark, hvor der kæmpede 2 fjendtlige Styrker mod hinanden, og der var baade Ryttere og Kanoner, som deltog sammen med flere tusinde Fodfolk. Der mødtes med Krudt, men det kaldede ordentligt, og de mange Tilskuere fandt det helt morsomt, Kristen var næsten i den syvende Himmel«.

Efter den ordinære skoletid kom Kristen på »fortsættelsesskole« i Ildved og skrev i januar 1886 til søsteren: »Paa Lørdag skal vi have Bal i Ildved Fortsættelsesskole;»³⁾ du kan tro, det bliver munter! De fleste af de Piger, der vare paa Skolen i Sommer, kommer med«.

Jo, Kristens appetit på livet var god. Som stor knægt fik han plads i Fløjstrup,⁴⁾ men landlivet syntes ikke den livlige dreng nok. Han havde eventyrblod i årenerne, og i maj 1889, 18 år gammel, tog han hyre på skonnerten »Anne« af Marstal. I et brev hjem til faderen skriver han:

»Jeg er nu om Bord, i Morgen tidlig sejle

vi nok. Jeg havde en lykkelig overrejse og opholdt mig i en Time i Odense, saa jeg kan hilse fra Onkels og fra Kusine Hanne. Saa kjørte jeg paa privat Bane til Svendborg og kom lige tidnok til at komme med Damprenen til Marstal. I Dag har jeg købt et Sæt Olietøj til 15 Kr. samt en Kiste til 5. Kisten er noget brugt«.

Kristen var hyret som kok og beretter: »Til Middag kogte jeg Torsk og Kartoffler, saa Kaffe og til Aften et stort Stykke Oxe-kjød til at lægge paa Smørrebrød. Vi sejler: En kapt., en Styrmand, en svensk Matros, en Letm., en Jungmand og en Kok. Hele Mandskabet er forfærdelig flinke mod mig. Nu skal jeg skynde mig at slutte, thi Jungmanden og jeg skal i Land nu; jeg skal have en Kniv, Gaffel, Ske, Tallerken og Krus, thi ellers skal jeg tage Maden med Fingrene«.

Kristen Favrskov Kristensen omkring 1887.

Erik Kristensen med sin anden hustru, Ane Marie Jessen, samt de to børn af første ægteskab, Thyra og Kristen Favrskov. (Foto omkring 1880).

Kursen synes at have været Rusland; Kristen siger i en fodnote: »Vi skal hente Korn dér, og det skal vi nok til Holland med«. Men fragtskibet kom vidt omkring. Det næste brev til hjemmet er skrevet 21/9-1889 i Skotland. Kristen skriver til sin 11-årige halvsøster, Marie, og fortæller om alt det spændende, han har set, og man forstår, at han har haft øjne og øren med sig:

»Dyrsart ligger omtrent en engelsk Mil fra Kirkcaldy, og her ligger vi nu i en rigtig Dok og lader Kul til Königsberg.³⁾ Dokken er helt fuld af Skibe, det er danske Skibe allesammen paa 2 norske Galeaser nær. Dokken her er hugget ud i en Klippe, paa den ene Side er Klippevæggen højere end Vindelev Kirketaarn og paa den anden 46 Alen høj, så du kan tro, det har været Arbejde

med at faa al den Masse Sten af Vejen. De fleste Huse heri Dysart er af Granit. Naar du ser paa Landkortet, kan du vist finde en By, som hedder Leight,⁶⁾ der ligger Dysart kun en Milsvej fra. Ved Leight bliver der bygget en Bro over Leight-floden, som bliver saa højt over Vandet, at de største Skibe kunne gaa hen under. 10 Minutters Gang fra Dokken findes Nedgangen til en Kulgrube, hvor Kullene bliver hejsede op i Jærnbanevogne«.

Men Kristen må slutte sit brev: »Ja, lille Søster, nu er jeg snart søvniq, thi Klokken er 9, og jeg skal op om Morgenens Kl. 4 og koge Kaffe, saa der bliver ikke ret meget Søvn at give bort«.

Til sin far skriver Kristen: »Vi havde ment at komme til Danmark herfra, men det blev alligevel til Königsberg, Preussen. Nu er det ikke sandsynligt, at vi kommer hjem før til Foraaret, om vi saa kommer, vi skal maaske til Afrika efter en Ladning Majs til Vinter«.

Kristen KOM hjem til foråret. Han gæstede faderen i Vindelev i marts måned, men ville afsted igen. Fra Holbæk beretter han 31/3-1890 om sin rejse til København:

»Da vi - Matrosen og jeg - i onsdags forlod Vejde, begyndte det at blæse en temmelig frisk Kuling, men senere blev det fint Vejr, om det endogsaa var lidt koldt. Vi vare 5 Dækspassagerer, Søvn blev der ikke meget af, og jeg sov kun et Par Timer hele Natten. Saa kom vi til Kjøbenhavn Kl. 7 om Morgen«.

Vel ankommet til hovedstaden gjaldt det nu om at få hyre:

»Om Torsdagen gik vi saa og spadserede rundt i Byen, men der var ikke saa mange Hyrer, undtagen for Matroser og Letmatroser. Der var ikke de allerbedste Udsigter for mig, skønt det gjorde en Hel Del, at jeg

havde sejlet saalænge som jeg havde og tilige var stor og stærk«.

Redningen kom i form af et telegram fra det skib, som Kristens kammerat havde lovet at tage med: »Vil De - Kokken - modtage Hyren med "Andreas Linnemann", at afrejse strax?».

Kristen og vennen var ikke sene til at acceptere; de sendte svartelegram, og »Fredag Middag kl. 2 1/2 kørte vi saa hertil, og da var Styrmanden og Ungmanden allerede ankomne. De ere begge to Fanøboer, og naar de tale indbyrdes med hinanden sige de »a«. Letmatrosen er Lodsens Søn fra Vejle. Kaptajnen er ogsaa opdraget ved Vejle Fjord, saa hele Mandskabet bestaar af Jyder«.

Men hyren var nok ikke så god, for en tre måneder senere skiftede Kristen skib. Hidtil havde han kun haft arbejde på sejlskibe, men tog nu hyre på et dampskib. I sit sidste brev hjem, dateret »Østersøen 6te Juli 1890«, skriver han:

»Kjære Far! da vi vistnok kommer til at ankre paa Kjøbenhavns Rhed for at sætte en Passager i Land, som vi har haft med fra Petersburg, hvor vi lastede, vil jeg skrive et Par Ord til Eder om, hvorledes jeg befinder mig ved at sejle med Damp. 'Magnus' er et nyt Skib, bygget 1884, drægtig efter Maalebrev 1198 10/100 Tons, laster 21-2200 Tons Kul. Vi sejler 23 Mand ombord. - 'Magnus' er lastet med Rug, Havre og Boghvede til Rotterdam. Det er rigtignok noget helt andet end at sejle for Kok med en Skonnert; rigtig god Kost faar vi, vi faar rigtignok ikke øl, men i Stedet for 2 Kr. 10 Øre om Maaned, og den Tid vi arbejder efter Kl. 6 om Aftenen faar vi betalt med 33 Øre i Timen, saa jeg kan nok have en 44 Kr. om Maaned. Du kan heraf se, at jeg ikke har fortrudt Byttet med "Linnemann" og "Mag-

nus". Vi kommer nok til at gaa fra Rotterdam til England og laste Kul til Kronstadt⁷⁾ igjen, men saa tænker jeg ikke, vi kommer ad Østersøen mere i Aar, thi den plejer at gaa på Brasilien om Vinteren«.

I dette sidste brev røber Kristen sin hjemve: »Kjære Far! skriv nu et lille Brev til mig og lad det ikke vare længe, thi vi ligger kun 4-5 Dage i hver Havn; jeg fik ikke noget Brev fra Vindelev i Rusland, og jeg vil saa gjerne høre lidt hjemme fra en Gang imellem«.

To måneder senere, måske på sejladsen til Rusland, skete ulykken. De nærmere omstændigheder kendes ikke mere, men en kendsgerning er det, at Kristen Favrskov druknede på en rejse i Østersøen 8. september 1890, kun 19 år gammel.

Uheldigvis blev dødsbudskabet fra myndighederne fejlagtigt stilet til Hanning Skole, hvor Kristens far som nævnt havde været lærer tyve år tilbage, og det traf sig sådan, at en god ven af ham, lærer Christiansen, havde stillingen for tiden. Da han blev klar over fejltagelsen, sendte han brevet videre til Vindelev, idet han i en følgeskrivelse bemærkede: »Kjære Ven! jeg har aabnet og læst hoslagte Brev, jeg kunde - efter Adressen - næsten ikke andet, og jeg kan forstaa, at det vil blive grumme strengt for Dig og ogsaa for Thyra, naar I faar Brevet læst«. Hanning-læreren tilføjer: »Gid I maa finde Trøsten i Sorgen«.

For familien i Vindelev var det en stor sorg. For Erik Kristensen især, der havde mistet både sin første og sin anden hustru - og nu den ældste søn.

Fra nær og fjern strømmede det ind med hjertelige og deltagende ord. I et brev skriver en af Kristens venner, lærer Rasmus Pedersen i Hvejsel ved Jelling: »Gid det maatte undes Eder at kunne sige som han,

der paa én Dag mistede alle sine Børn, i sikker Forvisning og Tro paa, at Kristen er gaaet hen, hvor det er godt at være. Han, som hører, naar Muldjorden sukker, og hørte Jonas i det dybe Hav, har ogsaa nok hørt Eders kjære Kristens Bøn i hans Dødsstund og har i Naade taget hans Sjæl hjem til sig».

KRISTEN HEDE

I slægten har gået et rygte om, at der var en TREDIE fætter, også med navnet Kristen, der satte livet til på havet, men dette har dog ikke kunnet verificeres. Og dog - der var virkelig en tredie Kristen, og selvom han ikke led druknedøden, fik også han sin kranke skæbne.

Han var søn af Niels Christensen Hede og Petrine Kristensen i Hedegård, Hover. Niels var, som nævnt, bror til Kristen Kjeldgaards mor og Kristen Favrskovs far. Kristen Hede blev født 28. september 1878 og havde sin skolegang og opvækst i Hover, men allerede som dreng var Kristen noget svagelig. I et brev 19/11-1892 fra kusinen Petrine til dennes bror Simon⁸⁾ finder vi følgende: »Kristen Hede er syg. Morbroder har været ved Doktoren, han har Feber og kan intet spise«. Måske var det allerede på dette tidspunkt de første tegn på tuberkulosen viste sig, den sygdom som han blev kasseret for ved sessionen i 1901, og som senere voldte hans tidlige død.

Kort efter århundredskiftet lod Niels Hede bygge aftægtsgård til sig og hustruen Petrine, idet de ville overlade Hedegård til sønnen. Men Kristen nåede ikke at drive sin gård ret længe, han blev syg og kunne ikke overkomme arbejdet. Niels Hede hjalp sønnen, men tuberkulosen havde nu svært fat i den unge mand, og han måtte indlægges på et hospital så langt væk som i

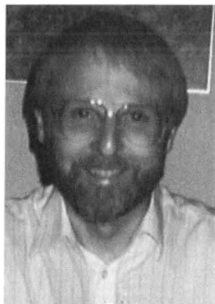
Niels Christensen Hede med hustruen Petrine og sønnen Kristen fotograferet omkring 1890. Niels Hede var født på Hebsgaard i Hover og overtog selv gården i 1870. Han var en foretagsom mand og meget aktiv i sognet.

Viborg. Her lå han meget længe, der tales om 5-6 år, før døden indhentede ham. For forældrene var det svært at deres eneste barn skulle ligge syg så langt fra hjemmet, så de besluttede sig til i 1909 at sælge Hedegård,⁹⁾ hvorefter de flyttede til Viborg.

Kristens sygdom forværredes i efteråret 1912, og den 14. november døde han. Niels Hede fortæller om sønnens sidste tid i et brev:¹⁰⁾ »Han sagde ikke meget, og jeg troer ogsaa nok han helst ville vedblevet at leve, underlig nok, skulde man synes, men han sagde da til mig, at han dog turde vove at stole paa, at Guds Naade i Jesus vor Frelser skulde bære ham baade i Liv og Død. Vi

kunde nok skønne, at det gik mod Døden, de sidste 3 Uger kunde han kun hviske, men han led ikke meget. Han selv vidste vist ikke, han var saa daarlig; han syntes det var mest med det, at han ikke kunde sige noget. Vi fik ikke Lov til at være sammen med ham, da han udaandede; jeg var hos ham sent om Aftenen og kunde ikke mærke nogen Forandring, uden at jeg syntes, han saa nok saa lyst ud som han plejede. Han havde nok nogen Smerter den Nat, og Morfinen kunde ikke virke. Han blev spurgt om der ikke skulde Bud efter os; det syntes han ikke. Han tænkte nok ikke paa, Døden var saa nær. Kl. 5 om Morgen døde han stille uden synderlig Dødskamp. Vi blev jo noget bedrøvet og tillige underlig glade, at han maatte slippe saa let, for os at tykke, igjennem Døden. - Hvor vi dog har holdt af dette Barn.

Kristen Hede blev 34 år gammel.

Og således drev skæbnen sit uforudsigelige og meningsløse spil med en generations tre unge slægtninge, hvoraf de to fik så sært sammenfaldende livsmønstre.

NOTER

- 1) Opbevares hos Andreas Kjeldgaard Stampe, »Kjeldgaard«, Hover.
- 2) Månedsangivelsen mangler i brevet. Antagelig er der tale om december måned.
- 3) Ved Jelling.
- 4) 10 km øst for Jelling.
- 5) Den russiske by Kaliningrad ved Østersøen.
- 6) Leith, Skotland.
- 7) Ved Leningrad.
- 8) Born af Inger Margrethe Christensen og Christen Kjeldgaard Simonsen, Hover.
- 9) Hedegård blev solgt til Niels Hedes søstersøn, Jesper Hansen Kjeldgaard.
- 10) Brev 8/3-1913 fra Niels Hede til søsterdatteren Mette Kjeldgaard.

De citerede breve er i forskellige slægtninges besiddelse.

Kjeld B. Jensen
Boghandlermedhjælper
»Villa Pax«
Enghavevej 8
6920 Videbæk

Vorgod-Nørre Vium kommune efter landkommunalreformen af 13. august 1841

Af Rudolf Knudsen

I en artikel, der er optrykt på siderne 55 til 58, i Hardsyssels årbog for 1991, gav jeg en kort beskrivelse af baggrunden for gennemførelse af landkommunalreformen, der trådte i kraft den 1. januar 1842, og jeg omtalte sognekommunernes struktur og sogneforstanderskabernes sammensætning, samt de opgaver, som fortrinsvis skulle varetage for sognekommunernes beboere.

DET LOVMÆSSIGE GRUNDLAG FOR SOGNEFORSTANDERSKABERNES ADMINISTRATION

Det lovmæssige grundlag for sogneforstanderskabernes administration.

Ifølge § 14 i anordningen om landkommunalvæsenet skulle sogneforstanderskabet overtage de forretninger, som det hidtil havde påhvilet fattigkommissionen og skolekommissionen at varetage, og de pågældende kommissioners virksomhed ophørte samtidig med, at sogneforstanderne trådte i funktion. Sognepræsten skulle dog fortsat udføre de administrative funktioner vedrørende fattigvæsen og skolevæsen, og han skulle forelægge sagerne i sogneforstanderskabernes møder, selv om han ikke måtte være valgt til formand for sogneforstanderskabet.

Sogneforstanderskaberne havde ifølge

anordningens § 18 ret til at udtale sig om enhver sag, som vedrørte sognedistriktets anliggender, dog kunne sogneforstanderskaberne ikke blande sig i spørgsmål om gældende lovreglers overholdelse.

Der kunne eksempelvis ikke udstedes håndværksbevilling, opkræves bropenge, tillades krohold, drives handel, anlægges møller eller brænderier m. v., før end sogneforstanderskabet havde afgivet betænkning om de pågældende ansøgninger. Ordene »med videre« sætter jo næsten ingen grænser for, hvilke anliggender sogneforstanderskaberne kunne øve indflydelse på.

Endvidere skulle sogneforstanderskabets erklæring indhentes om påtænkte forandringer i læge- og jordemoderdistrikterne, samt om foranstaltninger til standning af smitsomme sygdomme.

Sogneforstanderne skulle - ifølge anordningens § 20 - også med de midler, der er til rådighed, søge af hindre betleri og løsgængerer og derved understøtte sognefogderne i opfyldelsen af deres pligter og iøvrigt skulle sogneforstanderne bistå til at fremme og opretholde god politiorde.

Ifølge anordningens § 32 skulle amtsrådet gennemgå sognedistrikternes regnskaber og afgøre de udsættelser, som måtte være gjort i disse.

Der var ikke tillagt amtsrådene pligt til at træffe afgørelse om godkendelse eller forkastelse af regnskaberne.

Sognekommunerne havde således meget vigtigende beføjelser på det økonomiske område.

Den såkaldte kommunalfuldmagt, som igennem alle årene har været meget omdiskuteret, ikke mindst i de senere år, havde ved sognekommunernes oprettelse meget vide rammer.

I den pågældende anordning står der ikke noget om bestyrelse af sognenes vejvæsen, men i en forordning af 29. september 1841 - altså inden sognekommunerne blev oprettet - bestemtes det, at bestyrelsen af sognekommunernes vejvæsen hørte under sogneforstanderskaberne. Det vil sige, at anlæg, vedligeholdelse og forbedringer af bivejene skulle foranstaltes af sogneforstanderskaberne. Herredsfogden havde opsyn med, at nødvendige eller påtænkte arbejder blev udført.

Herredsfogden havde endvidere ret til at deltage i sogneforstanderskabernes møder.

Ifølge forhandlingsprotokollen for Vorgod-Nørre Vium kommune har den stedlige herredsfoged, der havde kontor i Skjern, ikke deltaget i noget sogneforstanderskabsmøde, men han har rettet forskellige skriftlige henvendelser til sogneforstanderskabet, blandt andet om vejforhold.

Herredsfogdens funktion i forhold til sogneforstanderskabet i Vorgod-Nørre Vium kommune svarer stort set til det samarbejde, der var mellem herredsfogderne og sogneforstanderskaberne i andre egne af landet.

Præsterne, der også var statsembedsmænd, var bedre anskrevet, men individuelle eller personlige forhold har selvsagt haft indflydelse på befolkningens forhold til statens embedsmænd.

BELIGGENHED, AREAL OG HARTKORN

Vorgod- og Nørre Vium sogne fik i henhold til den kongelige anordning fra 1841 fælles sogneforstanderskab, fordi de havde fælles præst og fælles fattigvæsen.

Præsten var bosat i Vorgod sogn. Nørre Vium sogn var annexsogn til præsteembedet.

Vorgod- og Nørre Vium sogne er beliggende ca. midt i Ringkjøbing amt.

Begge sogne var opdelt mellem henholdsvis Bølling herred og Hammerum herred. Vorgod å dannede grænsen mellem de 2 herreder.

Der var alene broer over åen ved Vorgod by. I Nørre Vium sogn var der kun et vadested over åen i nærheden af Nørre Vium kirke. Dette forhold har været stærkt medvirkende til at besværliggøre kommunikationen mellem beboerne på hver sin side af åen. Hertil skal føjes, at Vorgod å og engdragene langs åen fungerede som en slags regnvandsbassin for Skjern å helt frem til 1960-erne, da Skjernådalen blev afvandet. Vorgod å var derfor ofte ved vintertide meget vanskelig af passere.

Vorgod sogn havde et areal på ca. 13.300 ha, og Nørre Vium sogn havde et areal på ca. 5.500 ha.

Begge sogne var typiske hedesogne. Store arealer henlå som heder og moser.

Dette fremgår tydeligt af hartkornsansættelserne for de 2 sogne ved matriklen fra 1844.

En ejendoms hartkorn er mål for den pågældende ejendoms værdi ved dens anvendelse til landbrugsformål. Hartkornsansættelsen dannede grundlaget for skatteligningen på landbrugsejendomme frem til 1903, hvor hartkornsskatten blev afløst af ejen-

domsskyld, det vil sige en beløbsmæssig vurdering af fast ejendom. skellige ejerlav i de 2 sogne følgende hartkorn:

Ifølge matriklen fra 1844 var der i de for-

VORGOD SOGN I BØLLING HERRED:

Vorgod by	27 tønder	5 skæpper	2 fjerdingkar	0 ³ / ₄ album
Videbæk by	21 tønder	0 skæpper	1 fjerdingkar	0 album
Herborg byer	47 tønder	5 skæpper	0 fjerdingkar	1 ¹ / ₂ album
Barde by	36 tønder	4 skæpper	2 fjerdingkar	1 ³ / ₄ album
Lille Ahlegaard	4 tønder	7 skæpper	1 fjerdingkar	0 ³ / ₄ album
Tilsammen	127 tønder	6 skæpper	3 fjerdingkar	1 ¹ / ₄ album

VORGOD SOGN I HAMMERUM HERRED:

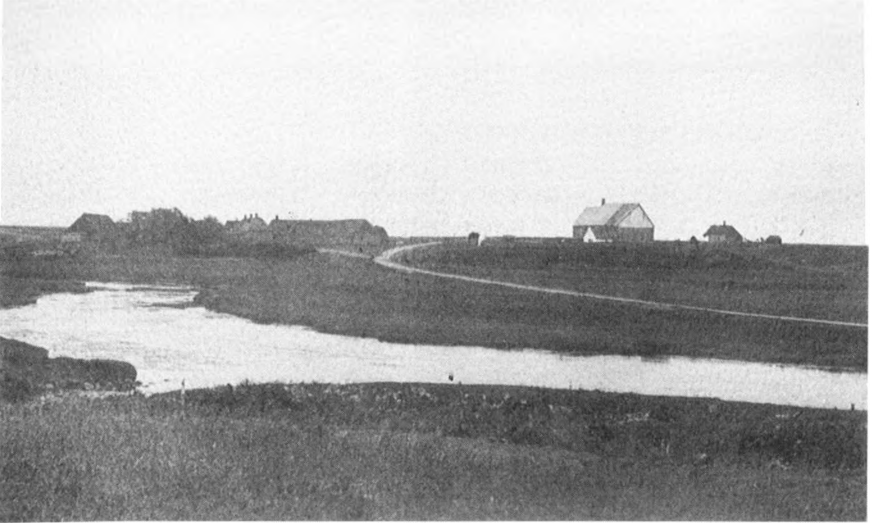
Vorgod bys hede	4 tønder	6 skæpper	1 fjerdingkar	0 ³ / ₄ album
St. Fjølstervang bys sydlige del	12 tønder	1 skæpper	0 fjerdingkar	1 ¹ / ₂ album
St. Fjølstervang bys nordlige del	8 tønder	4 skæpper	1 fjerdingkar	0 ¹ / ₂ album
Lille Fjølstervang	3 tønder	6 skæpper	2 fjerdingkar	0 ¹ / ₂ album
Abildtrup by	10 tønder	3 skæpper	1 fjerdingkar	2 ³ / ₄ album
Store Ahlegaard	3 tønder	1 skæpper	1 fjerdingkar	0 ¹ / ₂ album
Tilsammen	42 tønder	7 skæpper	0 fjerdingkar	0 ¹ / ₂ album
Vorgod sogn ialt	180 tønder	5 skæpper	3 fjerdingkar	2 ¹ / ₄ album

NØRRE VIUM SOGN I BØLLING HERRED:

Nørre Vium by	13 tønder	5 skæpper	3 fjerdingkar	2 album
Egeriisgaard med flere steder	11 tønder	4 skæpper	3 fjerdingkar	1 album
Sønderupgaard	4 tønder	1 skæpper	3 fjerdingkar	2 album
Fiskbækgaard	9 tønder	4 skæpper	2 fjerdingkar	0 ¹ / ₄ album
Tilsammen	39 tønder	1 skæpper	0 fjerdingkar	2 ¹ / ₄ album

NØRRE VIUM SOGN I HAMMERUM HERRED:

Den østlige del, herunder				
Skjærbæk- og Bjørslev gårde .	21 tønder	3 skæpper	2 fjerdingkar	1 ³ / ₄ album
Gården Viumkrog m.m.	3 tønder	1 skæpper	1 fjerdingkar	1 ¹ / ₄ album
Tilsammen	24 tønder	5 skæpper	0 fjerdingkar	0 album
Nørre Vium sogn ialt	63 tønder	6 skæpper	0 fjerdingkar	2 ¹ / ₄ album

Sådan så forrige århundredes rejsende Nr.Vium kirke liggende i et bart landskab præget af bede og den tæt ved løbende Vorgod å. Det lille hus sydvest for kirken var Mads Pigs bus - det er forlængst nedrevet. Til venstre for kirken ligger Kirkegård og Annexgården. Billedet er taget omkring 1905-11 af apoteker Aschlund, Videbæk. (Videbæk Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

På grundlag af sognenes areal kan det herefter beregnes, at der i Vorgod sogn i gennemsnit krævedes ca. 73 ha til 1 tønde hartkorn, og i Nørre Vium sogn ca. 86½ ha til 1 tønde hartkorn.

Til sammenligning kan nævnes, at for Jylland som helhed svarede ca. 14 ha til 1 tønde hartkorn, og i Ringkøbing amt krævedes der i gennemsnit ca. 24 ha til 1 tønde hartkorn.

Sammenligningerne viser, at store dele af jordarealerne, såvel i de 2 sogne som i Ringkøbing amt, var uopdyrkede, og at engarealerne havde forholdsvis ringe landbrugs-mæssig værdi.

BEFOLKNING OG BESKÆFTIGELSE

Af folketællingslisterne fra 1845 fremgår det, at der i Vorgod sogn var 633 indbyg-

gere, hvoraf 306 var af mandskøn og 327 af kvindeskøn. Der var 144 familier i sognet.

I Nørre Vium sogn var der på daværende tidspunkt 198 indbyggere, hvoraf de 94 personer var af mandskøn og 104 af kvindeskøn. Der var 44 familier i sognet.

I ingen af sognene var der personer, som tilhørte en fremmed religion.

En sammenligning med folketællingslisterne fra 1840 viser, at der var en betydelig befolkningstilvækst i de 2 sogne. Tilvæksten svarede til knap 9% over den pågældende 5 årige periode.

Befolkningstilvæksten i de 2 sogne adskiller sig dog ikke fra den generelle tendens på landsplan i det pågældende tidsrum.

Af beboerne var 6 embedsmænd, 125, som levede af jorden, 2 møllere, 6 skråd-

dere, 3 tømmermænd, 27 uldbindere, 9 vævere, 1 heste- og kvæghandler, 22 pensionister og kapitalister, 4 daglejere og 23 almsensyndere. Endvidere var der 122 personer, der betegnedes som tyende, og der var 481 børn og slægtninge, som forsørgedes privat.

VALG TIL DET FØRSTE SOGNEFORSTANDERSKAB

Af forhandlingsprotokollen for Vorgod og Nørre Vium kommunes sogneforstanderskab fremgår det, at sogneforstanderskabet mødtes for første gang i Vorgod hovedskole, den 6. januar 1842. I forhandlingsprotokollen er intet anført om selve valghandlingen ved valget af sogneforstanderne. Der var ikke krav om en bestemt fremgangsmåde ved valgene. Afstemningen var ikke hemmelig. Man kunne stemme til protokollen eller ved mundtlig tilkendegivelse i en valgfor-samling. Det var jo kun forholdsvis få mænd, der havde valgret og var valgbare.

Sogneforstanderskabet bestod af 9 medlemmer. Pastor Peter Lundsteen, Vorgod, var født medlem ifølge anordningens bestemmelser.

De folkevalgte medlemmer, der alle var gårdejere eller fæstere, var følgende:

Jens Jensen, Haugaard i Barde, Vorgod sogn, Niels Christiansen, Østergaard i Nr. Vium Sogn, Søren Christensen, Bjørsløvgaard i Nr. Vium sogn, Peder Kristensen, Midtgaard i Videbæk, Vorgod sogn, Mads Hansen, Trøstrupgaard, Trøstrup syd for Videbæk, Vorgod sogn, Chresten Hansen, Storgaard i Herborg, Vorgod sogn, Ole Christiansen, Østergaard i Barde, Vorgod sogn og Niels Knudsen, Fjølstervang, Vorgod sogn.

Når hensyn tages til de geografiske forhold - jfr. ejerlavsfortegnelsen nævnt foran - og befolkningstallet i de 2 sogne, viser det

sig, at der, gennem valget af de pågældende repræsentanter til sogneforstanderskabet, var opnået en hensigtsmæssig lokal fordeling af medlemmerne, idet de mest betydningsfulde områder i kommunen var blevet repræsenteret.

SOGNEFORSTANDERSKABETS FØRSTE MØDE

På mødet den 6. januar 1842 behandlede følgende 8 punkter:

1. Pastor Peter Lundsteen blev énstemmigt valgt som formand for sogneforstanderskabet i det første år.
2. Det vedtoges, at Nr. Vium sogns beboere skulle deltage på lige fod med Vorgod sogns beboere i de pligtkørsler, som henhører under sogneforstanderskabet eller fattigvæsenet.
Vorgod sogns beboere skulle udføre 2 kørseler, hver gang Nørre Vium sogns beboere udførte 1 kørsel. Formanden eller sognefogeden skulle udfærdige en liste over fordelingen af kørslerne.

3. Sogneforstanderskabet konstaterer, at det jævnligt er hændt, at enkelte fattige - der efter den hidtil fulgte skik, - har fået seddel på det dem tillagte fattigkorn, meget tidligt har forbrugt det hele, og derefter har søgt om yderligere tillæg.

I den anledning vedtog sogneforstanderskabet, at man i fremtiden bestemmer, hvor meget korn, der efterhånden skal tildeles og udleveres til de fattige, og at udleveringen skal ske ved sogneforstanderskabets møder, og hvis der er overskydende korn til stede, skal det midlertidigt oplægges på skolens loft.

Det vedtoges endvidere, at der skulle sørges for, at fattige, der er meget gamle og svagelige, skulle have deres korn bragt til og fra møllen.

4. Sogneforstanderskabet konstaterer, at driften af færgen, som fører børnene og andre over åen i Nr. Vium sogn, vil medføre store udgifter for dette sogn, og man var enige om at undersøge, om det var muligt at anbringe en spang (en smal bro) over åen.

Det vedtoges, at forstander Jens Jensen, Nørre Vium, og skolelærer Niels Christensen, Nørre Vium skole, i forening skal foretage de fornødne undersøgelser, hvorefter der skal udfærdiges overslag over udgifterne til en spang. Senere skal det afgøres, om Vorgod sogn skal tage del i udgifterne.

5. Med henblik på at fordele den mælk og det brændsel, som skal udredes af de 2 sogne i forening til fattige og til skolevæsenet, foreslog man, at der afholdtes licitation, og derefter kunne enhver bestemme, om han ville udrede sin andel i naturalier eller overlade leverancerne til andre mod den bestemte betaling.

6. Sogneforstanderskabet var enige om, at Herborg skole kunne bevares foreløbig, når der blev foretaget nogle reparationer.

7. Der var endvidere enighed om, at vejen til Fjølstervang i løbet af sommeren skulle istandsættes.

8. Under sidste punkt på dagsordenen for det pågældende møde vedtoges det, at sogneforstanderne måtte anholde betlere.

Forhandlingsprotokollen er derefter underkrevet af samtlige medlemmer.

De nævnte sager, som behandledes på det første møde i sogneforstanderskabet, er typiske for de opgaver, der skulle varetages af de nye råd.

Forvaltningen af fattigvæsenet var et stort sagsområde for sogneforstanderskaberne.

De pågældende sager var endvidere meget vanskelige at tage stilling til, når de tilstedeværende ressourcer var stærkt begrænsede.

Indtjeningsmulighederne var generelt ringe, og hertil kommer, at befolkningen heller ikke på daværende tidspunkt var begejstrede for forhøjelse af skatter og afgifter til det offentlige.

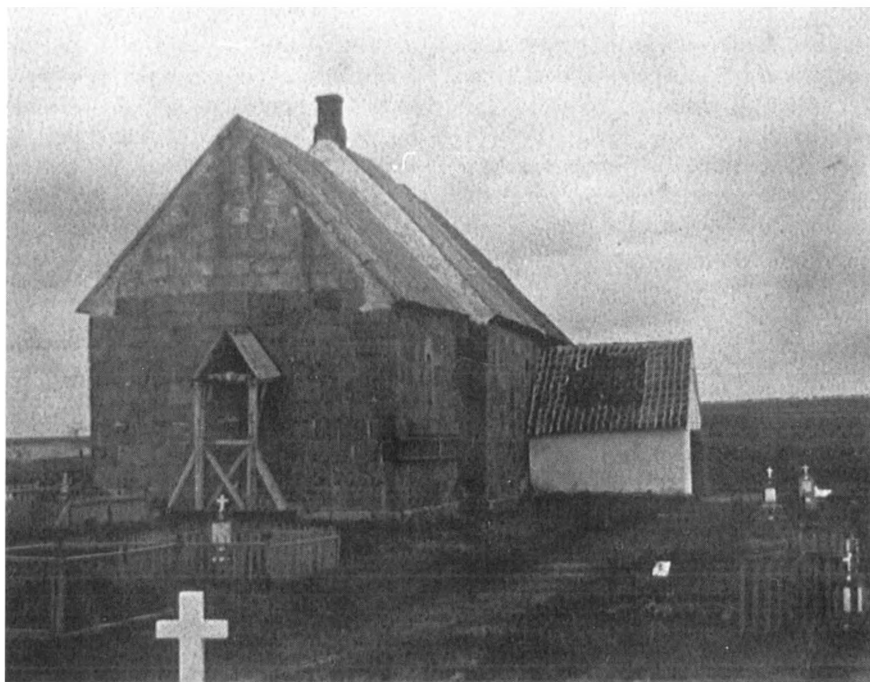
Sager vedrørende skolevæsenet var også tunge sager, for det stigende børnetal og de centrale undervisningsmyndigheders øgede krav til udbygning af skolerne, medførte et stadigt øget udgiftspress på kommunerne.

De folkevalgte medlemmer havde kun haft en forholdsvis kort skolegang, og de fleste havde ingen administrativ træning eller erfaring. Det må derfor have været en vanskelig overgang og en stor omstilling i dagligdagen for de folkevalgte medlemmer, at de skulle overtage ansvaret for at træffe afgørelse i spørgsmål, som havde stor betydning for større og mindre befolkningsgrupper og enkeltpersoners lokale anliggender.

Sogneforstanderskabet tog dog - som det fremgår af protokoludskriften - ret håndfast på problemerne i forhold til de fattige. Man vedtog på det første møde at ændre på fattigkommissionens hidtidige praksis for tildeling af korn til de fattige, således at man i fremtiden bedre kunne undgå eks-tratildeling, og man vedtog, at ethvert medlem af forstanderskabet kunne udøve politimyndighed og anholde betlere.

FORSLAG OM OPRETTELSE AF EN ARBEJDSANSTALT I SKJERN

I en cirkulæreskrivelse af 4. januar 1842 til samtlige sogneforstanderskaber i Bølling Nørre herreder indkaldte justitsråd, herredsfoged Christian Ehlers Hertz i Skjern til

Nr.Vium kirke ca.1900. Man bemærker de forholdsvis mange støbejernsgitre på den tidstypiske kirkegård. (Videbæk Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

et møde den 30. januar 1842, hvor man skulle drøfte hans forslag om at oprette et fattig- og arbejds hus i Skjern.

Cirkulæreskrivelsen, der var lang og vidtløftig, indeholdt under 21 punkter en detaljeret beskrivelse af byggeprojektet og en plan for den fremtidige drift af arbejdsanstalten, og finansieringen af anlægsudgifterne og af de fremtidige årlige driftsudgifter.

Bygningen skulle indrettes med 2 rummelige arbejdsstuer, 2 sengeværelser til henholdsvis mænd og kvinder. Nogle enkelte værelser for sygdomstilfælde, eller hvor afsondring var nødvendig, 1 spisestue, 1 materielkammer og lokummer.

Lokalerne skulle forsynes med det nødvendige inventar, og det er også detaljeret beskrevet.

Der skulle opstilles kakkellovne i arbejdsstuen og spisestuen og muligvis 1 eller 2 af de mindre værelser.

Ting- og arresthusets køkken kunne levere maden til de indsatte.

Et fattiglems hjemstedskommune skulle forsyne den pågældende med ordentlige og rene klæder, nødvendige sengeklæder, spisekar, kniv og gaffel samt nødvendige arbejdsredskaber, såsom rok, karter, haspe o.s.v.

Når klæderne og arbejdsredskaberne var opslidt, skulle der leveres andre i stedet af hjemstedskommunen.

Der skulle fastsættes et regulativ om økonomi og disciplin m. m., og der skulle vælges et udvalg på 5 personer til at forestå bestyrelsen af anstalten, herunder regnskabsførelsen.

I cirkulæreskrivelsen var der endvidere fastsat regler for kommunernes betaling af udgifter ved drift af arbejds huset.

Bekostningerne til bygningens opførelse og til anskaffelse af inventar var anslået til 3000 rigsdaler sølv. Hertz tilbød at udlåne beløbet mod forrentning og afbetaling over en 10 årig periode.

Hertz fik ikke tilslutning fra Vorgod-Nørre Vium kommunes sogneforstanderskab til sin plan om oprettelse af et arbejds hus i Skjern. På et møde den 3. marts 1842 vedtog sogneforstanderskabet, at man ikke ville indlade sig på forslaget.

Et flertal af kommunerne i herredet har formentlig givet et tilsvarende svar.

Projektet blev ikke realiseret, og det var sikkert en stor fordel for kommunerne i Bølling herred.

I denne forbindelse kan nævnes, at i 1870 blev der i Ringkjøbing by, for amtskommunens regning, opført en arbejdsanstalt, der kunne benyttes af amtets sognekommuner. Det viste sig hurtigt, at der ikke var behov for en arbejdsanstalt i amtet, og en del af bygningen blev i 1874 indrettet til sygehus.

Herredsfoged Hertz var tilsyneladende en velstående og en stræbsom mand. Han var født i 1795 og søn af dr. theol. Jens Michael Hertz, der fra 1819 til sin død i 1825 var biskop i Ribe. Christian Ehlers Hertz var herredsfoged i Bølling-Nørre herreder fra 1829 til 1842. Han blev derefter byfoged i Frederikssund og senere herredsfoged i Horsens herred, og fra 1848 var han borgmester i Aarhus. Han døde i 1866.

YDELSER TIL DE FATTIGE

Understøttelse til de fattige blev ydet under forskellige former. Hjælpen var begrænset til de mest nødvendige livsfornødenheder, føde, klæder, husly, brændsel og i enkelte tilfælde kontante beløb.

I det første møde i sogneforstanderskabet tog man stilling til fremgangsmåden ved uddeling af korn. Det var henholdsvis rug og byg, der blev udleveret.

Hvor meget korn, der udleveredes til den enkelte er ikke altid anført i protokollen, dog fik Niels Chr. Poulsens enke tillagt 1 skæppe rug og 1 skæppe byg pr. måned i sommeren 1843.

Sogneforstanderskabet har antagelig kun tildelt korn i strengt nødvendige mængder. Undertiden søgte de fattige om yderligere tildelinger.

Der kunne også ydes midlertidig hjælp til personer, der var i klemme i økonomisk henseende.

I august måned 1842 søgte Chr. Nielsen, Remmerhus, om tildeling af korn. Han var ikke under fattigforsorg. Der bevilgedes ham 2 skæpper rug til brødkorn pr. måned, men sogneforstanderskabet bestemte, at korn tildelingen skulle opfattes som et lån, der skulle betales tilbage til Mikkelsdag 1843. Mikkelsdag er den 29. september.

Der blev endvidere ydet hjælp i form af tildeling af mælk.

På sogneforstanderskabets møde den 3. marts 1842 vedtog man, at de fattige i Nørre Vium sogn, som modtog mælk i henhold til hidtidige bestemmelser, skulle have det samme kvantum i den pågældende vinter som hidtil. På det næste møde skulle der tages stilling til, hvorledes mælken skulle udredes af de 2 sogne i forening.

På et følgende møde den 3. maj 1842 vedtog sogneforstanderskabet, at der til

Mette Christine Gregersdatter, til Niels Christian Poulsens enke og til Anne Rytter indtil videre – og som hidtil – skulle leveres 10 pottes mælk om ugen. Vorgod sogn skulle udrede 7 pottes og Nørre Vium sogn 3 pottes. Denne fordeling skulle opretholdes indtil videre. Ordningen skulle gælde fra første pinsedag.

Hvis der skete forandringer i mælkeleveringen på grund af dødsfald eller lignende, skulle der på næste møde træffes ny aftale, og det sogn, som havde leveret for meget, skulle lettes i den følgende tid.

Den millimeterretfærdighed, som den pågældende aftale er udtryk for, er ret ejendommelig. Det må skyldes, at der alene var små midler at gøre godt med. Der er intet, der tyder på, at der var et dårligt forhold mellem beboerne i de 2 sogne.

De fattige blev også tildelt tørv til opvarmning af deres lejligheder.

I et møde den 3. maj 1842 får de foranvænte Mette Kirstine Gregersdatter og Anne Rytter henholdsvis 25 og 20 læs tørv. Kirstine Marie i fattighuset fik 15 læs, Anna Marie Hvem 10 læs og Mette Kirstine i Vium skolehus 10 læs og Christian Andersens enke 15 læs.

I det følgende år fik de pågældende, bortset fra Anne Rytter, samme tildeling af tørv. Beboerne skulle levere tørvene lige- som foregående år.

Til de fattiglemmer, som ikke havde fast bopæl, ydede sogneforstanderskabet bistand ved at indgå aftaler om, at de efter en nærmere fastlagt plan, skulle have kost og logi på forskellige gårde, og gå på omgang.

Endvidere indgik man aftaler om, at fattige folk fik fast ophold på en gård mod betaling.

Den 30. marts 1843 vedtog sogneforstanderskabet, at der søndag 8 dage skulle ind-

købes det nødvendige tøj til fattige børn, og samme dag skulle det prøves, hvorvidt man til næste Mikkelsdag kunne skaffe fast tjeneste til de børn, som fattigvæsenet har at forsørge.

Børnene blev anbragt hos de gårdejere, hvor man billigst kunne få dem forsørget, og børnene havde pligt til at udføre det arbejde, som de magtede.

En knap så barsk fremgangsmåde blev tilsyneladende anvendt over for Else Christensdatter. Det godkendtes den 11. maj 1844, at hun blev antaget til oplæring i skrædderfaget hos Peder Høst, Snebjerg, over en 4 årig periode, imod at mesteren erholdt af fattiggassen 4 specier, hvoraf 2 betales til ham straks, og de andre 2 skulle betales til nytår 1845. Dog skulle de 2 specier tilbagebetales, når læretiden var overstået. Mesteren skulle holde hende med træsko i læretiden.

Den 24. september 1843 blev der indgået akkord med Laust Madsen om, at han skulle modtage sin moder, Anne Villadsdatter i kost og logi, imod at han hvert fjerdingår modtog en betaling på 3 skæpper rug og 2 skæpper byg og 3 mark curant. Han skulle modtage hende den 1. oktober 1843. Sognet skulle befordre hende til ham, og han skulle befordre hende tilbage, hvis kontrakten ophævedes inden hendes død.

SKOLEVÆSENET I VORGOD-NØRRE VIUM KOMMUNE

Ifølge skoleforordningen fra 1814 havde lokalsamfundet pligt til at sørge for, at alle børn i alderen fra 7 til 14 år fik regelmæssig undervisning, enten i sognets skoler eller i form af en forsvarlig privatundervisning.

Udbygningen af skolerne skete ikke i takt med den stærke vækst i børnetallet i 1840-erne, og i de følgende år.

Strøgliv i kommunens hovedby Vørgod kort efter århundredskiftet. De nye tider har så småt meldt sig i form af en enlig gadelygte og busset i tidens moderne "stationsbystil" til højre. (Videbæk Kommunes Lokalhistoriske Arkiv).

Lokaleforholdene var trange, og bygninger og inventar i skolestuerne var i en dårlig forfatning. Børnene gik enten i 1. klasse eller var opdelt på 2 klasser.

Der undervistes i læsning, skrivning og regning. Endvidere blev der givet vejledning i sang, og når vejret tillod det, og læreren magtede det, blev der givet vejledning i udførelse af gymnastiske øvelser.

Der var i 1840-erne i Vørgod-Nørre Vium kommune opført skoler i henholdsvis Herborg, Vørgod, Nørre Vium og Fjelservang. I den vidtstrakte kommune havde mange børn lang vej til skole.

Physikus for Ringkjøbing amt, dr. med. Erik Holst skriver i en indberetning til sundhedskollegiet for årene 1857-77:

»Af særlige hygiejnisk Betydning med Hensyn til Skolevæsenet her i Amtet ere de ofte meget lange og ufarbare Skoleveje og

Stier over Heder og Moser, der om Vinteren, naar skoletiden netop er størst, altfor ofte medføre, at Børnene møde i Skolen med gennemvaaede Ben af den høje Lyng og beholde disse hele Dagen igjennem, da Middagstiden er for kort til, at alle Børnene kunne gå hjem. De hyppige Gjennemblødninger, som Kreaturvogtningen om Sommeren medfører, have ikke nær saa megen Betydning, da de vogtede Børn stadigen ere i tildels stærk Bevægelse«.

Til opvarmning af skolerne skulle leveres tøv og lyng.

I et møde den 3. maj 1842 besluttede sogneforstanderskabet under sagsordenens punkt 3:

At tøv til skolevæsenet, hvortil fordres 105 læs hedetøv, foruden 120 lispund tørret lyng, udredes af begge sogne i samling, fordelt på hartkornet efter anordningen.

Der bør tillige tages hensyn til den vej-længde, som hver mand, det ene år med det andet, har at føre bemeldte tørv og lyng.

Borgerne kviede sig ved at betale de stadig stigende udgifter til finansiering af anlægsudgifter til skolevæsenet.

I et sogneforstanderskabsmøde den 30. marts 1843 mødte de Ahle-mænd frem med en klage over, at de var for højt ansat i skoleligningen. Sogneforstanderskabet fandt, efter en nøjere beregning, at de rimeligvis var ansat 1 specie for højt allesammen, og de fik bevilget nedsættelse med dette beløb. I ansættelse af kornafleveringspligt fik 3 gårdejere nedsættelse. Samtidig bestemtes det, at de pågældende mænd i fremtiden skulle ansættes i skoleligningen til lige bidrag med andre mænd, dog således at der godtgøres dem en trediedel af det, som medgår til aflønning af Nørre Vium sogns omgangslærer til kost og løn i hvert år.

Det var ikke ualmindeligt, at en lærer blev aflønnet delvist ved at få kost og logi gratis rundt på gårde, hvor der var skolesøgende børn. I Fiskbæk og Sønderup havde man i en årrække ansat en omgangslærer om vinteren. Børnene undervistes i private hjem.

Denne ordning gav gode muligheder for at skabe en god kontakt mellem læreren og børnenes forældre, men det er vist også det mest fordelagtige, der kan siges om en sådan ordning.

I et sogneforstanderskabsmøde den 20. februar 1849 behandles en ansøgning fra L. Buch i Fiskbæk om anskaffelse af en fast skolestue for børnene i Fiskbæk og Sønderup, og om at skolelæreren blev indtinget for skolens regning, eller også at der blev givet beboerne en passende betaling for lærerens kost og logi, samt om at der stadig holdtes en duelig lærer vinteren over.

Sogneforstanderskabet vedtog, at man ikke for nogle få beboeres skyld kunne påtage sig den store bekostning at opføre en særskilt skolestue, så meget mere som beboerne i Bjørslev, Viumkrog og Ahle så rimeligvis ville fremkomme med en lignende påstand. Derimod mente man, at det var rimeligt, om beboerne i Fiskbæk og i Sønderup selv enedes om, at skolen holdtes for dem alle et passende sted.

Endvidere vedtoges det, at det ikke lod sig gøre at indtinge skolelæreren på et enkelt sted, så længe skolen skulle holdes på flere steder, og dernæst anså man de kostpenge, som nu ydes af beboerne for læreren, for at være – vel ikke fyldestgørende for kostens værdi, – men ret passende, når henses til den store fordel, som forældrene havde af at beholde børnene hjemme.

I et sogneforstanderskabsmøde den 26. november 1852 fremlagdes en skrivelse fra provsten, hvorefter Anders Møller Christensen konstitueredes som omgangslærer i Nørre Vium.

VEJE I VORGOD-NØRRE VIUM KOMMUNE

Ifølge en forordning af 29. september 1841 om vejvæsenet i Danmark, skulle staten varetage vejopgaverne i relation til hovedlandevejene. De mindre landeveje henhørte under amtsrådene, og bivejene under kommunernes regi.

I Vorgod-Nørre Vium kommune var den vigtigste vej Gl. Kongevej. Den fører fra Brejning over Videbæk og Vorgod og Remmerhus og videre til Snejbjerg. Vejen er en del af vejforbindelsen fra Ringkjøbing til henholdsvis Horsens og Aarhus.

Umiddelbart øst for Vorgod by fører vejen over Vorgod å. I 1830 var der øst for Vorgod by opført 2 træbroer over åen, og

samme år var der opført en træbro over Remmerhus bæk.

Herredsfogden skulle ifølge bemyndigelse fra amtsmanden stille forslag til sogneforstanderskabet om anlæg af biveje og føre tilsyn med vedligeholdelsen af disse veje.

Sogneforstanderne, der var valgt i Vorgod sogn, vedtog sammen med formanden for sogneforstanderskabet på et møde den 17. april 1842 – efter indstilling fra herredsfoged Hertz – at følgende veje skulle anses som biveje i Vorgod sogn:

1. Vejen fra Vorgod kirke til Fjelsestervang.
2. Vejen fra Vorgod til Abildtrup og til Ahle.
3. Vejen fra Barde til Ahle.
4. Vejen fra Mikkel Pedersens gård ved Gl. Kongevej øst for Videbæk forbi Mads Nielsen og Christian Holms gårde til Storgaard i Herborg.
5. Vejen fra Videbæk til Egeriis Mølle.
6. Vejen fra Barde forbi Hamborg til Vesternaur til landevejen (Gl. Kongevej).

Endvidere vedtog sogneforstanderskabet følgende istandsættelser af de nævnte veje:

- a. Vejen til Fjelsestervang mellem broerne (i Vorgod og Fjelsestervang) mente man, måtte i det mindste på de værste steder indgrøftes og forhøjes med sten og grus. Den øvrige vej skulle jævnnes, hvor det behøvedes.
- b. Vejen fra Mikkel Pedersens gård (ved Gl. Kongevej) forbi Mads Niensens- og på begge sider broen (over Videbæk bæk) måtte befries for vand ved gravede render, og nede ved broen i den lave eng måtte anbringes nogle flade sten ved den ene vejside, således at fodgængerne kunne gaa tørre.
- c. De øvrige veje måtte efterses som sædvanligt og jævnnes.

Vejen fra Holstebro igennem Barde og Vorgod byer samt østen for åen forbi Skjærbæk og Vium Kirke til Viumkrog ansås for en driftsvej og sognet uvedkommende. Denne vejs lovlige bredde ønskedes nøjagtigt bestemt.

Den omtalte driftsvej er en del af drivvejen fra Holstebro til Foldingbro ved Kongeåen. Vejens forløb i de 2 sogne er vist som den nord-sydgående vej på kortet.

Det er forståeligt, at sogneforstanderskabet ønskede driftsvejens bredde fastlagt af hensyn til de berørte lodsejere, idet de store mængder stude, der blev drevet syd på ad vejen, ikke altid holdt sig inden for den forudsatte vejbredde.

I forbindelse med udskiftning af Barde bys jorder i 1806 blev det bestemt, at driftsvejen i dette område skulle have en bredde på 18 alen efter ca. 11 meter.

Driftsvejen er nævnt flere gange i udskiftningsdokumentet, for vejen havde stor betydning for Barde bys gårdmænd, idet der var rasteplass for studene og kro på Haugaard i Barde.

Af kortet kan man se, at Barde bys gårde på daværende tidspunkt lå ned mod Abildaa og ca. 1 km længere mod nord end den nuværende Barde by.

Den 18. april 1842 holdt formanden for sogneforstanderskabet et møde med de 2 sogneforstandere fra Nørre Vium sogn og besluttede, at til biveje kunne kun regnes vejen fra Nørre Vium kirke igennem Sønderupgaard ad Ringkøbing og dernæst nogle mindre kirkeveje. Den omtalte vej måtte i nærheden af Sønderupgaard istandsættes og vandet afledes. De andre veje måtte efterses og jævnnes på de rigtige steder.

Driftsvejen fra Holstebro til Foldingbro, som er sognet uvedkommende, burde især

Biveje, landevej, drivvej og sognegrænser i Vorgod-Nr. Vium sogne omkring 1842, indtegnet på Videnskabernes Selskabs kort fra 1803 over Ringebøbing amt. (Udført af landinspektør Mogens Poulsen, Videbæk).

ud for en eng, Skoldingsho kaldet, forbedres ved påførsel af grus, og noget mere nordlig måtte lægges en stenkiste af omtrent $1\frac{1}{2}$ alens vidde.

Den foran omskrevne beslutning viser, at sogneforstanderne i Nørre Vium sogn ikke var så afvisende over for at ofre en mindre udgift på forbedring af drivvejen, idet man besluttede at anbringe en stenkiste over et vandløb, således at blandt andre drierne kunne passere tørskoet.

Af det gamle udskiftningskort for Nørre Vium sogns sydlige del fra 1806 fremgår det, at der var bedested ved Troldhøj, der er beliggende syd for Troldhede by. Der var på daværende tidspunkt et stort hedebælt omkring højen. De 3 sogne: Nørre Vium, Assing og Sønder Felding mødes ved den pågældende høj.

I det første møde i sogneforstanderskabet besluttedes det som foran nævnt at undersøge mulighederne for at etablere en spang over Nørre Vium å ved kirken, blandt andet til brug for børnene fra den østlige del af sognet, Skjærbæk, Bjørslev og Viumkrog, når de skulle i skole i Nørre Vium skole.

I 1834 var der bygget en ny skole på den vestlige side af Vorgod å ca. 500 m nordvest for Nørre Vium kirke til brug for børnene i Nørre Vium sogn. Drøftelserne om opførelse af den nye skole påbegyndtes i 1829. Skolekommissionen var uenig om placeringen. Mads Thygesen mente, at den skulle ligge vest for åen, hvor de fleste børn var. Søren Bjørslev (fra Bjørslev) ville have den øst for åen ved kirken, idet han påberåbte sig, at den såkaldte færge ligger sædvanlig ved den vestre side, og at børnene da måtte stå og vente og råbe, indtil man endelig hørte dem. Pastor Kjødtd holdt med Mads Thygesen, skønt »Han til fulde indså van-

skeligheden for de stakkels børn og højlig beklager dem, som man kommer til at sætte over denne, især om vinterens farlige strøm. Al forskellig mening ville derimod falde bort, når blot en sufficient gangbro af det offentlige kunne blive anskaffet».

Poul Jeppesen og Thyge Jensen påtog sig af besørge overfarten 1 år for 1 rigsdaler.

Sogneforstanderne er åbenbart ikke blevet enige om at bygge en spang over Vorgod å, efter at Jens Jensen og Niels Christiansen havde foretaget undersøgelser og udfærdiget overslag over anlægsudgifterne.

Sogneforstanderskabet blev i et møde den 11. maj 1844 enige om, dels at ansøge amtsrådet om tilskud til afholdelse af anlægsudgifterne til spangen, og dels at sende andragende til skoledirektionen om, hvorvidt Vorgod sogn bør deltage i udgifterne.

I en skrivelse af 14. november 1844 meddeltes, at amtsrådet ikke kunne bevilge nogen hjælp til en spang over Nørre Vium å.

Hvad skoledirektionen svarede, er ikke oplyst i protokollen.

I et møde den 23. juli 1845 behandlede sogneforstanderskabet en besværing fra skolelærer Niels Christiansen over, at han anser sig for højt ansat i ligning over udgifterne til spangen over åen mellem Nørre Vium kirke og skole. Klagen blev afvist som ubeføjet.

Spangen er således bygget formentlig i 1845, men spørgsmålet om en spang over åen var rejst allerede i 1829, da forhandlingerne om opførelse af en ny skole påbegyndtes. De mange år, som forløb, inden spangen blev bygget, viser, at det offentlige kun disponerede over meget begrænsede økonomiske midler.

De få biveje i kommunen blev jævnligt efterset af de forskellige sogneforstandere. Syning af vejene var inddelt imellem sogne-

forstanderne, således at eftersyn foretoges af sogneforstanderne i det område, hvor han boede. Når vejene ansås for at være passable, blev de anset for at være i orden.

Langt den største del af vejene i kommunen var private, og de forskellige lodsejere måtte selv bekoste vedligeholdelsen og istandsættelsen.

Vejnettet blev udbygget efterhånden som bebyggelsen øgedes. I 1847 vedtog sogneforstanderskabet, at spørgsmålet om anlæggelse af vejen fra Vester Herborg til Sædding og Faster blev overladt til herredsfogdens afgørelse, da der ikke kunne opnås enighed mellem lodsejerne.

Den pågældende vej er en forlængelse af den gamle vej fra Koldinghus i Brejning sogn til Vaad i Vester Herborg.

OMSORG FOR SYGE OG AFSINDIGE
I sygdomstilfælde, der var så alvorlige, at de krævede lægebistand, var beboerne i Vorgod-Nørre Vium kommune henvist til at søge distriktslægen i Ringkjøbing. Grundet på den lange afstand, og det store område, som distriktslægen skulle betjene, har lægebetjeningen til befolkningen været ret begrænset.

Nærmeste sygehus fandtes i Ringkjøbing. I enkelte tilfælde kautionerede sogneforstanderskabet for behandling og pleje af en patient på sygehuset. Af en medicinsk statistisk indberetning fra 1858 fremgår det, at der i dette år blev indlagt ialt 93 patienter på amtets 3 sygehuse.

I 1848 var der udbrudt en koleraepidemi i København. Justitsministeriet meddelte i en skrivelse af 19. juli 1848 hvilke foranstaltninger kommunerne skulle træffe for at hindre udbredelsen af epidemien. Sogneforstanderskabet bestemte i et møde den 26. september 1848, at i tilfælde af, at epide-

mien skulle angribe pastoratet, skulle jordemoderboligen, beliggende mellem Vorgod og Videbæk, udses til sygehus, foreløbig for begge sogne. Jordemoderen og hendes mand skulle anvises en bolig andet steds, muligvis i Vesterager. Man skulle søge at formå en mand og en kone til at påtage sig de syges opvartning og pleje i alle henseender, imod en passende betaling.

Endvidere skulle beboerne opfordres til at levere de nødvendige sengeklæder, som skulle modtages og afleveres efter forudgående taksation.

Lægehjælp kunne man på denne egn ikke sikre sig, men man måtte søge den, hvor den var at erholde.

Forøvrigt mente man, at i nødstilfælde kunne såvel Herborg som Nørre Vium skolehuse anvendes som sygehuse, da man vel under sådanne omstændigheder midlertidig kunne holde skole i lejede stuer.

Det fremgår ikke af forhandlingsprotokollen, om der blev brug for det omskrevne beredskab.

Sogneforstanderskaberne skulle også yde bistand til de afsindige. På daværende tidspunkt anså man ikke sindssygdomme som en lidelse, der var ligestillet med legemlige lidelser, og man var ikke i stand til at yde en egentlig behandling af sindslidelser. De sindssyge fik en kummerlig behandling af de pårørende og af det offentlige. I alvorlige sygdomstilfælde blev de anbragt på et at statens hospitaler for afsindige.

I en skrivelse af 22. januar 1844 skriver herredsfoged Hunderup til sogneforstanderskabet en indberetning om den bortløbne og anholdte Christian Ferdinandsen.

Ifølge sogneforstanderskabets forhandlingsprotokol fra den 6. oktober 1845 vedtog man, at forstander Peder Christensen skulle anskaffe trøje, vest og bukser, et par

sokker og en skjorte til Christian Ferdinandsen. Hans fader, Ferdinand Christensen, skulle derefter pålægges at udrede en vis sum årligt i penge til hans klæder.

En forordning af 19. november 1828 fortolkedes derhen, at forældre havde pligt til at forsørge deres voksne og afsindige- eller vanføre børn efter de samme regler, som påhviler dem overfor deres umyndige børn, dog måtte der ikke pålægges dem større bidrag, end de kunne opfylde deres øvrige pligter.

Sogneforstanderskabet besluttede den 3. januar 1846, at Ferdinand Christensen skulle udrede 2 rigsdaler curant til klæder til Christian Ferdinandsen for året 1846. Samtidig fritoges Ferdinand Christensen for bidrag til fattig- og skolevæsenet for samme tidsrum. Halvdelen af beløbet skulle betales straks og resten til snapsting.

Den 14. juli 1846 skrev sogneforstanderskabet til hospitalsdirektøren i Ribe og anmodede om, at der - mod betaling - indrømmedes Christian Ferdinandsen en plads på Ribe hospital for afsindige. Såfremt der ikke var plads på hospitalet, ville man forsøge at indtinge Christian Ferdinandsen hos pålidelige folk.

Den 1. august 1846 meddelte Ribe dåreanstalt, at Christian Ferdinandsen kunne modtages, når han sendes dertil, ledsaget af lægeattest m. v., og når kommunen ville indestå for hans opholdsbetaling, der ville udgøre 100 à 110 rigsdaler årligt. Det var, efter datidens forhold, et meget stort beløb.

Christian Ferdinandsen blev herefter undersøgt af distriktslægen. Den 19. august 1846 udstedte distriktslægen attest om patientens tilstand. Christian Ferdinandsen blev derefter indlagt på Ribe dåreanstalt.

I den følgende tid betalte kommunen og amtet i fællesskab og kvartalsvis omkostningerne ved Christian Ferdinandsens ophold i anstalten. Tilsyneladende blev hans fader, Ferdinand Christensen, ikke afkrævet nogen del af opholdsbetalingen.

Den 23. januar 1848 døde Christian Ferdinandsen. Omkostningerne til hans begravelse blev betalt af amt og kommune i forening.

Et vist tilsyn var der med sundhedstilstanden i kommunerne. Den stedlige distriktslæge foretog årlige indberetninger om sygdomstilfælde til Sundhedskollegiet.

Rudolf Knudsen
advokat
Bredgade 2
6920 Videbæk

Feldberederne i Brejning

I 1600 og 1700 tallet

Af Poul D. C. Christensen

Garvning er antageligt et af de ældste håndværk vi kender. Vore ældste skriftlige beretninger om menneskers liv og færden har betydninger om brug af skind og lædertilvirkning. Vore forfædre på jægerstadiet forestiller vi os klædte sig i skindene fra deres byttedyr. Da det ville være umuligt at bruge skindene uden en eller anden form for konservering, har man sikkert allerede dengang kendt til garvning, antageligt ved at indgide de rå skind med et fedtstof.

Gennem tiderne har skind været anvendt til beklædning for både rig og fattig, og til forskellige andre formål, og skabt grundlag for mange håndværk som skindere, skomagere, bundtmagere og feldberedere, håndværkere der ofte selv forestod hele bearbejdningen fra det rå skind til udfærdigelsen af det endelige produkt. En af middelalderens betydelige skindhåndværkere, skinderen, semsgarvede og hvidgarvede skind, hvoraf han syede skindkjortler til kvinder og mænd. I artiklen for Københavns skindere 1415 hedder det, »Ingen skal arbejde bundtmager eller skindergjerning uden at han er medlem af skinderlavet«. I Køge 1541 måtte der kun være en bundtmager, men elleve skindere⁽¹⁾.

Men tiderne skiftede, skindkjortlen gik efterhånden af brug, og skinderen forsvandt

og blev delvis glemt i takt med, at farveren og feldberederen dukkede op. Feldbereder var betegnelsen for en garver, der anvendte bestemte garvemethoder, hvor den væsentligste var semsgarvning, også kaldt fedtgarvning, hvortil tran anvendtes som farvemiddel. En anden garvemethode var hvidgarvning, her var garvemidlet alun og salt. Feldberederen blev således på de to områder skinderens efterfølger, hvad der flere gange gav anledning til tvivl om, hvorvidt skinder og feldbereder var et og det samme. Skinderen var nævnt i Christian 5.'s danske lov (3-13-23) blandt de håndværkere, der måtte drive deres håndværk på landet, hvad feldberederne ikke måtte, men ofte alligevel gjorde.

I 1574 nævnes »Kongens Feldbereder« Rubert von Mastrick. I Viborg bestemte magistraten 1651, at feldberederne skulle være i lav med malere, bundtmagere og handskemagere. Fra 1686 får alle landets feldberedere fælles lavsartikler, heraf fremgår det, at feldberedernes mesterstykke bestod i at gøre semsk læder, en køllert, en karabinhage, to par handsker og et par skindstrømper.

Fra den tid og op gennem 1700-tallet har feldberederne deres største betydning. Der er registreret lav i mange byer. Blandt andet

i Viborg, her er der i 1735 registreret 9 feldberedere, i 1801 er tallet faldet til 2. Ringkøbing havde i 1735 en feldbereder, i Holstebro nævnes i 1744 7 feldberedere⁽²⁾. På landet kunne der også findes feldberedere, Tim og He havde i 1744 hver en, medens Brejning over en meget lang periode havde flere. I 1661 nævnes 2 feldberedere i Brejning, 1711 er der 3, og i 1743 er antallet 5, endnu i 1788 omtales 5, men i 1823 er der tilsyneladende kun en tilbage. Brejning var dengang det nordligste sogn i Bølling herred, i dag en del af Videbæk kommune.

FELDBEREDERNE OG DERES GÅRDE

Feldberederhåndværket har været drevet i Brejning i omkring et par århundreder. Første gang de skriftlige kilder nævner feldberedere i sognet, er i 1661, da Brejninggård gods skifter ejer, hvor der i skødet er redegjort for det underliggende bøndergods. Her nævnes feldbereder Jens Nielsen i Tudskjær, og feldbereder Thomas Olufsen i Lille Kildsig. Men der har antageligt allerede før den tid været feldberedere i sognet. I den bevilling Laurids Munch til Brejninggård i 1684 får på, at hans feldberedere uhindret må søge markederne i Nørre Jyllands købstæder, hedder det, »skal have belliggende en stampemølle som af arilds tid skal have været brugt af feldberederne på hans gods«⁽³⁾. Det må vi have lov, at fortolke som bevis på, at der endnu før 1661 blev drevet feldberederi i sognet.

Feldberederiet må have været af væsentlig omfang og betydning for både bønderne og godsejeren, ellers ville Laurids Munch næppe have gjort sig den ulejlighed, at fremskaffe ovennævnte bevilling i 1684. Nogle linier i denne bevilling kunne kaldes

det første næringsbevis, der er udstedt til et håndværk i Brejning. De lyder således i ordret gengivelse:

»Da have vi, efter allerunderdanigst ansøgning og begiering allernådigst bevilget og tilladt, så og dermed bevilger og tillader, at bemeldte Laurids Munchs feldberedere må ubehindret søge markederne udi købstæderne i vort land Nørre Jylland, og der faldholde og sælge hvad skind, som de på bemeldte stampemølle kand have beredt. Givet på vort slot, København den 5. januarij 1684. Christian den femte.»

Det var fæstebønderne i de nedenfor nævnte gårde, der som bibeskæftigelse drev feldberedning, men en bibeskæftigelse, der for nogles vedkommende, hvor både familie og ansatte var beskæftiget, fik karakter af en industri. Ikke en industri efter nutidens målestok, men en håndværksvirksomhed med flere ansatte, der producerede en vare i et stort antal.

LILLE KILDSIG

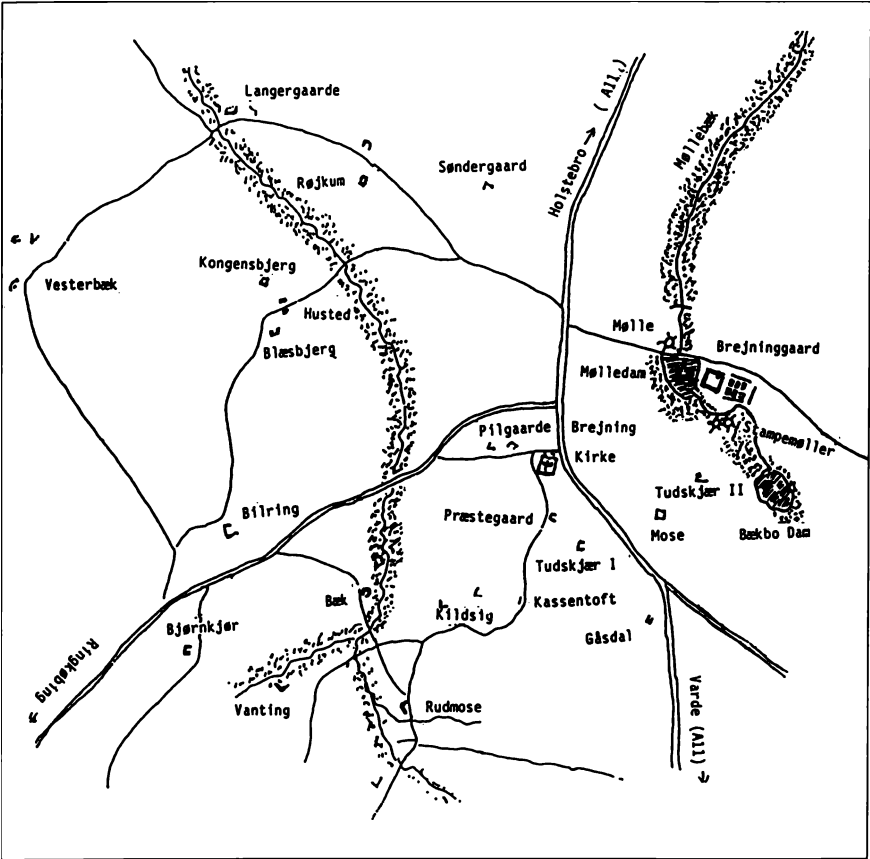
Thomas Olufsen er nævnt her i 1661 og 1668, men har antageligt været her både før og efter den tid. Efter ham sønnen Peder Thomsen, der dør i 1720. Hans enke, Anna Madsdatter (datter af Mads Hansen, Pilgård), bliver gift 2. gang med Niels Lauritzen, der overtager fæstet og feldberederiet. De dør begge to i 1744, hvorefter deres ældste datter Anna i 1744 bliver gift med Niels Jensen Thomsen fra Kodal i Nr. Omme, han er fæster og feldbereder her indtil 1752.

TUDSKJÆR 1

Jens Thomsen, 1655-1740 (søn af Thomas Olufsen, Lille Kildsig). Efter ham sønnen Niels Jensen, 1701-1794.

TUDSKJÆR 2

Jens Nielsen nævnt i 1661 og 1664. Senere

Skitse baseret på Videnskabernes Selskabs kort fra 1803 over den del af Brejning sogn, hvor feldberederne havde deres virke.

Peder Nielsen, 1718-1795 (søn af Niels Madsen Ravnsbjerg, der var søn af Mads Hansen, Pilgård).

BJØRNKJÆR

Den først nævnte her er Hans Madsen, 1690-1754. (Søn af Mads Hansen, Pilgård). Efter ham hans søn Mads Hansen, 1727-1757. Derefter sønnen Lauritz Hansen til ca. 1780.

PILGAARD

(Den østligste af de to Pilgårde).

Mads Hansen nævnt 1698 og 1739, en datter blev gift med Niels Jensen, den næste feldbereder i gården, En anden datter, Johanne, blev gift med feldbereder og sergent Henrik Poulsen i Tim, hun blev gift 2. gang 1732 med Peder Pedersen, feldbereder i Tim, hendes to sønner, Poul og Mads Henriksen, er en tid feldberedersvende i Brejning.

VESTERBÆK

Thomas Pedersen, 1715-1788 (var søn af Peder Thomsen, Lille Kildsig). Efter ham sønnen Peder Thomsen, 1753-1794.

RØJKUM

Mikkel Hansen, 1728-1793, og hans broder Lauritz Hansen, 1734-1816. (De var begge to sønner af Hans Madsen, Bjørnkjær).

BÆK

Christen Thomsen omtales som feldbereder i Bæk, død 1745. Han var søn af Thomas Olufsen i Lille Kildsig.

Som det ses af ovenstående er det især efterkommere af Thomas Olufsen i Lille Kildsig, og Mads Hansen i Pilgaard, der gennem flere generationer er feldberedere. Og som vi i de skriftlige kilder kan følge fra 1661 til begyndelsen af 1800-tallet. Netop fra midten af denne periode, hvor virksomheden har været størst, er der bevaret 3 dødsboskifter, henholdsvis fra 1720, 1744 og 1754, der giver os et væld af oplysninger om feldberedningen i Brejning.

THOMAS OLUFSEN OG PEDER THOMSEN

I LILLE KILDSIG

Hverken Thomas Olufsen i Lille Kildsig eller Niels Jensen i Tudskjær, der begge nævnes i 1661, har vi noget videre kendskab til. Men at feldberedningen allerede dengang må have haft nogen betydning, fremgår af den allerede nævnte bevilling Laurids Munch får udstedt i 1684, på at hans feldberedere måtte sælge deres skind på markederne. Der var dog stillet en betingelse i bevillingen, måske for at imødekomme byens borgere: Brejning feldberedere skulle dagen forinden markedet indfinde sig i byen

og tilbyde byens borgere skindene til en billig penge. Ville de ikke købe skindene, stod det feldberederne frit for at sælge skindene enkeltvis eller i deger (1 deger = 10 stk.). Byens borgere var de erhvervsdrivende, der løste borgerskab.

Hvor længe Thomas Olufsen lever, ved vi ikke, men på et tidspunkt omkring 1700 overtager hans søn, Peder Thomsen, fæstet og feldberedningen, han havde også Lille Rudmose i fæste. Peder Thomsen bliver i begyndelsen af 1700-tallet gift med Anna Madsdatter, en datter af Mads Hansen i Pilgaard. Men det blev ikke noget langt ægteskab, allerede i 1720 dør Peder Thomsen. I ægteskabet var der fire børn, Thomas 3 år, Karen 5 år, Barbara 9 år og Sidsel 11 år.

Af boopgørelsen får vi et indblik i Peder Thomsens økonomiske forhold, han var tilsyneladende en holden fæstebonde⁽⁴⁾. Der var mange værdifulde ting i boet, messingkæddel, lysestager og morter, der var tre tinfade, der vejede 9 pund. Desuden en brændevinskæddel med hat og piber der blev vurderet til 10 rd., samme beløb som hans to 3 årige stude. Også en lædersaddel var der, det var ikke enhver fæstebonde, der var ejer af en ridesaddel. Og sikkert en fornem hue, - en klædes kabudshue med sort plyds, søvlidser og knapper. Naturligvis havde han også læderbukser og vest, vesten med ikke mindre end 42 sølvknapper, ingen restancer af landgilde eller skatter, jo, Peder Thomsen havde orden i økonomien.

Peder Thomsens virksomhed som feldbereder får vi også et indblik i, der var 6 tønder som brugtes til skindene, skaujern, sletklinger og skaubom. En skaubom var en til skaujernets krumning tilpasset træplanke, hvorpå skindene blev anbragt, når hårlaget skulle afskrabes. I beholdningen af skind er der 5½ deger færdigbehandlede

Bækbo dam. Dammen, der får sit vand fra kildevæld, leverede engang den nødvendige drivkraft til feldberedernes stampemøller. (Foto: forfatteren 1992).

ringe skind, sikkert en rest fra foregående år. Yderligere 20 deger store rå fåreskind, der blev vurderet til 26 rd. 4 mark. Og 20 deger lammeskind vurderet til 10 rd., ialt 455 skind. Desuden blev der registreret 2 heste, 4 køer og to stude i deres tredje år, 5 får, 3 gimmer, 4 ronvæddere og et svin i gården.

Efter Peder Thomsens død midt i januar 1720, får enken Anna Madsdatter lov at blive siddende i fæstet. Børnenes arvepart bliver stående i boet imod, at hun, som der står i skiftet, »så haver hun ikke alene af kristen kjerlighed lovet og indgaaet, at forsyne fornævnte hendes børn med en kristelig optugtelse foruden klæder og føde indtil sønnen bliver nogenledes voksen, og pigebørnene så længe indtil de deres klæder og føde hos fremmede selv kan fortjene, i henseende de alle ere små og umyndige. Og når

sønnen når sin myndige år efter loven, og pigebørnene kommer i ægtestand, om Gud vil de lever, nyder enhver af deres moder hvad de i dag arveligen er tilfalden«. Alle børnene levede og fik deres arv udbetalt, det blev nemlig ved med at gå godt økonomisk i familien.

NIELS LAURITZEN I LILLE KILDSIG

Det var ikke længe Anna Madsdatter sad som enke, allerede inden året var gået, var hun gift igen. Hendes mand nummer to, Niels Lauritzen, der overtog fæstet af Lille Kildsig, var også fæster af St. Rudmose. Også håndværket som feldbereder tog han op, og det tilsyneladende med succes.

Niels Lauritzen og Anna Madsdatters virketid i Lille Kildsig kom kun til at strække sig over knap 24 år. Der skete det,

at både Niels Lauritzen og Anna Madsdatter blev ofre for en af de store farsoter, der den gang med mellemrum plagede befolkningen. De døde begge to i 1744, som der står i skriftprotokollen, »så vidt det kunne skønnes af smitsom sprinkler« (plettyfus)⁵⁾. Niels Lauritzen i begyndelsen af juni, og Anna Madsdatter inden der var gået 30 dage. Hvor gamle de blev, ved vi ikke, Anna Madsdatter måske omkring 55-60 år, hendes yngste barn var 14, og hendes ældste 35 år.

Efter Niels Lauritzen død skulle der gøres skifte i boet. Den gang var det godsejeren, der havde skifteretten over hans egne fæstebønder, og på dette tidspunkt var det Chr. S. Eenholm, der var ejer af Brejninggård. Det var reglen, at der hengik 30 dage fra dødsfaldet til boopgørelsen fandt sted. Eenholm overlod i den mellemliggende tid boet i Anna Madsdatter og børnenes varetægt. Børnene var de fem børn Anna Madsdatter havde fået i sit ægteskab med Niels Lauritzen, en søn Lauritz 14 år, og døtrene, Anna 23 år, Maren 20 år, Birthe 17 år og Dorte 15 år.

Men da Anna Madsdatter også døde, måtte boopgørelsen igen udsættes, boet blev nu overladt i børnenes varetægt. Med børnene tænkte der denne gang også på børnene fra Anna Madsdatters første ægteskab, sønnen, feldbereder Thomas Pedersen, Vesterbæk, og døtrene, der alle var kommet i ægteskab. Sidsel og hendes mand, Jens Christensen, der boede i Tranmose, Velling. Barbara, gift med feldberedersvend Jens Jacobsen, der boede i Kirkebyen. Karen og hendes mand, muremester Erik Jacobsen, der boede i Kildsig Mose.

Det endelige skifte blev fastsat til at skulle finde sted den 2. september, indtil den tid skulle børnene og svogrene drive

stedet, og påse, at boets midler ikke led nogen skade. Desuden havde de påtaget sig at gøre skindene, der lå ved stampemøllen, færdige. Ved Niels Lauritzens død i begyndelsen af juni lå der 13-1400 skind, hvoraf en del endnu ikke var færdigbehandlede. Nogle af disse skind havde Anna Madsdatter, endnu medens hun lå syg, sendt sønnen Thomas Pedersen til Ribe St. Hans marked for at sælge. Skindene indbragte 102 rd. 6 sk. Hvor mange skind det drejede sig om, får vi ikke at vide, men vurderet ud fra de priser der senere opnåedes, har det været omkring 4-500 skind.

Som fastsat mødte Chr. S. Eenholm og hans skriver op i Lille Kildsig, den 2. september 1744, med sig havde han, som det højtideligt hedder i skriftet, »tvende tiltagne dannemænd, Chr. Jensen udi Vanting, og Chr. Pedersen udi Søndergaard begge af Brejning sogn«. Nu skulle skifteforretningen endeligt finde sted, men først skulle der udpeges formyndere for børnene. Sønnen Lauritz fik halvbroderen Thomas Pedersen, og Anna morbroderen Hans Madsen, Bjørnkjær. De tre piger, Maren, Birthe og Dorthe, fik deres mostres mænd som formyndere, det var feldberederne Niels Jensen i Pilgård, Peder Pedersen i Tim, og Niels Jensen i Tudskjær. Også børnene fra første ægteskab var tilstede, Thomas Pedersen, der allerede er nævnt, og de tre piger med deres mænd, ikke fordi de havde noget krav at gøre gældende, de havde alle fået deres arv efter skiftet i 1720. Tilstede var også den nye fæster i Lille Kildsig, Niels Jensen Thomsen af Kodal i Nr. Omme, der i mellemtiden var blevet forlovet med den ældste datter Anna.

Det første, der blev lagt frem til vurdering, var fire sølvseer, der vejede 14 lod = 217 gr., skeerne blev vurderet til 3 mk. lod-

det, ialt 7 rd. De fire piger fik hver lov at beholde en af skeerne imod at sønnen fik et tilsvarende beløb i penge. Det næste var 4 lispund og 5 pund kobberredsel, der brugtes ved feldberederiet, det fik den nye fæster og hans fæstemø lov til at overtage for 28 sk. pundet, da de dårligt kunne undvære det ved feldberederiet.

Længere kom man ikke den dag. Børnene og formynderne bad om at skiftet måtte blive udsat til den 15. oktober, til den tid ville de så bekendtgøre det for, at der eventuelt kunne komme andre end de pårørende, og måske byde mere end vurderingen. Desuden fandtes der endnu omkring 900 skind ved stampemøllen, som ikke var færdigbehandlede, dem ville de så prøve at få færdige til den 15. oktober.

Ved stampemøllen blev der arbejdet ihærdigt med garvningen af de mange skind for at få dem færdige og solgt inden den 15. oktober. I begyndelsen af september var der 275 skind klar til at blive solgt. Det blev overladt til feldbereder Thomas Jensen Thomsen af Kongensbjerg, og børnenes svoger, Erik Jacobsen, at rejse til Ribe marked den 8. september, at sælge dem. For de bedste af skindene, 10 deger fåreskind, fik de 32 rd. og 2 mk., 7½ deger, knap så gode fåreskind, fik de solgt for 17 rd. 5 mk. 9 sk. yderligere havde de 10 deger lammeskind, som blev solgt for 15 rd., ialt indbragte de 275 skind 66 rd. 1 mk. 9 sk. Hele rejsen havde taget dem 7½ dag, en lang og besværlig tur ad veje, der dengang ofte kun var sandede hjulspor. For rejsen fik Erik Jacobsen 8 sk. pr. dag plus udlæg til fortæring, 3 rd. 2 mk., samtidig fik han de 6 skilling, han havde tilgode for en dag i høst.

En måned senere var der 379 skind klar til at blive solgt, denne gang var det den nye fæster, Niels Jensen Thomsen og en af dø-

trene, der blev sendt til markedet i Kolding, den 5. oktober. Det lykkedes dem dog kun at afsætte de 240 af skindene, for de 200 fik de 48 rd. 2 mk., og de 40 indbragte 8 rd. 3 mk. De resterende 157 skind fik de ikke solgt på grund af skindenes ringe kvalitet. Men allerede den 12. oktober forsøgte de på markedet i Ringkøbing at afsætte skindene, og her lykkedes det at afsætte dem for 12 rd. 8 sk.

Men der var endnu 192 skind tilbage, der ikke var blevet færdige til den 15. oktober. De blev ved den endelige boopgørelse solgt til formynderne for 19 rd. Endelig var der yderligere 47 skind, der var indleveret af lokale beboere til forarbejdning, de blev efter forhandling overladt til den nye fæster, der for en betaling af 3 rd. 5 mk. 8 sk. skulle gøre dem færdige.

Som det ses af ovenstående var det markederne endog så langt borte som Ribe og Kolding, feldberederne søgte med deres skind. Måske var der også tale om, at nogle af skindene blev eksporteret. I en indberetning fra stiftamtmanden i 1735 over tilstanden i Hardsyssel, hedder det, at der fra Ringkøbing er nogen udførsel af semsskind, det kunne udmærket være Brejning feldberedernes skind, der her er tale om. Det har ikke været Ringkøbing feldberedernes, for i samme indberetning står, at Ringkøbings eneste feldbereder var en gammel fattig mand, der ej kunne fortjene sit brød.

Tilsyneladende har der også været tale om salg af skind til beboerne i de omkringliggende sogne. I skiftet er der redegjort for et beløb på 28 rd. 15 sk. fordelt på 43 navne, som Niels Lauritzen over en længere årække havde fået tilgode. Det var navne på beboere fra et stort antal sogne, Brejning, Velling, Skjern, Borrís, Bølling, Hanning, Dejbjerg, Stauning, Ringkøbing og hele 14

beboere fra Holmsland. Kun i et enkelt tilfælde bemærkes det, at beløbet er for et skind, men det har sikkert været tilfældet for dem alle. Det er bemærkelsesværdigt, at det kun er sognene mod syd, der er kontakt med, ligeså er det markederne mod syd, de besøger for at afsætte skindene. Det kunne måske antyde, at Brejning feldberederne ikke har været så velsete i egnene mod nord, eller på markederne i Holstebro og Viborg. Har det haft noget at gøre med de stridigheder, vi senere skal høre om?

Hvor mange af egnens beboere der mødte op den 15. oktober 1744, da den endelige boopgørelse skulle finde sted, ved vi ikke. Men bekendtgørelsen har sikkert lokket nogle nysgerrige til, det kunne nok være interessant at se, hvad Niels Lauritzen og Anna Madsdatter, der sikkert har været blandt sognets velstående folk, havde i deres gemmer.

Hele løsøret bestod af 210 numre. Forældrenes klæder var ikke med her, dem havde børnene forinden fordelt imellem sig. Nu er der 6 dele messing, og de tre tinfade fra skiftet i 1720 er her stadig, et par krus med tinlåg er kommet til, og et stort antal gryder, pottes og pander. Og ikke mindst det store antal tønder og andet der brugtes ved feldberederiet. Af de 210 numre købte den nye fæster de 109, de øvrige blev fordelt på 15 købere hovedsageligt familien. Løsøret var vurderet til 75 rd. 4 mk., ved udbudet blev det solgt for 106 rd. 9 sk. Med løsøret og skindene, der nu var gjort i penge, og med de 21 rd. 2 mk. Jens Tranmose havde indkasseret for de to stude, han havde haft i kommission, blev boets hele indtægt opgjort til 388 rd. 4 mk. 16 sk. I dag lyder 388 rd. ikke af alverden, men når vi ved, at Lille Kildsig 50 år senere, da den overgik i selveje,

kostede 225 rd., forstår vi bedre værdien af en rigsdaler.

Men der var selvfølgelig også nogen gæld i boet. Det var overladt til Thomas Pedersen, feldbereder i Vesterbæk, at gøre rede for gælden, da han var den, der bedst kendte forældrenes omstændigheder. Thomas Pedersen havde en lang liste med navne, men vi får desværre kun i få tilfælde at vide, hvorfra beløbene stammer. Nogle af navnene kunne måske være på opkøbere i de omkringliggende sogne af skind til feldberederiet. Andre navne på beboere i Brejning, Chr. Vanting, Anders Vøvtrup og flere kunne måske være medhjælpere. Det var tilfældet for Chr. Jacobsen, der havde 2 rd. til gode, en rest af lønnen til mikkelsdag, og ligeledes Jens Tarp 1 rd. i skindløn, og feldberedersvenden, der havde ugepenge for 6 uger tilgode – ialt 2 rd. En anden post var 3 rd. 2 mk. til Niels Skrædder, kalkmand, for 1 læs kalk. En skovboer 3 rd. 8 mk. for aske. Farver Chr. Madsen 1 rd. for farvning af tøj. Morten Laursen, Holmsland, 2 mk. 2 sk. for en rest af tran. Hans Pedersen, Hovergårde, for 1½ tdr. rug 2 rd. 2 mk. 8 sk.

Husbonden Chr. S. Eenholm havde også nogle krav, der skulle tilgodeses, det var en rest af landgilden fra 1743, der som sædvanlig var forfalden til betaling. Sct. Hansdag det efterfølgende år 8 rd. og 4 mk., og landgilden til mortensdag 1744, 8 rd. 4 mk. Desuden lejen af stampemøllen for de 2412 skind der var stampet i 1743, 7 rd. 3 sk. og for de 2201 der var stampet i den forløbne tid af 1744, 6 rd. 2 mk. 8 sk. Endelig skulle præsten, Theodofius Blæhr, have 2 rd. 4 mk. for den salig mand og kones ligprædiken.

Slutresultatet af boopgørelsen blev et beløb på 210 rd. 4 mk. til fordeling imellem

Antageligt her ved dette vandløb har stampemøllerne ligget.

de fem børn, men ikke i fem lige store dele. Arvreglerne var dengang sådan, at en søns arvelod var dobbelt så stor som en datters, derfor blev sønnen Lauritz' andel 70 rd. 1 mk, $6\frac{2}{3}$ sk., og pigernes 35 rd. $11\frac{1}{3}$ sk.

Som allerede omtalt blev den ældste datter Anna straks efter forældrenes dødsfald forlovet, og kort efter gift med den nye fæster i Lille Kildsig, Niels Jensen Thomsen. Men det var ikke længe, de var der, i 1752 måtte de gå fra gården, og dermed var det slut med feldberedere i Lille Kildsig. Sønnen Lauritz, der var vanfør og lille af vækst, får lov at blive hos søsteren og svogeren i Lille Kildsig. I november 1751 kommer Lauritz i skrædderlære hos Niels Kyel i Sei-

strup. Men Lauritz var ikke glad for at være hos skrædderen i Seistrup, og for at få ham fri af lærepladsen og undgå proces, fik skrædderen 10 rd. for at slippe Lauritz fri af lærepladsen, og allerede i februar året efter var Lauritz hjemme igen. Lauritz' formynder, Thomas Pedersen, har åbenbart sat noget ind på, at Lauritz fik et levebrød, for allerede i november havde han fundet en ny læreplads til Lauritz, denne gang hos en skrædder i Ådum. Skrædderen skulle have 5 rd. ved læretidens begyndelse, og andre 5 rd. når læretiden var udstået. Denne gang blev Lauritz i pladsen, og kom senere tilbage til Brejning, og slog sig ned som skrædder. Den næstældste datter, Maren, kom til at bo hos halvsøsteren Karen og hendes mand, Jens Jacobsen, murermester, i Kildsig mose. Den tredje af pigerne blev gift med Niels Jespersen i Bølling. Den yngste, Dorte, blev senere gift med Jens Christensen, Lem.

HANS MADSEN I BJØRNKJÆR

Feldbereder Hans Madsen, 1690-1754, var fæster i Bjørnkjær, der havde 3 tdr. 4 skp. hartkorn. Fra registreringen efter Hans Madsens død i oktober 1754 får vi at vide, at der da i gården var 4 køer, 2 stude, 1 studekalv, 12 får, 2 heste, 2 helmisser og 1 svin⁽⁶⁾. Af avlen var der i behold 12 traver rug, 5 traver byg og en smule havre. Det har ikke været for at drive gården, at der var både tjenestekarl og pige, og sønnerne Mads 27 år, Mikkel 26 år, Laurits 20 år og Hans 17 år hjemme i gården. Nogle af dem har sikkert været beskæftiget ved feldberederiet.

Kendskabet til Hans Madsen virksomhed som feldbereder får vi fra registreringen og boopgørelsen efter hans død. Ifølge registreringen er der 7 tønder til skindene, på loftet 6 tdr. stenkalk og 4 skp. aske. Af en

regning fra køb- og handelsmand Chr. Noe i Ringkøbing, der er afskrevet i boopgørelsen, fremgår det, at Hans Madsen i perioden fra marts 1753 til august 1754 har indkøbt 3 tdr. og 44 potter tran. Kalk, tran og aske fortæller, at Hans Madsen semsgarvede ligesom feldberederne i Lille Kildsig. Et par andre indkøb af salt og alun betyder sikkert, at han hvidgarvede nogle af skindene, da netop salt og alun var de to ingredienser der brugtes ved hvidgarvning. Der blev også gjort andre indkøb hos Noe i Ringkøbing. I den omtalte periode køber Hans Madsen flere gange 1 rulle tobak, der vejede 6 pund, til 2 rd., og adskillige gange 1 skp. humle for 2 mk.

Til kredit på regningen hos Chr. Noe blev der den 19. april 1753 leveret 20 deger lammeskind til 15 rd. En anden vare, der i den nævnte periode blev leveret over flere omgange, var 2500 pund limslæder – det var et affaldsprodukt fra feldberederiet, der fremkom fra afskrabningen af huderne. Hvor mange skind der skulle behandles for at give 2500 pund affald, kan vi kun gisne om, men det har sikkert været adskillige hundrede. Der var endnu en vare, Hans Madsen leverede til Chr. Noe, i den allerede omtalte periode leverede han 78 lispund = 1248 pund kartuld, der blev krediteret med 24 sk. pr. lispund.

Skifteforretningen var sat til den 10. februar 1755, men måtte udsættes til den 25. juni 1755, da der til familiens og skifteforvalterens store overraskelse var kommet så mange kreditorer med krav i boet, at kravene langt oversteg boets værdi. Enken og børnene måtte fraskrive sig arv og gæld. Tilsyneladende stod man helt uforstående overfor hvordan Hans Madsen havde kunnet pådrage sig så stor gæld. Skifteforvalteren ville have undersøgt om kravene kunne

godkendes. Det viste sig, at kreditorerne havde papir med Hans Madsens underskrift på deres krav.

Gælden bestod af resterende landgilde 12 rd. 3 mk., den foregående ejer af Brejninggård havde et krav på 26 rd., lønninger til folkene androg 42 rd. 4 mk. Køb- og handelsmand Chr. Noe havde et krav på 40 rd. 5 mk., dertil kom en stribe af krav fra sogne ude omkring, og enkelte fra Brejning. Det var blandt andre Jens Jensen Hede i Nr. Omme, der havde et krav på 53 rd. 2 mk. for varer, og rede lånte penge, Knud Fuglbjerg i Stadil 48 rd. for varer. Chr. Christensen Roiklit, Husby, 29 rd. for varer og rede lånte penge. Chr. Jensen, møller i Skjern, 16 rd. rede lånte penge. Chr. Vanting rede lånte penge 15 rd., Niels Jensen, Tudskjær, havde lånt Hans Madsen 10 rd. 4 mk. af de penge han forvaltede som formynder for Dorte fra Lille Kildsig. Jens Pedersen, Tarp i Hover, havde tilgode for skinderløn og varer 6 rd. 4 mk. Yderligere 11 kreditorer havde større eller mindre beløb tilgode. Kravene på tilgodehavender for varer har antageligt været for den uld Hans Madsen leverede til Chr. Noe i Ringkøbing, og måske også for nogle fåre- og lammeskind.

Når så mange har villet give Hans Madsen kredit, og låne ham penge, må det være fordi han var respekteret og anset for at kunne betale pengene tilbage. Baggrunden for gældsstiftelsen kender vi ikke, måske har priserne på skind i en periode været dårlige; vi så, at feldberederen i Lille Kildsig måtte fra gården i 1752. Eller var det købstæderne, der en tid havde generet Brejning feldberederne så meget, at de var kommet i vanskeligheder.

Efter Hans Madsens død overtog sønnen, felbereder Mads Hansen, fæstet af Bjørnkjær, men han dør allerede i 1757.

Derefter overtog sønnen Lauritz Hansen, Bjørnkjær, indtil han senere flytter til Røikum. Med hans fraflytning var det slut med feldberedere i Bjørnkjær, og dermed i den sidste af de to gårde, Kildsig og Bjørnkjær, hvorfra vi har det væsentligste kendskab til feldberedningen i Brejning. Men sønner fra begge gårdene videreførte familiehåndværket. Fra Bjørnkjær var det de tre feldberedersønner, Michael Hansen, der døde i 1793, og Lauritz Hansen, der døde i 1816, begge to bosatte i Røjkum, og Søren Hansen, der døde i 1803, bosat i Kirkebyen i ejendommen der senere blev til Brejning Kro. Fra Lille Kildsig blev familiehåndværket videreført af den allerede flere gange omtalte Thomas Pedersen, Vesterbæk, og efter ham sønnen Peder Thomsen.

CHRISTIAN ENGEL DEN SIDSTE FELDBEREDER

Den sidste feldbereder i sognet vi har kendskab til er Chr. Engel, der var kommet til sognet fra Viborg. Han indgik i 1819 en kontrakt med ejeren af Brejninggård om leje af stampemøllen for en periode af 10 år. Den årlige leje var 25 rd. 3 mk. 10 stk. Iberegnet i lejen var et stykke havejord, og fra Brejninggårds hede den ildebrændsel han behøvede. Desuden skulle Chr. Engel have sin ko græsset og fodret med gårdens egne. I kontrakten får vi beskrevet, at stampemøllen lå mellem Bækbo Dam og Brejninggård, og det understreges i kontrakten, at Chr. Engel ikke må afskære gården og kornmøllen fra vandet fra Bækbo Dam.

Hvor længe Chr. Engel drev sit feldberederi ved vi ikke. I auktionsdokumenterne, fra auktionen over Brejninggård ved årsskiftet 1823-24 står: »stampemøllens stampebrug er ubrugeligt, og da der ikke findes et stykke træ i Brejninggårds skov som kan

bruges, må det købes langt borte, og vil koste mere end et års leje«. Hvorvidt stampebruget blev fornyet får vi ikke noget at vide om, det gjorde den måske, for endnu i folketællingen 1834 betegnes Chr. Engel som feldbereder, hvorimod han i folketællingen 1845 er på fattigvæsenet. Det sidste vidnesbyrd findes i kirkebogens afgangsliste fra 1838, her melder stampemøller Niels Nielsen, Kirkebyen, afrejse fra sognet.

RÅMATERIALET OG GARVNINGEN

Råmaterialet Brejning feldberederne anvendte var hovedsageligt fåre- og lammeskind, kun et mindre antal kalve og gedeskind og enkelte hestehuder. Måske til tider et større antal hestehuder, om vi skal tro hvad rakkeren Jens Kvembjerg fra Dejbjerg, der var født i 1734, fortalte, da han en dag var på besøg i Stauning⁽⁸⁾. Der pralede han med, at han dagen før havde været i Brejning for at slå huden af 18 heste, og ved samme lejlighed havde spist 18 mellem-madder og drukket 18 dramme. Det kan vist siges på alle tre måder at være noget af en præstation. At det var fåre- og lammeskind, der var feldberedernes væsentligste råmateriale er ret naturligt, for her i de vestjyske herreder var der gode muligheder for at erhverve disse skind, hvor næsten alle ejendomme holdt et antal får.

Feldberedernes arbejdsplads, hvor garvningen af skindene foregik, var Brejninggårds stampemølle, der lå ved bækken mellem Bækbo Dam og Brejninggård, omtrent hvor Brænderigården ligger i dag. Indtil 1741 omtales kun stampemølle, men i en periode derefter har der været to stampe-møller. Stampemøllerne og bygningerne tilhørte Brejninggård, for brugen af møllerne betalte feldberederne et vist beløb pr. behandlet skind. Dette var dog for den sid-

ste feldbereder Chr. Engel, der skrev kontrakt om leje af stampemøllen i 1819 ændret til en fast årlig leje.

I skiftet efter Niels Lauritzen i Lille Kildsig, der døde i 1744 redegøres der i registreringen for de materialer, der fandtes ved stampemøllen, det var kalk, tran og aske. Det fortæller os at garvemetoden han anvendte var semsgarvning. Hvordan feldberederne dengang semsgarvede kan vi med ret stor sikkerhed sige, ud fra de materialer og redskaber der er beskrevet i skifterne, og den kendsgerning, at denne garvemetode har holdt sig uforandret gennem århundreder.

Den første behandling skindene gennemgik var kalkningen, her blev skindene nedlagt i et vandbad tilsat en vis mængde læsket kalk. Denne behandling kunne tage 1 til 2 døgn. Kalkningen havde til formål at opløde overhuden med hårlaget. Efter afskrabning af hårlaget og kødsiden blev kalken udvasket af skindene. I det næste led i processen blev skindene indgnedet med tran og anbragt i stampetruget. Her blev skindene, for at garvemidlet (tran) kunne trænge ind i dem, stampet med køller af træ. Køllerne blev via vippearme drevet af et vandhjul. Efter denne behandling, der om nødvendigt kunne gennemføres flere gange, blev skindene pakket i tønder. En tid efter nedpakningen opstod der en kraftig varme i tønderne, derefter var det feldberederens erfaring, der sagde hvornår skindene skulle tages op og lægges på udspændte reb til afkøling og tørring. På et tidspunkt i processen, antageligt ved afslutningen, har man brugt en lud fremstillet af aske måske for at blødgøre skyllevandet og opnå en blegevirkning. En tilsvarende fremgangsmåde brugtes endnu i begyndelsen af vort århundrede ved linnedvask.

Noget kunne tyde på, at der anvendtes endnu en garvemetode. Af registreringen i skiftet fra 1754 efter Hans Madsen i Bjørnkjær fremgår, at han indkøbte alun og salt, og netop de to dele var garvemidler der anvendtes til hvidgarvning. En garvemetode, der gav et skind velegnet til handsker, finere seletøj og foer til fodtøj. Endnu en betydningsfuld oplysning får vi i dette skifte, hvor det fremgår, at der blev leveret 2500 pund limslæder til køb- og handelsmand Chr. Noe i Ringkøbing. Limslæderet var det affaldsprodukt der fremkom ved afskrabning af skindene, limslæderet anvendtes til fremstilling af lim, f.eks. snedkerlim.

Skindene, Brejning feldberederne garvede, ved vi blev afsat på købstædernes markeder, blandt andre Ringkøbing, Ribe og Kolding, og er antageligt blevet opkøbt af handelsmænd og håndværkere som skomagere og skræddere, nogle er måske blevet eksporteret. Men også direkte til beboerne i sognet, og de omkring liggende sogne så langt borte som Holmsland og Borris blev der afsat skind. En del af skindene er sikkert anvedt til beklædning hvortil de semsgarvede skind egnede sig godt, skindbukser og veste var den gang meget brugt. Ligesom skindforklædet til arbejdsbrug både ude og inde. Fra en af H.P. Hansens beretninger kender vi historien om krokonen, der slog æggene til æggepandekagen op, og piskede dem i sit alt andet en propre skindforklæde.

Der er ikke noget der tyder på, at Brejning feldberederne gav sig af med at fremstille nogle af de produkter, der i lavsartiklerne er nævnt som feldberederens mesterstykke. Hverken skindstrømper eller køllerter. Køllerter var en læderkjortel, 1600 tallets rytteri anvendte under panseret, det

Skauning på bom

Skauning og skauknive. (Fra: Edwin Tenus, "Håndværkets historie i nybyggertiden").

Skaukniv til hårsiden

Skaukniv til kødsiden

bestod af ryg og brystskjold. Men noget specielt lavede de måske alligevel.

Der er i begge de nævnte skifter fra 1744 og 1754 omtalt en Jens Tarp, der har skinderløn tilgode, da han nævnes sammen med feldberedersvende, der har ugeløn tilgode, kunne dette betyde, at det ikke var det samme arbejde de udførte. Var det skinderhåndværket der endnu eksisterede i Brejning? Dette gamle håndværk var tilsyneladende her midt i 1700 tallet ellers er glemt håndværk, som selv myndighederne ikke helt kunne definere.

Dette kom til udtryk, når feldberederne i købstæderne hævdede deres privilegier som købstadshåndværkere, overfor feldberederne på landet, der til gengæld hævdede at de havde den ret til at arbejde på landet, der tidligere var tillagt skinderne. Således havde feldberederne i Varde i 1750 rejst en sag mod en feldbereder Chr. Madsen, der boede en mils vej fra byen, og gjorde dem

indpas i deres næring⁽⁹⁾. Chr. Madsen påberåbte sig bestemmelsen i Chr. 5.'s Danske Lov, der gav skinderne ret til at bo på landet, og mente at skinder og feldbereder var et og det samme. Generalprokurør Luxdorph der afgav betænkning fandt, at skinder og feldbereder ikke kunne være det samme, da der i feldberedernes lavsartikler stod, at en skinder ikke måtte gøre semsk læder.

I en lignende sag skrev stiftamtmanden over Sjællands stift greve Knuth i 1766 til kancelliet, og bad om en fortolkning af begrebet skinder⁽¹⁰⁾. Hans egen opfattelse var, at der ved en skinder burde forstås, »en skrædder som syer og stafferer skind«. Og siger han, feldberedere og garvere var så betydelige at de gerne kunne undværes på landet for bønder.

Igen i 1767 kom en tilsvarende sag op, denne gang er det generalprokurør (kongens juridiske rådgiver) Henrik Stampe, der

udtaler sig.⁽¹¹⁾ Hans opfattelse var, at der ved skinder forstås en håndværker der forarbejdede rå huder og skind, såsom feldberedere og garvere. Her ser vi, at man havde vanskelig ved at gøre rede for hvad skinderhåndværket egentlig var. Der er ingen tvivl om at greve Knuths opfattelse var den, der nærmest beskriver det oprindelige skinderhåndværk. Ser vi på Københavns 1495 og Køges 1541 skinders lavsartikler, var en skinder en håndværker, der væsentlig gjorde kjortler og skind med hårene på. Men det var Henrik Stapes udlægning der blev gældende, da feldberederne fik lov at drive deres håndværk på landet.

STRIDEN MED KØBSTÆDERNE

Den konkurrence Brejning feldberederne påførte feldberederne i de omkringliggende købstæder, gav anledning til lignende stridigheder, og var baggrunden for at Laurids Munch til Brejninggård i 1684 skaffede sig privilegium på, at hans feldberedere måtte sælge deres skind på markederne.

Men problemerne fortsatte, igen i 1731 var det galt. Chr. S. Eenholm, der havde overtaget Brejninggård gods i 1726, sender d. 9. januar 1731 en ansøgning til kongen om, at Laurids Munchs privilegium af 1684 måtte blive konfirmeret på hans, Chr. S. Eenholms navn. I den anledning bliver amtmand Teilmann bedt om en erklæring. Han skriver, at Brejning feldberederne ikke kunne være til skade for nogen, da der ingen stampemølle lå nærmere Brejninggård end 6 mil, nemlig Holstebro. Hvorefter Chr. S. Eenholm den 12. august 1731 fik bevilling på, at hans feldberedere på markederne måtte sælge deres skind⁽¹²⁾.

Men købstæderne opgav ikke kampen mod Brejning feldberederne. De havde bemærket, at Eenholms bevilling kun talte

om salg af skind, der stod ikke noget om køb af rå skind. Derfor forhindrede købstæderne nu Brejning feldberederne i at opkøbe de rå skind på markederne. Købstæderne var faktisk i deres gode ret. Købstadsprivilegierne gav dem monopol på handel og håndværk.

Nu måtte Chr. S. Eenholm igen i offensiven for sine feldberedere. Den 19. september 1740 sender han en skrivelse til oversekretær von Holstein, hvori han søger beskærmelse under excellensens høje protektion til en forventet håndhævelse af, at han kunne få den rette nytte, og fordel af det ham forundt privilegium på stampemøllen. Chr. S. Eenholm skriver, at endog købstæder så langt borte som 10-12 mil fra Brejninggård hindrer hans feldberedere i at opkøbe rå skind med den begrundelse, at hans bevilling kun taler om salg af skind. Det mener han må være en vrangforestilling, og vil sætte feldberedere fra deres næring, og gøre hans stampemølle ubrugelig. Oversekretæren sender Chr. S. Eenholms skrivelse til stiftamtmand Gabel for, at han skulle udtale sig om sagen. Amtmanden går grundigt til værks, beder magistraten i både Ringkøbing og Holstebro om en udtalelse, med deres syn på sagen.

Ringkøbings borgmester Niels Kjær, rådmand Anders Andersen og Eskild Rude skriver, at så længe det var tilladt Chr. S. Eenholms feldberedere at bo på landet og drive deres håndværk, kunne det hverken gavne eller skade feldberederne i byen, hvor Eenholms feldberedere købte deres skind. Ringkøbings eneste feldbereder havde for mange år siden måttet nedlægge sit håndværk, og medens han før var en velformuende mand, var han nu så fattig at han underholdtes af fattiggassen⁽¹³⁾.

Årsagen hertil var, mente man, at Brej-

ning feldberederne drog fordel af at kunne drive deres håndværk på landet, og det endda indenfor den to miles grænse, hvor der ifølge købstadsprivilegierne ikke måtte drives håndværk. Deraf nød de den fordel ikke at skulle løse borgerskab eller svare skat i købstaden, og omgik forordningen af 20. august 1734, der påbød feldberederne i købstaden at indmelde sig i feldberederlavet i København. Derfor bad magistraten hans excellence stiftamtmanden om, at udvirke en kongelig resolution på at Brejning feldberederne blev befalede at flytte ind til byen, at bygge og bo.

I Holstebro er det byfoged Cort Jacobsen, der lader byens syv feldberedere udtale sig⁽¹⁴⁾. De fremhæver at Brejning feldberederne burde flytte ind til byen. Og at deres tilladelse til at sælge skind skyldtes amtmand Teilmann's indberetning i 1735, der forkert angav, at der ingen stampemølle fandtes nærmere end 6 mil fra Brejninggård. Mellem Brejninggård og Holstebro fandtes der to stampemøller, hvoraf den ene nu var nedlagt og ruineret.

Videre skriver de, vi fattige afbrændte (her hentydes til Holstebros brand 1733) feldberedere her i byen må beklage, at vi ved fejlinformering af kongens høje øvrighed er bleven sådan behandlet, at vores næring og kræfter er så trængte, at vi umuligt kan eksistere som borgere. Vi anholder med vore fattige hustruer og børn, at forordningen må blive håndhævet så vi med vores profession kan erhverve brød.

Efter at stiftamtmanden har fået disse udtalelser, sender han dem til oversekretær von Holstein sammen med sine egne bemærkninger til sagen. Han kan udmærket forstå at Chr. S. Eenholms privilegier på at måtte sælge skind på markederne, ikke er til megen nytte, hvis ikke hans feldberedere

kan købe de rå skind til forarbejdning. Men på den anden side vil det tilsyneladende medføre, at feldberederne i Ringkøbing og Holstebro må opgive deres næring. Han henviser til forordningen af 20. august 1734 hvorefter det er forbudt at drive landprang på landet, herunder at opkøbe nogen slags skind. Han spørger om det efter disse omstændigheder kan tillades Brejninggårds feldberedere at opkøbe skind på landet, da det jo er landprang, som ikke alene er købstædernes feldberedere forbudt, men alle og enhver aldeles forbudt. Ligeledes spørger han om Brejninggårds feldberedere kan, og må, drive deres håndværk på landet efter privilegier, når det ved forordningen af 20 januar er forment feldberederne i købstæderne, at bruge deres håndværk før de har indtegnet sig i Københavns feldberederlav.

Uanset stiftmandens udtalelser til fordel for købstadsfeldberederne, og deres egne krav om at få deres rettigheder respekteret, så hjælper det ikke. Brejning feldberederne fik lov at blive på landet, og købe og sælge deres skind på markederne. Denne og de tidligere nævnte eksempler viser, at regeringen ønskede at fremme handel og håndværk. Og indførte derved en praksis, som der skulle hengå mere end hundrede år inden den blev lovfæstet, ved næringslovens ikrafttræden 1862.

Chr. S. Eenholm fik den 21. juli 1741 privilegium på, at hans feldberedere måtte købe de nødvendige skind på markederne, men ikke andre steder⁽¹⁵⁾. Om det var den endelige afslutning på stridighederne ved vi ikke. Der er ikke noget i kilderne, der siger noget om det, kun at Fr. C. Juul, den daværende ejer af Brejninggård, den 11. november 1768 får Eenholms privilegier bekræftet på sit navn.

Sådan oplevede også sognets garvere Brejninggårds hovedbygning, opført af Hans Lange sidst i 1500tallet. (Foto: forfatteren 1992).

HVOR OMFATTENDE VAR FELDBEREDERIEET

Vi vil prøve at danne os et indtryk af, hvor omfattende feldberederiet var gennem de omtrent to hundrede år det har eksisteret i sognet. Det er det først og fremmest de tre skifter i boerne fra 1720, 1744 og 1754, der fortæller os noget om. Men også de skiftende godsejeres interesse for, at sikre feldberedernes mulighed for at opkøbe og sælge skindene. Ligesom købstædernes gentagne forsøg på at lægge hindringer i vejen for Brejning feldberederne vidner om, at feldberederiet har været af et, for den tid, betydeligt omfang.

Af skattemandtal fra 1711 og 1717 kan vi se, at det da er fæstebønderne i Pilgård, Tudskjær og Kildsig, der er feldberedere⁽¹⁶⁾. I en fortegnelse over håndværksfolk fra 1739 er der angivet feldberedere i Bjørnkjær, Kildsig, Tudskjær og Bæk. Her får vi

oplyst, at de tilsammen har ansat 3 karle, 4 piger og tre drenge. Endnu et skattemandtal fra 1743 angiver feldberedere i 5 gårde: Thomas Pedersen, Vesterbæk, Jens Christensen, Vesterbæk, Hans Madsen, Bjørnkjær, Niels Lauritzen, Kildsig og Niels Jensen, Tudskjær. Endnu i 1788 nævnes 5 feldberedere, men efter den tid ser det ud til at de efterhånden forsvinder. I folketællingen 1801 betegnes ingen som feldberedere, men i 1834 nævnes en enkelt.

Det har således været i perioden 1743 til 1788 feltberedningen i Brejning har været på sit højeste, og det passer udmærket med, at der i denne periode, en tid har været to stampemøller. I et skøde på Brejninggård fra 1774 siges det, at der er to stampemøller for Brejninggårds feldberedere, som har kongelig bevilling på, at købe og sælge deres skind på Ribe og andre markeder⁽¹⁸⁾. Samtidigt oplyses det,

at stampemøllen giver godset en årlig indtægt af 50-60 rd.

Noget tal for hvor mange skind Brejning feldberederne i løbet af et år garvede, kan vi kun gætte på. Det eneste vi har at holde os til er, at Mads Hansen i Bjørnkjær over et år kunne levere 2500 pd. limslæder, og Niels Lauritzen, Kildsig i 1743 betalte for beredningen af 2412 skind, men det var måske et lille antal, da han og et par andre feldberedere netop det år får skatten nedsat fra 2 til 1 rd. på grund af ringe næring.

Går vi ud fra de 50-60 rd. Brejninggårds gods i 1774 angiver at have i indtægt af stampemøllen, og forudsætter at lejen var den samme som Niels Lauritzen betalte i 1743, svarer det til 15-20.000 skind. Det var omtrent det samme, som de fire Ålborg feldberedere, der i 1746 arbejdede ved lavets stampemølle, hvor de sammenlagt beredte 14.778 skind, hvoraf de betalte en leje af 2 mk. pr 100 skind⁽¹⁹⁾. Så, måske lå Brejning feldberedernes produktion på højde med Ålborg feldberedernes.

For feldberederne gik det, som det nogle århundreder tidligere var gået for skinderne, tiderne skiftede. Skindklæder som feldberedernes semgarvede skind bedst egnede sig til, gik efterhånden ud af brug. Nu blev det garverne, der vandt frem på feldberedernes bekostning. Således var der i Danmark (uden Sønderjylland) i året 1838; 167 garverier og 88 feldberederier, heraf var de 33 garverier og 18 feldberederier på landet⁽²⁰⁾. Deres samlede produktion af tilberedt læder og skind beløb sig til 3.200.000 pd., hvoraf feldberederne stod for de 164.000 pd., eller kun ca. 5%, og således næsten uden betydning.

NOTER

1. Dansk Håndværk, bd. 1.
2. R.A. Jyske Registre D 26 1740-42.
3. R.A. Jyske Registre C 14 1681-84.
4. L.A.V. G 449-1 Brejninggårds skifteprotokol.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. R.A. Kontoret for statsarkiver pk. 51, 107.
8. Fra Dejbjerg By og Sogn s. 51, s. 107.
9. Tidsskrift for industri 1902
H. C. Rode: Nogle oplysninger om skinderlaugene.
10. Tidsskrift for industri 1903
C. Nyrop: Hvad var en skinder.
11. Ibid.
12. R.A. Jyske Registre D 26 1740-42.
13. Ibid.
14. Ibid.
15. Ibid.
16. R.A. Præstemandtld. 1711-17.
17. L.A.V. B8 1063.
18. L.A.V. Landstingets skøde og panteprotokol B 24 × 704 4. del.
19. L.A.V. Ålborg Lav 1. Feldberedermestrenes lav møllens regnskabsbog 1645-1789.
20. Den Danske stats statistik, bd. 2, s. 374.

LITTERATUR

Bergsøe, A. F.: Den danske stats statistik, bd. 2. Kbh. 1847.

Christensen, Aksel F.: Industriens historie i Danmark 1979.

Dansk Håndværk, bd. 1, Kbh. 1942.

Dyrlund, Dr. F.: Tater og natmandsfolk i Danmark 1872.

Garverbogen, København 1927.

Lodberg, Th.: Notater i Holmsland sognearkiv.

Jensen, H. P.: Fra Dejbjerg By og Sogn.

Nordisk Garveritidende, 1902.

Tidsskrift for Industri 1902-03.

Tenus, Edwin: Håndværkets Historie i Nybyggertiden, 1966.

Poul D. C. Christensen

født 1926 i Spjald

fhv. boghandler

Kildevej 2, Spjald

Brødrene Knud og Axel Pedersen Gyldenstjerne på Tim og deres arvepart i skiftet efter Peder Nielsen Gyldenstjerne ca. 1510

Af Susanne Vogt

I en godsrig adelsfamilie kunne et skifte være en kompliceret sag. Det må have krævet adskillige overvejelser og udregninger at få alle arvingernes parter gjort op, så ingen følte sig forurettet og forfordelt med hensyn til hverken godsets ydelser eller dets beliggenhed. Men det samme skifte kan også i dag volde vanskeligheder, dersom overleveringsforholdene er så komplicerede, som det er tilfældet med skiftet efter Peder Nielsen Gyldenstjerne til Tim fra o. 1510.

Det ene af de to i Rigsarkivet bevarede (forskellige) eksemplarer af dette skifte er skrevet på pergament. Der eksisterer desværre kun to strimler af det, da det engang er blevet skåret i stykker for at blive genbrugt som bogrygge (fig. 2 og 3). Af Strimmel II kan ses, at det har rummet 53 linjer, da der er et tomt stykke fra denne linje og ned til pergamentets rand. Strimmel I mangler de tre sidste linjer. Begyndelsen af hver linje mangler på I, men ved sammenligning med det andet bevarede eksemplar af skiftet (på papir), hvor begyndelsen heldigvis er bevaret (fig. 4), kan de manglende karakterers antal anslås til at være ca. 10. Det videre resultat af sammenligning af

de to eksemplarer ses på fig. 1: Hver strimmel rummer ca. 60 karakterer, imellem dem er et hul på ca. 27, og fra strimmel II og linjen ud findes det største hul på ca. 150 karakterer. Dokumentets oprindelige linje har således i alt haft ca. 310 karakterer.

Efter linje 53 II er der som nævnt et bart stykke, så denne linje har nok været dokumentets sidste. Der er ingen spor af segl eller huller til seglremme. På strimmel II findes med en yngre hånd nogle ulæselige notater, som med deres gentagelser mest har karakter af pennenprøve.

På bagsiden (fig. 3) har I og II påskriften Riberhus Amtsråd og Riberhus Amtsråd 1844, hvorfor man måske her har navnet på dokumentets sønderklipper. Men der findes også en tilsyneladende samtidig skrift, der med store bogstaver siger: VORLOREN HAB IK (resten mangler). Nedenunder ses det yderste af en nu fraklippet figur, der måske kan være resten af et anker, håbets tegn, eller evt. et kors. Den ser ud til at være samtidig med teksten, så vedkommende har måske mistet håbet. Desuden ses med en – noget senere? – hånd ordet »Knuds«, der vel sigter til Knud Pedersen selv eller måske til sønnesønnen Knud Axelsen Gyl-

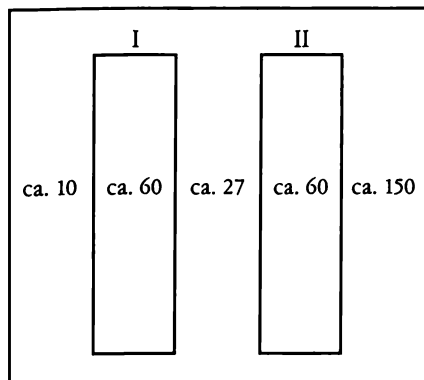

Fig. 1. Grafisk fremstilling af de to bevarede strimler af skiftet på pergament efter Peder Nielsen Gyldenstjerne med angivelse af karakterernes antal pr. linje for såvel strimlerens som de forsvundne stykkers vedkommende.

denstjerne til Tim. Endelig ses nogle navne på senere ejere? af dokumentet, Christoffer Walkendorff, Poul Juncker og Christen Pedersen 1645, i hvilket år pergamentet kan ses endnu at have været helt.

Det andet eksemplar af skiftet er et papirshefte, der er en del angrebet af svamp og derfor sine steder ulæseligt (se fig. 4). Indholdet af de to tekster er næsten ens, dog har papirseksamplet, her kaldet B, i stedet for det korrekte *Eiler Stygge* navnet *Erik*. Det kan måske være et tegn på, at B er en yngre afskrift af A, idet Eiler Stygge havde en søn Erik, hvis navn kan være løbet en senere afskriver i pennen, men det kan dog også være navnet på Eiler Stygges bror og derfor vise hen til, at papiret B er et koncept til pergamentet A. Ellers er der kun små afvigelser mellem A og B, ombytninger eller gentagelser af de opregnede afgifter, som ikke giver noget sikkert fingerpeg om forholdet mellem de to kilder. Det er derfor valgt at gengive teksten ud fra pergamentet A og at udfylde det manglende med teksten

i B i skarp parentes, samt at markere sideskift i B i teksten.

William Christensen har ikke medtaget skifterne i Repertoriets 2. rk. Han skriver i bd. 7 s. 364, at han ikke mener sandsynligheden for at de kan være fra kong Hans's tid er stor, og at han har forbigået dem, da de begge er ufuldstændige, mens deres hovedinteresse skulle bero på en fuldstændig opregning af godset. Denne betragtning er dog i dag svær at tilslutte sig, da man sagtens kan tillægge skiftets omfattende navnestof og opregning af ydelser en mindst lige så stor betydning. Han påpeger, at skiftet må være foretaget efter 6.4. 1510, da arvingerne først da ved et mageskifte kom i besiddelse af det nævnte gods i Truelstrup og Hønske i Ramsø herred.⁽¹⁾ Det må være sket før 1525, da vidnet Mads Lykke vides at være død. Hertil kan føjes, at Knud Pedersen i en afgiftsliste fra 1517 (dateret af Thelma Jexlev)⁽²⁾ ses at være i besiddelse af gårdene i Truelstrup.⁽³⁾ Der eksisterer dog den mulighed, at han kan have haft dem fra et foreløbigt tokkeskifte, idet Knud Gyldenstjerne selv omtaler to gårde i Kærby og Kaldred, Ars herred, som svogeren Eiler Bryske fik i »thett første thocke skibte«, men det er min fornemmelse, at selve skiftet må være foretaget kort efter 1510, da der foregik flere godsrokeringer imellem Bille-arvingerne - og hvor desuden Eiler Bryske med Knud og Axel Pedersens 12.3. 1509 havde givet Peder Nielsens søster, fru Inger (Nielsdatter Gyldenstjerne), kvittering for hvad hun havde oppebåret, af Tinggård fra broderens død og til denne dag.⁽⁴⁾

Til bemærkningen om den mindre interessante ufuldstændige opregning af godset må det yderligere indvendes, at skiftet behandler Knud og Axel Pedersens i fællig arvede gods, i alt 168 gårde, heraf 2 bol, og det

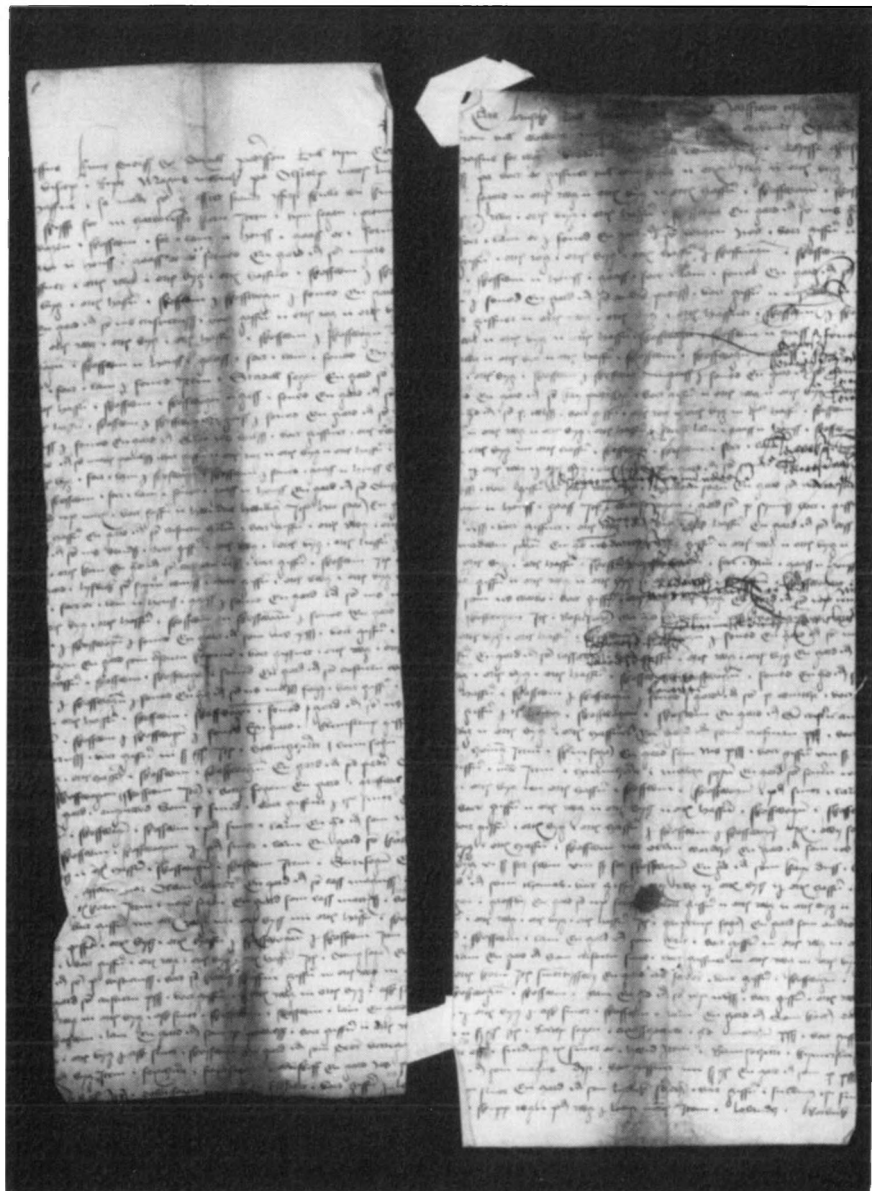

Fig. 2. Skiftet på pergament efter Peder Nielsen Gyldenstjerne, forside. Linjerne står på billedet lidt forskudt for hinanden på strimmel I og II. (Foto: A.lice Westergaard, Rigarkivet).

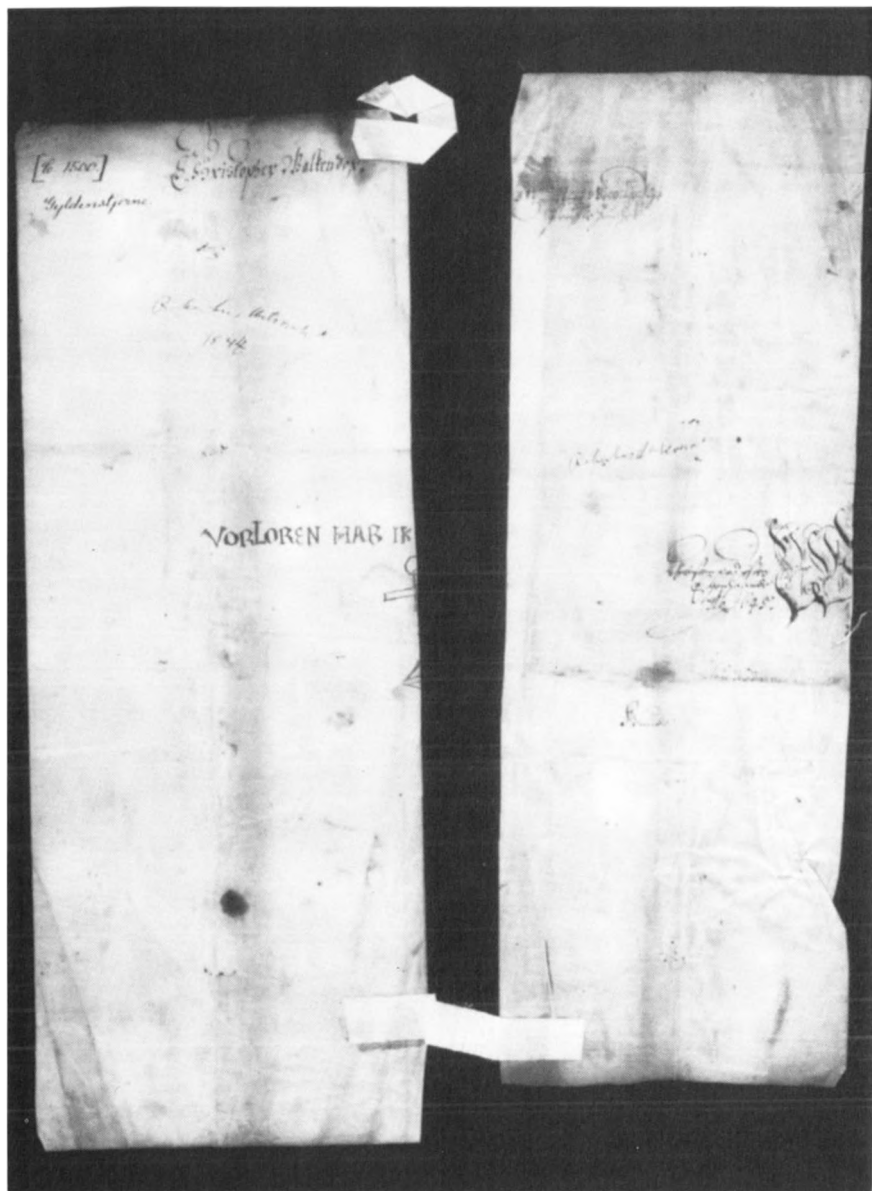

Fig. 3. Skiftet på pergament efter Peder Nielsen Gyldenstjerne, bagside. Af påskriften »Riberhus Amtsråd 1844« ses at pergamentet har været skåret op og genanvendt som bogrygge. (Foto: Alice Westergaard, Rigsarkivet).

må - uden at nævne selve Tim hovedgård - dog antages at give et tilnærmelsesvis indtryk af denne hovedgårds vigtigste tilliggende. De to søstre, Karen, gift med Eiler Bryske til Dallund, og Kirsten, gift med Eiler Stygge (Rosenkrantz) til Hevringholm, har antagelig mest fået fjernere liggende gods. Med deres andel, som udgjorde en tredjedel af godset, må den samlede godsmængde efter Peder Nielsen Gyldenstjerne og hustruen Regitze Torbernsdatter Bille opgøres til at have udgjort ca. 250 gårde. Fig. 6 viser beliggenheden af skiftets jyske gods.

Skiftet er som nævnt særdeles interessant ved for stednavnenes vedkommende at levere adskillige belæg, som er en del ældre end de i Danmarks Stednavne kendte, f. eks. Lægård og Særkær i Måbjerg sogn, Hjerm herred, der først kendes fra 1638.⁽⁵⁾ For personnavnenes vedkommende genfindes den i Danmarks Gamle Personnavne II sp. 1161 nævnte Chrestiern Wnøss i Hind herred 7.1. 1497. DgP kender kun det samme belæg på dette navn, der skulle betyde »kæk«. Skiftet kan opvise endnu en person af det navn, nemlig Søren Wnyss (B har Wnys) i Lystbæk i nabosognet Torsted. Flere andre personer i skiftet kan genfindes i samtidige tingsvidner og i Niels Clementsens gældbøger, det gælder f. eks. Jes Suerdffeyer i Madum sogn,⁽⁶⁾ Nis Bendsen i No sogn⁽⁷⁾ og Jes Nielsen Foget i Sønder Nissum sogn,⁽⁸⁾ men desværre på en sådan måde, at man ikke nærmere kan bestemme skiftets alder derudfra.

Da begyndelsen i både A og B er beskædiget, forsøges her en rekonstruktion af denne del af teksten. Parterne, Knud og Axel Pedersen og deres svogre Eiler Bryske og Eiler Stygge var i Holstebro forsamlede i den hellige trefoldigheds navn med de nævnte vidner

»over [et venligt og] kærligt søskendeskitte om al den ar[v som kan tilkomme dem?] efter vor kære fader [og moder og broder Torbern (og Hildebrandt?)] Gud alle deres sjæle have, i så måde som her efter stander. Først skulle vi Knu[d Pedersen og Axel] Pedersen have for vor brødredel til evindelig arv og eje disse efter[skrevne gårde liggende i Hind her]red først i Tim sogn [?] en gård som Christen Wny[s iboede?, (evt. forhen iboede?) og] som Hans Kock nu på b[or til]skiftet for tre hardbolæster korn«.

Skiftet nævner således det gods, som brødrene Knud og Axel arvede i fællig efter deres far, Peder Nielsen Gyldenstjerne, der døde i 1492 før maj, og efter deres mor, Regitze Torbernsdatter Bille, der var død senest 23.4. 1502, men antagelig noget tidligere (DAA 1988-90, rettelser til Bille-stamtafelen). Af udtrykket: Gud alle deres sjæle have, ses det, at der må have været tale om arv efter flere end forældrene. Adelsårbogen meddeler i 1926 ikke meget om Knud Pedersens brødre Torben, Hildebrandt og Axel. Torben nævnes kun at være medbesgler 12.1. 1496,⁽⁹⁾ men han findes omtalt i Niels Clementsens gældbøger, da hans svend, som tjener Torbern på Tim, nævnes o. 1500-1506.⁽¹⁰⁾ Thiset nævner i en note, at Torbern vistnok var død 1506.⁽¹¹⁾ Broderen Hildebrandt, der skal være død ung, kendes kun fra en anetavle »efter Klevenfeld m. m.«⁽¹²⁾

Der er næsten ikke plads til hans navn i skiftet, men han kan godt have eksisteret og være død før forældrene. Knud Pedersen fik senere en søn af det navn. Det skal måske modsvare kvindenavnet Hilleborg, som o. 1446 med Hilleborg Skinkel kom ind i en anden linje af Gyldenstiernerne. DAA nævner kun Axel ved navn og placerer ham før

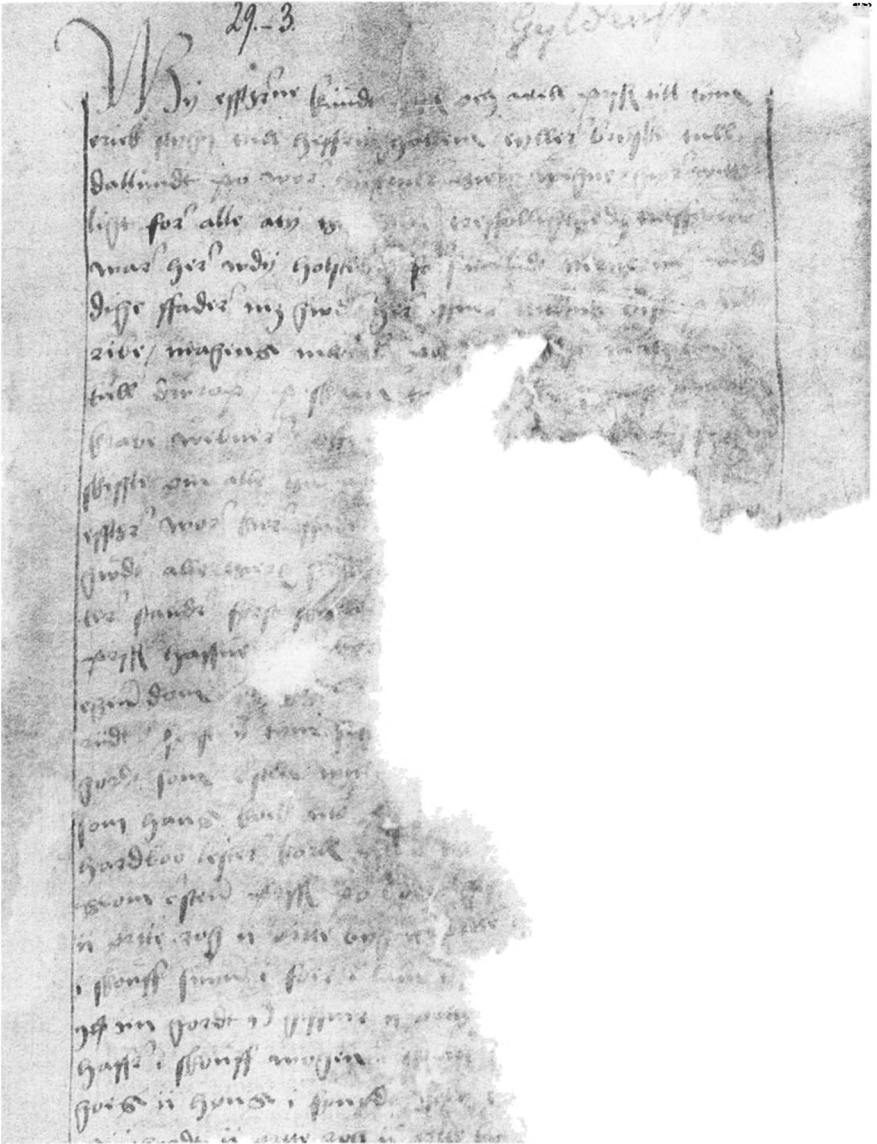

Fig. 4. Skiftet på papir efter Peder Nielsen Gyldenstjerne. Hvor pergamentseksemplaret er sonderklippet, er papirseksemplaret til gengæld angrebet af svamp, der har efterladt store huller i teksten. For at standse angrebet bar det siden den første læsning af skiftet været nødvendigt at dække siderne med en gennemsigtig perm, som bar gjort læsningen vanskeligere. (Foto: A lice Westergaard, Rigsarkivet).

Knud, der dog ellers altid nævnes først og vel derfor er den ældste af de to. Fig. 5 viser det eneste kendte portræt af Knud, vel uden portrætlighed. Axel boede på Tim; han tog sig af de hjemlige forretninger som f. eks. markskel. Han nævnes sidste gang i recessen af 30.10. 1536.

For ikke at forstyrre den følgende gengivelse af skiftets tekst unødigt med idelige notenumre har jeg valgt at bringe samtlige over 70 stednavne i moderne form i alfabetisk orden i en enkelt note efter hele teksten. De vil være fulgt af papirskiftets, B's, navneform samt af fæsternes, subsidiært ejernes, antal og navne fra både A og B. En del overflødige forkortelsestegn for e, r, n og m er ikke opløst, da de synes sat af dekorative hensyn. j betyder 1/2, ij 1/2 o.s.v. Ibid. er en forkortelse for ibidem, sammesteds. Item betyder ligeledes. Lektor, dr. phil. Bent Jørgensen, Institut for Navneforskning ved Københavns Universitet, er jeg stor tak skyldig, fordi han har eftersat min læsning af de mange utydelige steder samt læst korrektur på det færdige resultat.

Fol. 1 r / Wy effth *sch*]effne Knut Peders^{ßen}
Oc Axell Pederssøn Tiill tym Elæ[ck⁽¹³⁾ sty-
gij tiill heffringhollem,] Elære Brusck Tiill
dallwndh Pa wore Hwsfrwer theris wegne
[giøre withthæligt for alle aty the . . . llige tre-
ffollighiedz naffen ware her wdy holstebr.
forsamlidt neruerendis werddige ffader met
gdwt her iffuer mwnc]k] biscop i Ripe Ma-
gans mwnc]k] pa Olstorp mattis luc[kij tiill
dwrop, per s]kram tiill wolberg mesthæ
Marthen krabbe webener Offuer . . [.
. kierlig søskend skiffte om alle thæn
ar effthæ
wor kiere ffader
. . . gwdt alle thieris siel.]haffue i sa made
som her efter standæ ffirst skulle wii knu[. .

. pers^{ßen}]haffue for wore
brødere dell Tiill ewinddig eye⁽¹⁴⁾ Thesse
efftæsc[. e e
riidt først y tym soge. gordt
som cræsten wni som
hans kock nw po b
]skyfft for iiii harbolesstæ korn. Item i tym
sogen i grønn[. som cræsten
pers]ßen pa boer oc giffuer tiill arlig skylle ii
ørte rwg ii ørte byg ii [ørte h
. . . i skouff suyn i foer i lam i f
. Item ien gordt i bid. giffuer ii ørte
. haffre i skouff] wogen i
skofswin i for i lam ii hønss i gaass oc i forn-
[ødt Item y tym] i søgard ii
ørte rwg ii ørte byg ii ørte haffuer i skoffwogæn
i skoff]suyn i foer i føn-
nødt Item ien gordt i bid. som e
. . . /Fol. 1 v/ giffuer ii ørte Rogh ii ørte
Bygh ii ørte haffre i skouff wogen i skouff
suyn i foer i l]am ii hønss i gaass⁽¹⁵⁾ oc ett
fornød En gard i bid. som ingerd [bertilskone
y boer giffuer i ørtt]e rwg i ørte byg i ørte ha-
ffuer i skofswin En gard i bid. som nis græ-
uersßen y boer giffuer ii ørte rog ii ørte byg
ii ørte haffre i skouff wogen i skouff suyn i
foer i lam i goes ii hønss i fønød Item ien
gordt i bid. Som bendt pers^{ßen} y boer . .]ffuer
i ørte rwg i ørte byg i ørte haffuer i skofswin j
skoff wogen j fønød i]foer i lam oc j føn-
nød⁽¹⁶⁾ En gard i bid. som iorgen jwll i boer
giffuer ii [. i ørte byg i ørte haffre i
skou en i foer i lam i goes . . .
. dt i bid. som iens bertil-
sßen e] byg i
ørte hauffuer i skofswin j skoffwogæn j fønød
En gard[i bid.] giffuer
i ørte rog i ørte byg i ørte haffuer j skoffuogæn i
skofswin⁽¹⁷⁾ i] foer
nød Item ien gordt i bid. som
. ørte rog i ørte byg i ørte
. i skouff suyn i goes ii hønss

Fig. 5. Knud Pedersen Gyldenstiærne. Detalje af ligstenen fig. 7. Man kan ikke forvente portrætlighed af ligstenen, men den viser ham som han selv og hans hustru ønskede ham fremstillet: den barske kriger, der ikke lod sig noget byde. Fotografiets solpletter skyldes et nærtstående kirkegårdstræ. (Foto: Henrik Larsen, maj 1991).

.....]En gard i *bid.* som nis crestiernsßen y boer giffuer ii ørte rog ii ørte byg[ii ørte haffre i skouff] i skofswin ii hønss i gaass i foer i lam⁽¹⁸⁾ i fønød En gard i *bid.* som [ies powelsßen y boer i ørte byg ii ørte haffre i skouff uyn i foer i lam i goes ii hønss rd i *bid.* som mortthæn iensßen y boer] i ørte rwg i ørte byg i ørte haffuer i skofswin j skoffwogæn i[foer i lam i goes ii hønss] j fønød En gard i *bid.* som andæs pedærßen i boer /Fol. 2 r/ giffuer ii ørte rwg ii ø[r]tte bygh ii ørte haffre i skouff wogen i skouff suyn i

foer i lam i goes ii hønss i fødnoedt Item ien gordt i *bid.* som ies iebesßen y boer giffuer ii ørte rog ii ørte byg ii ørte haffre i skouff] wogæn i skofswin ii hønss⁽¹⁹⁾ i gaass i foer i lam i fønød En g[ordt som cræsten iensßen y boe]r giffuer ii ørte rwg i ørte byg i ørte haffuer i skofswin⁽²⁰⁾ j skoff[wogen i foer i lam i goes ii hønss j fønød] Item ien gordt i Reekier som willem iensßen y boer giffuer ii ørte Rog ij ørte byg i skouff suyn j skouff wogen] i foer i lam⁽²¹⁾ j fønød Item i Stadell sogen En gard som [ies atzersßen y boer giffuer ii ørte R]wg ii ørte byg ii ørte haffuer i skoffwogæn i skofswin ii geess i fønød[Item en gordt i *bid.* som ies ericksßen y boer i ørte rog i ørte byg i ørte haffre i skouff suyn i skouff wo . . . ii gies j fønød] Item ien gordt i *bid.* som ies s giffuer ii ørte Rog ii ørte b. . . ø[r]te haffuer i skofswin i skoffwogæn ii geess i fønød En gard i *bid.* som [las andærßen y boer giffuer ii ør . .] rwg ii ørte byg ii ørte haffuer i skofswin i skoffwogæn⁽²²⁾ ii geess i fønød E[n gordt i *bid.* som per cræstensßen rog ii ørte byg ii ørte haffre i skouff su . . i skouff wogen ii gies och i ffønød] Item ien gordt i *bid.* som olluff orop y boer giffuer ii ørte rog i ørte big i ø[r]te haffuer i skofswin j skoffwogæn ii geess j fønød En gard i *bid.* som i[ep klit y boer giffuer] i ørte byg⁽²³⁾ i skofswin j skoffwogæn ii geess j fønød En gard i *bid.* som clem[endt ies.ßen i boer /Fol. 2 v/ giffuer i ørte Rog i ørte bygh i ørte haffre i skouff suyn j skouff wogen j ffønød] Item ien gordt i *bid.* som iffuer tygisßen y boer giffuer i ørte Rog i ørte bygh i skouff suyn j skouff wogen ii g]ess j fønød En gard i *bid.* som ies wilsßen i boer giffuer i ørte Rwg[i ørte byg i ørte haffre j fønød En gard i *bid.* som Kay pedærskone i boer giffuer ii ørte rwg ii ørte byg ii ø[r]te haf . . . i skouff suyn i skouff wogen ii gies i fønød] Item kaye cræstenskone

poo stail ø giffuer ii ørtte rog viii ørtte bygh
 iiij. ørte haffre ij skouff wogen ii skouff suyn
 ii ffønødt Item en go]rd *ibid.* som mattis
 pouelsßen i boer giffuer ii ørte rog ii ørte byg ii
 ørte haffuer i [skouff wogen i skouff suyn i
 fønødt Item ie]n gard *ibid.* som per twlsßen i
 boer giffuer i ørte rog ii ørte byg iii tænder ha-
 ffuer i skofswin [j skouff wogen i føn . . Item
 po hollem en gord som olluff lund y boer
 giffuer . ørte rog i ørtte byg i ørte haffre i
 skou . . i skouff wogen Item en gordt *ibid.*
 iebesßen y boer giffuer ii ørte rog ii ørt]e
 byg i foer i lam j skofwogen i skofswin j føn-
 nød i gaass i hønss En] gordt *ibid.* som ies
 andæsßen y boer giffuer] ii ørte rwg ii ørte
 byg i ørte haffuer i foer i lam i gaass ii hønss i
 skofswin [j skouff voggen . fønødt Item ien
 gordt *ibid.* som esgij iebesßen y boer giffuer ii
 ørte rog ii ørtte byg j skouff wogen Item ien
 gordt *ibid.* som per persßen y boer /Fol. 3 r./
 giffuer iiij ørtte rog iiij ørtte bygh iiij ørte
 haffre i skouff wogen i] skofswin i foer i lam i
 fønød i gaass ii hønss⁽²⁴⁾ En gard *ibid.* som
 Oluff [iensßen y boer giffuer iiij ørtte Rog
 ii]i ørte byg iiij ørte haffuer i skoffwogen i
 skofswin i foer i lam i gaass ii høn]s i ffønødt
 Item poo hoffui en gordt som grauers iensßen
 y boer giffuer iiij^c huillingh Item ien gordt
ibid. som ies persßen y boer giffuer iiij^c huil-
 lings Item en gordt *ibid.* som nis iensßen y
 boer giffuer iiij^c huillingh item en gordt *ibid.*
 s]om iep michelsßen i boer giffuer ii hwnødret
 hwilling Item Hee sogen En g]ordt som bert-
 till iensßen y boer giffuer] ij ørte rwg ij ørte
 byg i ørte haffuer En gard *ibid.* som søurn
 galle i boer giffuer ij ørtte rog ij ørtte byg i
 ørtte haffre Item ien gordt *ibid.* som jon
 pouelsßen y boer giffuer ij ørte rog ij ørtte
 byg i ørte haffre Item en gordt *ibid.* som nis
 andæsßen y boer giffuer ii ørte rog ii ørte byg
 i ørte] haffuer En gard *ibid.* som crestiern
 holam i boer giffuer i ørte rwg i ørte [bygh

Item ien gordt *ibid.* som (crst?)en ie]nsßen i
 boer giffuer en ørte rwg Item i ryndom sogen
 En gard som ies crestie]nsßen y boer giffuer i
 ørtte Rog i ørte bygh i ørtte haffre i skouff
 suyn i goes ii hønss Item y noo sogen ien gord
 som ies pouelsßen y boer giffuer i ørte rog i
 ørtte byg i ørtte haffre i skouff suyn Item ien
 gord] *ibid.* som nis bendßen i boer giffuer i
 ørte rwg i ørte byg i ørte haffuer j [skouff suyn
 i foer i lam j skouff w]ogen ii hønss i gaass
 Item i wedæsø sogen i gard /Fol. 3 v./ som per
 symenßen boer i giffu]er i ørtte rog i ørtte
 byg i ørtte haffre i skouff suyn i fønødt Item
 ien gordt *ibid.* som per brams y boer giffuer i
 ørtte rog i ørtte byg i ørtte haffre i skouff
 suyn j ffønødt Item en gordt *ibid.* som nis
 bysting y boer giffuer] i ørte korn En gard
ibid. som crestiern iensßen i boer giffuer i
 skofswin Item i] hoffuer sogen ien gordt som
 crsten] iensßen i boer giffuer i ørte rwg i ørte
 byg i ørte haffuer En gard *ibid.* som lass [y
 boer giffuer i ørtte korn Item torste sogen
 ien gord som matz magensßen y boer giffuer
 i ørtte rog i ørtte byg i ørte haffre i skouff
 wogen i fønødt Item y wlborigheriidt y
 wlborig sogen ien]gard i lysbeck som seue-
 ren wnyss i boer giffuer i ørte rwg i ørte byg i
 [ørtte haffre i skouff suyn Item i] madwm so-
 gen En gard ies niellsßen i boer giffuer ii ørte
 rwg ii ørte byg ii ø]rtte haffre i skouff suyn i
 skouff wogen ii hønss i goes i foer i lam i fføn-
 ødt Item i gordt *ibid.* som ies suerdffeyer y
 boer giffuer ii ørte rogh i ørte byg i ørtte
 haffre i skouff suyn j skouff wogenn . .] i foer
 oc i lam ii hønss i gaass j fønød En gard *ibid.*
 som nis ie]bsßen y boer giffuer ii ørtte rog]i
 ørte byg i ørte hauffuer i skofswin j skoffwo-
 gen i foer i lam i gaass ii Hønss [j fønødt Item
 ien gordt *ibid.* som matz y boer giffuer i ørtte
 Rog i ørtte byg i ørtte haffre i skouff suyn j
 skouff wogen j fønødt i goes ii hønss Item i
 gordt *ibid.* som andæs karlsßen y boer giffuer

i ørte rog i ørte byg i ørte haffuer i skofswin en skoff /Fol. 4 r./ wogøn j fønød En gard [*ibid.* som matz torbensßen y bojer giffuer ii ørte rwg ii ørte byg ii ørte haffuer i skofswin i skoffwogøn i [fønød *Item* ien gordt *ibid.* som ies ionsßen y boer giffuer ij ørte rog i ørte bygh j skouff wogøn j fønød i skowff suyn *Item* ien gord *ibid.* som iep terckilsßen y boer giffuer i ørte Rog i ørte bygh i ørte haffre i skowff suyn j skoffwogøn j fønød En gard *ibid.* som ies persßen i boer giffuer i [ørte Rog i ørte byg *Item* ien gordt *ibid.* som ies warbo i boer giffuer i ørte rwg i ørte byg En gard *ibid.* som iep ien[sßen y boer giffuer i ørte Rog i ørte bygh *Item* Staby sogen ien gordt som ies persßen y boer giffuer ii ørte rogh ii ørte byg ii ørte haffre i skoff suyn i skouff wogøn i fønød *Item* y idom |sogen En gard som crestiern kōpman i boer giffuer i ørte rwg i ørte byg i ørte haffre i skouff suyn j skoffwogøn *Item* i Rostesogen En gard som crestiern persßen i boer giffuer i ørte [rogh i ørte bygh *Item* y husby sogen ien gordt som grauers iensßen y boer giffuer i ørte rog *Item* nessom sogen ien gordt som nis thommessen y boer giffuer ij ørte rog ii ørte byg ii ørte] haffuer i skofswin i skoffwogøn i fønød En gard *ibid.* som crestiern wi|llatzen y boer giffuer i ørte rog ii [ørte byg i ørte haffuer i skofswin j skoffwogøn j fønød En gard *ibid.* som m|atz nielsßen y boer giffuer i ørte rog i ørte byg i ørte haffre j skowff wogøn j fønød i skow suyn /Fol. 4 v./ *item* en gord *ibid.* som knudt hosbunt y boer giffuer i ørte rog i ørte byg i ørte haffre i skowff suyn j skoffwogøn j fønød En gard *ibid.* som ies nielsßen foget i boer giffuer i [ørte Rog i ørte byg i ørte ha]ffuer En gard *ibid.* som lass iepßen i boer giffuer i ørte rwg i ørte byg En gard *ibid.* [som pouell seurensßen y boer giffuer ii ørte korn *Item* ien gordt *ibid.* kallis

hwgertofft giffuer i ørte korn *Item* y wening sogen ien gordt som ies huidt y boer giffuer ii ørte Rog ii ørte bygh jii ørte haffuer i skofswin i skoffwogøn i fønød j gard *ibid.* som ies [nielsßen y boer giffuer i ørte r]wg i ørte byg i ørte haffuer i skofswin i skoffwogøn i fønød En gard *ibid.* s|om cresten matzßen y boer giffuer i ørte rog i ørte byg i ørte haffre i skouff suyn i skouff wogøn j fønød *Item* ien gord *ibid.* som ies k.bmandt y boer giffuer i ørte rog i ørte byg i ørte haffuer i skofswin j skoffwogøn j fønød En gard i kleinstруп giff[uaer i ørte rog i ørte byg i ørte] haffuer i skofswin j skoffwogøn j fønød j gard *ibid.* som per winthæ i boer [giffuer i ørte Rog i ørte byg i ørte haffre i skouff suyn i skouff wogøn j fōdnød *Item* ien gordt *ibid.* som ebben y boer giffuer i ørte rog i ørte byg *Item* y ffering sogen en gord som per crest]ernsßen i boer giffuer iii β *grot* *Item* i bōllingherritt i leem sogen [ien gordt iep nielsßen y boer] giffuer j tōnde honing i skoffwogøn i skofswin En gard *ibid.* Som crestem an[darsßen /Fol. 5 r./ y boer giffuer i ørte Rog i ørte byg i ørte haffre i skouff suyn j skouff wogøn *Item* y bōlling sogen en gordt som sebast y boer giffuer ii ørte rog ii ørte byg] i ørte haffuer i skofswin i skoffwogøn En gard *ibid.* som pedæ O[rup y boer giffuer ii ørte r]wg ii ørte byg i ørte haffuer⁽²⁵⁾ En gard *ibid.* som crestiern persßen i boer[giffuaer ii ørte Rog i ørte byg i ørte h i skouff suyn i skouff wogøn *Item* ii wo.dgoedt sogen ien gordt som cresten persßen y boer giffuer ij ørte rog ij ørte byg i ørte haffre i] skoffwogøn j skofswin *Item* i borris sogen En gard i graffwel [som boer giffuer j tōnde honing *Item* i skemesogen En gard som Nis persßen i boer giffuer viii β [*Item* y søndæ ome sogen ien gordt som matz andersßen y boer giff . . . tōnde honing *Item* ien gordt *ibid.* som iep giffuer i

marck Item loffuer sysse . . . y tem sogen en]
 gard i engitwed Som persmed i boer giffuer
 j tønde smør E[n gord i *ibid.* thomes y
 boer]giffuer i mæc Item i hiermherritt i mo-
 berg sogn En gard som seueræm ie[nsßen y
 boer giffuer ii ørtte rog i ørte byg i ørtte haf-
 fre i skouff suyn i skouff wogen i lam ii
 Item en gord i *ibid.* som matz Studt(?) y
 boer giffuer i ørtte rog i ørtte byg i ørtte
 haff]ueri skoffwogæn i skofswin i pund smør i
 laem En gard i *ibid.* som m[arquordt y boer i
 ørte rog] i ørte byg /Fol. 5 v./ ien ørte haffueri
 skofswin i skoffwogæn i pund smør i laem
 Item ien gordt i *ibid.* som mickiell iensßen y
 boer giffuer i ørte rog i ørtte byg i ørtte haf-
 fre i skouff wogen i skouff suyn Item ien
 gordt i *ibid.* som kallis serkier giffuer i ørtte
 rog i ørtte byg ii ørtte haffre i] skofswin i
 skoffwogen ij pund smør i laem En gard som
 kall]is lægordt som cræsten grauæßæn y]
 boer giffuerii ørte rwg ii ørte byg ii ørte haffuer
 i skoffwogæn i skofswlyn i pund smør i lam
 Item ien gord y døsse som barbara y boer gi-
 ffuer i ørte rog i ørtte byg j skouff wogen j
 skouff suyn Item y dellærop i gord som
 suendt y boer giffuer i ørte rog i ørte b]yg ii
 ørte haffuer i skoffwogen i skofswin Item i
 Siiresogæn E[n gord som cræsten andæßæn y
 b]oer giffueri ørte byg i ørte haffuerj skofswin
 j skoffwogæn Item i ølby so]gen ien gordt
 som erick torbernsßen y boer giffuer i ørtte
 rog i ørtte byg i skouff suyn
 Item y foxingh sogen en knud end(?) y
 boer giffuer i ørte Rog i ørtte byg i ørtte
 haff]uer i skofswin nar Olden wordæ En
 gard i *ibid.* som lass magensßen i [boer giffuer i
 ørtte rog i ørte] byg i ørte haffuer i skofswin
 nar olden wordhæ En gard i *ibid.* som ies
 [iensßen y boer giffuer i ørtte rog i ørte byg i
 ørtte haffre i skouff suyn nar ollen er Item ien
 gord i *ibid.* som iep smed y boer giffuer i
 ørtte korn Item ien gordt i *ibid.* som /Fol. 6 r/

Mowritz y boer giffuer] i ørte korn. Item i
 nagæ sogen En gard som lass mattißen i
 bo]er giffuer ii ørte rog ii ørtte]byg vi ß for
 swin⁽²⁶⁾ viii ß for skoffwogæn En gard i *ibid.*
 som kaye duss i b]oer giffuer ii ørtte rog ii
 ørtte byg vi ß ffor skouff suyn Item ien
 buoll i *ibid.* som karll y boer giffuer i ørtte
 korn Item y giemsing sogen ien gord kallis
 giemsing hoffuitt som berttill torbernsßen] i
 boer giffuer iiiii ørte rwg iiiii ørte byg iiiii ørte
 haffueri sko]uff wogen i skouff suyn Item ien
 gor]d i *ibid.* som thomas i boer giffuer i ørte
 rwg ij ørte byg ij ørte haffueri [skouff wogen
 i skouff suyn ii pund smør en ffoer Item ien
 gord i *ibid.* som las thomesßen y boer giffuæ i
 ørtte rog i ørtte byg i ørte haffre i skouff
 suyn j skouff wogen Item ien gord i *ibid.* som
 esbern y bo]er giffueri ørte byg i ørte haffuerj
 skoffwogen j skofswin Item [y saling heridt
 y bryndom so]gen i groffby En gard som iep
 fathæßen i boer giffuer ii ørte rwg ii ørte byg ii
 [ørtte haffre i skouff wogen i s . . . ff
 . . ß for i holtz øgh Item ien gord i *ibid.* som iep
 grauæßæn y boer giffuer ii ørtte Rog ii ørtte
 byg ii ørtte haffre i skouff suyn i skouff wo-
 gen i ask smør Item ien gord i *ibid.* som per
 høg] i boer giffuer i ørte rwg i ørte byg i ørte
 haffuer Item i Otting sogen En [gordt som
 seuren bruffuen y boer giff]uer i ørte rwg i
 ørte byg i ørte haffuer Item i greptrup /Fol. 6 v/
 sogen En gard som andæs [cræstensßen y boer
 giffuer ii ørtte rog ii ørtte byg j ask smør i
 skouff suyn Item ien gord i *ibid.* som matz
 skredæ y boer giffuer ii ørte rogh ii ørtte byg
 j. ask smør i skouff wogen i skouff suyn Item
 ien gord] i *ibid.* som per crestiensßen i boer
 som kalliss skoffue giffuer iiiii ørte rwg iiiii ørtte
 byg i ask smør i skouff woge]n i skofswin i
 lam En gard i *ibid.* som Eric i boer giffuer iii
 ørte rwg iiiii ørtte byg i ask smør i skouff wo-
 gen i skouff suyn i lam Item ien gord i *ibid.*
 som mickell y boer giffuer iii ørte rog iii

ørte byg i ask smør i skouff wogen i skouff suyn i lam *Item* y tysse sogen ien]gard som crestiern *persßen* i boer giffuer iii ørte rwg iii ørte byg i ask sm[ør i skouff wogen i skouff suyn i] lam En gard *ibid.* som crestiern smed i boer giffuer iii ørte rwg iii ørte byg i ask smør i skouff wogen i skoff suyn i lam *Item* ien gordt *ibid.* kallis hiegordt som *per* iepsßen y boer giffuer vi ørte rog vi ørte bygh j ask smør *Item* ien gord y torp som iep iepsßen y . . . r giffuer iij ørte] rwg iii ørte byg i ask smør i skoffwogen i skofswin i laem En gard [*ibid.* som *persmid* y boer giffuer i] ørte korn *Item* *Sinndartysswet* En gard ies swedæ i boer giffuer i skoffwogen i [skouff suyn i lam *Item* ien gord *ibid.* som iep broffuen y boer giffuer i skouff wogen i skoff suyn i lam *Item* ien gord *ibid.* som *perspinck* y boer giffuer ii ørte rog ij ørte byg i skouff wogen i s]kofswin⁽²⁷⁾ i lam En gard *ibid.* /Fol. 7 r./ som *per* powelsßen i boer giffuer ii ørte rwg ii ørte byg i ask smør i s]koffwogen i skofswin i lam En gard *ibid.* som iep iepsßen i boer giffuer i ørte rwg i ørte byg j ask smør i skoff suyn i lam *Item* ien gordt *ibid.* som andæß olluffßen y boer giffuer i ørte rog i ørte byg j ask smør i skouff suyn *Item* ien gordt *ibid.* som andæß gris y boer giffuer i ørte rog i ørte byg j ask smør i skofswin i gard *ibid.* som Peder berrega[r]dt y boer giffuer ij ørte rog] ij ørte byg j ask smør i skofswin i laem En gard *ibid.* Som kall is da[l]ßgord giffuer ii ørte rog ii ørte b . . i ask smør i skouff wogen i skouff suyn i lam *Item* ien gord y siellandt y steffuens heriit y haffnleeff soggen som lauritz m sen y boer giffuer iii] pund byg *Item* i faxeherritt i faxe sogen i ebbeskoft En gard Jes p[ersßen y boer giffuæ ij tønde smør]r ii β *grot item* i Rolthe sogen i axelsshowede i gard marthan *persßen* i boer giffuæ i β grott i *marck* vi β skotte peningh i β f . . smør i β for i goes i β for i *par* hons i β for i skiep haffre

Item y kongestedt sogen y borup ien gordt hans henrichsßen y boer giffuer] vj β *grot Item* i dalby sogen en gord *Per* fyddeler i boer giffuer j lø[de marc ii β for nyende]part aff i fierding tønde smør oc i hwid *Item* i Ramsøherrit i kymersleef [sogen y Regen . . . ien gordt tygij nielsßen y boer giffuer ii lødige *marck* /Fol. 7 v./ iii β for i lam i β for ii hons xviii β for i buol suyn *Item* ien gord *ibid.* som iep hansßen y boer giffuer i β *grot Item* y doestrup sogen trwstrop ien gordt niß matzßen y boer giffuer iiiii β grott *Item* ien g]ard *ibid.* som magens dijr i boer giffuer iiiii β *grot* En gard *ibid.* som *per persßen* [y boer giffuer iiiii β grott *Item* ien gord *ibid.* som clemendt iensßen y boer giffuæ iiiii β grott *Item* y ørsted sogen y heynsky ien gord som olluff kraffn(?) y boer giffuer i tønde smør *Item* ien gord *ibid.* som nielsßen y boer giffuer j tønde smør *Item* ien gordt *ibid.* som mortthæn *persßen* y boer giffuer i fierding tønde smør En gard *ibid.* som lydick scradhæ i boer giffuer i fierding tønde sm[ør *Item* y wolbierß heridt y swmerop sogen y engellarop by ien gord olluff mortthansßen y boer giffuer ii pundt byg i lødige marc *item* ien liden buoll *ibid.* giffuæ xviii grott som las gyntter y boer *Item* y arss heridt y kalteredt by ien gord som iep iahansßen y boer giffuer] xv skepper rwg i pund rwg j lødige *marck* *Item* i Lolandh i Rorbeck [by ien gordt hans andersßen y boer giffuer iii pund byg i lødige marc *Item* ien gordt y kragwich som ies magensßen y boer giffuer iii β grott.⁽²⁸⁾

Af fig. 6 fremgår det af det ret velarronde rede gods, at brødrene Knud og Axel sikkert har kunnet bevare Timgårds tilliggende nogenlunde intakt ved skiftet, og siden hen har de endog kunnet forøge det. Timgård havde deres farfar hr. Niels Erik-sen (Gyldenstjerne), gift med Mette Jens-

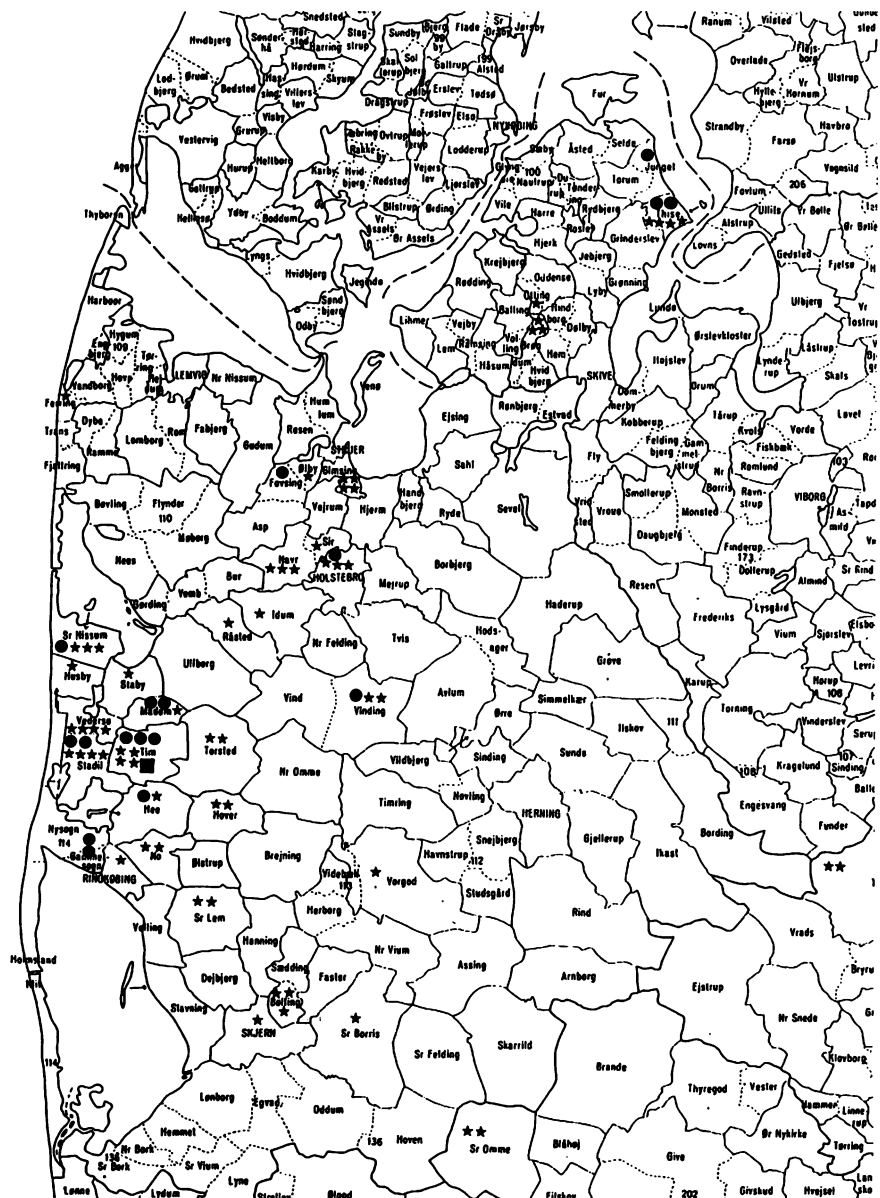

Fig. 6. Oversigtskort over de i 1510-skiftet nævnte jyske gårdes placering i forhold til Timgård. ● betyder 5 gårde, ★ 1 gård. ■ markerer Timgård.

datter (Banner) til Landting, fået ved skiftet efter sine forældre 6.4. 1463.⁽²⁹⁾ Han fik ved den lejlighed unævnt gods i Hind, Ulfborg, Skodborg, Hammerum, Bølling, Hornum og Års herreder, tillige med det i 1510-skiftet nævnte gods i (Sønder) Omme i Jellingsyssel og i Them s. i Vrads h. Ved skiftet efter ham 29.8. 1486 overgik gården til sønnen Peder Nielsen (Gyldenstjerne),⁽³⁰⁾ mens datteren Inger Nielsdatter, enke efter hr. Niels Timmesen (Rosenkrantz) fik Landting hgd. I skiftet efter Peder Nielsen genfindes en del af det fædrene gods; dets sjællandske stammer i flere tilfælde fra den mødrene Bille-slægt. Regitze (Torbernsdatter) Bille havde på skiftet efter sin far 8.8. 1492 fået ca. 20 sjællandske gårde,⁽³¹⁾ der dog, måske med undtagelse af en i Kaldred, ikke optræder i 1510. Men skiftet 23.7. 1507 efter hendes mor Cecilie Lunge⁽³²⁾ satte arvingerne i gang med mageskifter, hvor en del af 1510-godset optræder. Knud og Axel mageskiftede 24.7. 1508 på egne og medarvingers vegne deres del i Egede hgd. til deres morbrodersøn Anders Bille imod en gård i Hønske (fæster Oluf Krapsø),⁽³³⁾ der ses i 1510-skiftet. Derefter fik de 5.4. 1510 gården i Ebbeskov ved mageskifte med morbrodersønnerne mester Aage Bille, Erik og Eske Bille.⁽³⁴⁾ Og 6.4. 1510 fik de ved mageskifte med modersøstersønnerne Holger og Trued Gregersen (Ulfstand) tre gårde i Hønske og to i Truelstrup, en i Dalby s. i Viberup og en i Regnemark,⁽³⁵⁾ flere af fæsterne her nævnes igen i 1510-skiftet. Efter skiftet synes brødrene Knud og Axel Pedersen at have drevet Timgård i fred og samdrægtighed. I 1512 bortmageskiftede de til Niels Skeel deres hus med abildgård i Viborg,⁽³⁶⁾ og 1525 fik de Hovergård i pant af Rasmus Clementsen til Aunsbjerg efter at de 26.5. 1523 havde købt(!) den af Christen

Krabbe af Damsgård.⁽³⁷⁾ Af Knuds ovennævnte (note 4) optegnelser ses, at der endnu hos ham fandtes af det gods, som ikke kom til skifte mellem de andre, nu afdøde i 1510-skiftet nævnte arvinger, ovennævnte gård i Viborg, som hans broder har bortskiftet, en gård i Holstebro og de to gårde i Ars h., som Eiler Bryske fik i det første tokkeskifte. De blev øde i dennes væрге, og Knud har selv måttet opbygge dem påny og give fæsterne tre års frelse for afgifter. Den ene bortmageskiftede han til Kalundborg (27.5. 1543), den anden har han endnu, og han er endnu på dette tidspunkt sine søsterbørn skyldig en sjettedel af dette gods.

Som nævnt ovenfor synes Axel at have taget sig af de hjemlige sager på gården; hans privatarkiv rummer to breve, det ene, på pergament, er et af ham begæret vidne af Ulfborg herredsting fra 7.7. 1526 om gården Madumflods grænser til Madum by, Tranflod, Lystbæk og Rejkær. Det andet fra 22.2. 1520, på papir, er en kvittering fra svogeren Eiler Bryske – der i brevet benævnes »landzdomer i nørutlandt oc lenßman till bleesberig« – for på kongens vegne at have modtaget tre rhinske gylden for »nogle blinger⁽³⁸⁾ raffthæ oc anæet vrag«, måske til byggeri på Timgård. I Eiler Bryskes privatarkiv findes desuden et brev, hvori Axel giver sin tjener Niels Skynder i Tim fuldmagt til at modtage hans part af den sum penge, »som handt (den økonomisk usolide svoger Eiler Bryske) lenge haffuer weritt myn broder knudt pærßøn och meg skøllige«. Axel Pedersen er antagelig død omkring 1540; Knud Pedersens yngste søn Axel, der endnu var umyndig i 1555, er sikkert født efter farbroderens død og opkaldt efter ham. Efter Axels død ejede Knud Pedersen gården alene, og da han døde 20.6. 1552 på

Kalundborg, hvor han - afbrudt af grevefejden - havde været lensmand siden 1525, forsøgte arvingerne påny at bevare den på sønnernes hænder. De to myndige sønner, Peder og Hildebrand, udkøbte 16.7. 1555 deres mor, fru »Citzille« Ulfstand til Ljungbygård i Skåne, og svogrene Mikkel Sested, lensmand på Gavnø, Folmer Rosenkrantz til Stensballe og Hans Lauridsen (Baden), lensmand på Ramløse og endelig deres ugifte søster Lisbeth Gyldenstierne, af Tim hovedgård med dens møller, og samtidig købte fru Sidsel en tredjedel af samme gård og gods til deres umyndige bror Axel Gyldenstierne.⁽³⁹⁾

Papirskonceptet til et tokkeskifte, dateret 17.7. 1555, dagen efter ovenstående handel, findes i samme pakke i Knud Pedersens arkiv. Det er bagpå forsynet med skriverens manende påskrift: *Thetbe kommir min Frue och Hylbrandh emellum som min fru skall selff offuer see før noger annden.* Forhåbentlig er parterne blevet enige. Da skiftet er overordentlig interessant ved at nævne en stor del af gårdene i Tim sogn ved navn og derved føre dem over hundrede år længere tilbage end hidtil antaget, bringes det her:

Fol. 1 r/ Wij Eftterscreffne mickell Seestedt Embitzmand paa Gaffnø, folmer Roßenkrantz till steensballe, och hans Lauritsøn Embitzmand paa Ramløße, paa wor kiere høstruris wegne kiendis och gjør witterligt for alle mett *thette* wort obne breff, att wy haffue nu y dag Sidett offuer ett wenligt och kierligt Thocke skiffte *mett* wor kiere høstruris brødre, peder och hylbrand guldensterne Thill Thym, om huitz arff och Eyendom som oss nu efter Thieris sallige fader och wor kiere høstruris fader, Sallige Knudh gullensterne aff Thym nu till fallen

er, wdij Saa maade att for*screffne* peder och hylbrand guldensterne brødre, er for thuende brøder lode tilhobe fallen Thiße Eftterscreffnæ gorde och guotz som er fyrst wdij Nøriutlanndh, Thym hoffuitgordh *mett* thow møller for gorden liger, Regnid for iij lester rug, iij lester biug, j lest haffre, *Item* ther nest y Thym sogen, en gordh y grøne Som matz huidh yboer, skyller aarligen ij ørte rug ij ørtte biug, ij ørte haffre, j faaer, j lamb, j gaass, ij hønns, j skouffsuin, j skouffuogen, j fuornødh xij heste *getæj*, *Item* en gord ibidem som *cræstenn* matzben ybuor skyller aarlig ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre, j faaer, j lamb, j gaass ij hønss j skoffuogen, j skoffsuin, j fuornødh, och xij heste *getæj*, *Item* ett buoll ibidem som søffren Jensøn ibuor, skyller j ørte rug, j ørte biug, j *pundt* smør, j sness torsk, Ett buoll ibidem maye finndiskonne ibuor skyller j ørtte rug, j ørte biug j *pundt* smør j skouffuogen, ett buoll ibidem claus Rimsnider ybuor skyller iij *marck* penøge, j pund smør, *Item* En gordh Kallis trossemarck, *cræstæn* Jensøn ibuor, skyller ij ørte rug ij ørte biug, En gordh kallis mølgord Jens møller ybuor skyller ii ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre, j faar j lamb j gaass ij hønss, skouffuogen skouffsuin, j fuornødh xij heste *getæj*, En gord y nødrup Niss Kock ibuor, skyller ij ørtte rug /fol. 1 v/ j ørte biug j ørte haffre j *pundt* smør x heste *getæj*, Ett buoll ibidem suend *pærsæn* och *pæ* kiellersuendh ibuor och skyller ij ørte rug ij ørte biug j *pundt* smør och ij *marck*, Ett buoll ibidem *cræstæn* Kock ibuor skyller ij ørte rug ij ørte biug j ørte haffre Brogaartt *cræstæn* Laursøn ybuor skyller ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre ij *pundt* smør j faaer j lamb j goss ij hønss j skouffuogen j skouffsuin, j fuornødh xij heste *getæj*, Siøgord peder nilsøn ibuor skyller ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre, j

pundt smør, j faar j lamb j goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen, j fuornødh, xij heste *gætj*, nilss skinders buoll *ibidem* skyller j ørtte rug j ørte biug ij marck penngē En gord kalliss skiden *nygh* skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre, ij *pundt smør*, *iiij* *skillinge* j skouffsuin, och vi heste *gætj* Jes *pæsßen* *ibidem* skyller ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre j faaer j lamb, i goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornødh xij heste *gætj*, Eskj *jørgenßens* gaartt *ibidem* skyller ij ørte rug ij ørte biug j ørte haffre j faaer, j lam j goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornød, viij heste *gætj* *Tammis*⁽⁴⁰⁾ *Torstemanndz* *gordheskyller*⁽⁴¹⁾ ij ørte rug j ørte biug j ørte haffre j faar j lam j gaass ij hønss j skouffsuin j skouffuogen, j fuornød viij heste *gætj*, En gord søffren *poelsßen* *ibuor* skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre, j *pundt smør* j gaass ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornød vj heste *gætj*, wdij *østerby* en *gordh*, *wilatiz* *yboer* skyller ij ørtte rug j ørte biug j ørte haffre, j faaer j lam j gaass ij hønss j skouffsuin j skouffuogen, j fuornød viij heste *gætj*, *mortenn* *søffrenßens* buoll skyller ij ørte rug ij ørte biug ij *pundt smør*, *hans wlf* *ibidem* skyller j ørte biug j ørte haffre, j *pundt smør*, *Beregordh* /fol. 2 r./ *ibidem* skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre j gaass ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fornød, vj heste *gætj*, nilss *Jørgenßens* *gord* skyller j ørte rug ij ørte biug j ørte haffre j faaer j lam j goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornød, viij heste *gætj*, Jens *kellersuendz* *gord* *ibidem* skyller ij ørte rug ij ørte biug j *pundt smør* v *skillinge* j *albus*, *franz* *Jenßen* *ibidem* skyller ij ørte rug ij ørte biug j *pundt smør*, *Jørgen* *Tammßens* *gordh* *ibidem* skyller ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre, j faar j lam j goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fornød, xij heste *gætj* *Skare-*

gordh skyller ij ørtte rug ij ørte biug ij ørte haffre, j faar j lam, j goss ij hønss, j skouffsuin, j skouffuogen, j fuornødh xij heste *gætj*, En *gord søffren smidh* *ybuor* skyller ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre, j faaer, j lam j goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fornød xij heste *gætj*, En *gord* *Jes* *vrod* *ibuor*, skyller ij ørte rug ij ørte biug j ørte haffre, j faaer, j lam, i goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fornød viij heste *gætj*, *nørgord* *tøger* *ybuor* skyller ij ørte rug ij ørt[e] *biug* ij ørte haffre j *pundt smør*, j faar j lam j gaass ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornød xij heste *gætj*, *Jess* *Juils* *gaartt*, skyller *vij* *huilling* j *sness* *torsk* xij heste *gætj*, *Enn* *gaartt* *cræstenn* *sørennßen* *ybuor* skyller j ørte rug j ørte biug, j ørte haffre, j faaer j lam j goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornød vi heste *gætj*, *Ett* *buoll* *Jens* *wngmandh* *ybuor* skyller ij ørte rug ij ørte biug ij *pundt smør*, *cræstæn* *vilßens* buoll *ibidem* skyller i ørte rug j *pundt smør* *iiij* *marck* *penge* j skouffuogen, *niss* *suenßens* buoll skyller j *pundt smør* ij *marck* *penngē*, *Juffuer*⁽⁴²⁾ *Jepßens* buoll y *langborg* skyller j ørtte *rugh* j ørte biug j ørte haffre j *pundt smør*, ij *marckis* *penge*, *Jes* *maßens* /fol. 2 v./ buoll *ibidem* skyller j ørte *Rug* ij *pundt smør*, j skouffuogen, *Matz* *Jepßens* buoll *ibidem* skyller j *pundt smør*, ij *marck* j skouffuogen *Jens* *Kockis* buoll skyller *aarlig* *iiij* ørte rug ij ørte biug j *marck* *Graffuers* *Kockis* buoll skyller ij ørte rug ij ørte biug, ij ørte haffre j *pundt* och *vij* *marck* *smør*, *Jep* *wyllomßens* *gord* y *Reykier* skyller ij ørte rug ij ørte biug j ørte haffre j *pundt smør*, j faaer j lam i goss ij hønss j skouffsuin j skouffuogen j fuornød xij heste *gætj*, *Reykier* *gaartt* skyller ij ørte rug ij ørte biug ij *skæppet* *haffre*, j *tønde* *smør* j skouffsuin j skouffuogen *xxj* *skillinge* ij *huide*, *ienn* *pendinge*, xij heste *gætj* *En* *gord* y *oußberg* *Hans* *fysker* *ybuor* skyl-

ler ij ørte rug ij ørte biug j *pundt smør*, Anders fryðis buoll skyller j ørte rug, niss fy-skens buoll skyller j ørte rugh j ørte biug, lass Juffuerðens buoll skyller j ørte biug ij marck j *pundt smør*, graffuers kremmers buoll skyller j *pundt smør*, ij marck søffren poelsøn *ibidem* giiffuer j *pundt smør* vij *skillinge*, cræten weyrsoø skyller j ørte rug j ørte biug, Knud Kock giiffuer j *pundt smør* niss Jffuerðen giiffuer j ørte rug, Rasmus fris y pølsmarck skyller j ørte rug i ørte biug j ørte haffre j skoffsuin vj heste *gestæj*, Søffren pouilsøn giiffuer aff en tofft iiij *skillinge*, loduigh y pølsmarck skyller iiij marck j skoffsuin iiij heste *gestæj* *Item* snagdall skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre j marck *pendinge*, *Jtem* wtij stayell sogen en gord niss atzerðen ybuor skyller ij ørte rug ii ørte biug ij ørte haffre ij giess j skoffsuin j skouffuogenn j fuornødh xij heste *gestæj*, *Item* En gord *ibidem* cræten prang ibuor skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre, j skoffsuin j skouffuogen j fuornød vj heste *gestæj*, *Item* en gord *ibidem* Jep Jffuersðen ibuor skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre j skoffsuin j skouffuogen, j fuornød ij giess vj heste *gestæj*, En gord y halkier nilss cræstensðen ibuor skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffr[e] /fol. 3 r./ j skoffsuin j skouffuogen j fuornød ij giess vj heste *gestæj* Enn gord *ibidem* pæ Jenðen ibuor skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre j skoffsuin j skoffuogen j fuornød ij gies, vj heste *gestæj*, Enn gord y kolby olluff dall ibuor skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre j skoffsuin j skouffuogen j fuornød ij giess vj heste *giestæj*, *Item* enn gord paa hoffuj niss Jepðen ibuor skyller ffiire hundrit huilling, xij *skillinge*, Enn gord *ibidem* pæ olsðen ibuor skyller fir[e] hundritt huilling, xij *skillinge*, *Item* En gord wtij vldborgheritt y madum sogen, kallis vibholm pæ Jffuersðen ibuor, skyller ij

ørte rug ij ørte biug j ørte haffre j faar j lam j goss ij høns j skouffsuin j skouffuogen j fuornød ix heste *gestæj*, olluff søffrenðens gord *ibidem* skyller j ørte rug ij ørte biug j goss ij høns, j skousuin j skouffuogen j fuornød vj heste *gestæj*, niss anderðens gordh *ibidem* skyller j ørte rug j ørte biug j ørte haffre j skousuin j skouffuogen j fuornød vj heste *gestæj*, En gordh kallis gadgordh Jens nilðen ibuor, skyller ij ørte biug ij ørte haffre, j faar j lam j gos[s] ij høns j skouffuogen ett skoffsuin j fornød xij heste *gestæj*, Enn gordh kallis madumflod skyller ij ørte rug ij ørte biug ij ørte haffre j skoffsuin j skouffuogen j fuornød xij heste *gestæj*, E[t] buoll *ibidem* cræten madum ibuor skyller ij ørte rug ij ørte biug ij marck *penngæ* ij skader, Ett boelligt *ibidem* kallis pillinngborg skyller j ørte rug j ørte biug j *tønde* haffre j skouffsuin, j skouffuogen j fuornød iiij *skillinge* *pendinge*, v heste *giestæj* Ett buoll *ibidem* nis ollusðen ibuor skyller j ørte rug j ørte biug ij marck *pend[]* Ett andett buoll *ibidem* cræten Jensðen ibuor skyller j ørte rug j ø[rte] biug, Ett buoll niss tongager ibuor, skyller j ørte rug j ørte b[] Ett buoll cræten wyllasðen ybuor skyller j ørte rug ij ørte biug j ø[rte] haffre j *pundt smør*, *Item* j *tønde* biug aff ij ager Jens tullisðen y /fol. 3 v./ husby brugæ och thæ aff wndtagidh vij *skillinge*, Som altid skallfølge⁽⁴³⁾ then systerlodh y siellandh, En gordh y warsøbill y skulbøll thomms tygiðen ybuor, skyller ij ørte rug ij ørte biug *mett* warde skepe och iiij torsk, En gordh wtij them sogen kallis Jngitued skyller j *tønde* smør, En anden gord y theem by, Thomms nilðen ibuor, skyller j ørte rug j ørte biug j *pundt smør*, j marck for *gestæj*, Enn gord y wendzøbill, y kierhæritt y vtrup By som nis Jensðen ibuor, skyller vj *tønde* biug j skouffsuin j fornød j marck for *gestæj*, En an-

den gord y same by kallis nørgord skyller vj tønder biug j skoffsuin j fuornødh, j marck for gestæj etc. huilcke forscreffne gaarde och guotz mett alle tieris tiligelße, som thæ nu tilligæ och brugis, forscreffne peder och hyldbranød gullensterne brøder, skulle haffue, nyde, bruge, och beholle for ij fulle broder lode for ett fuld tockeskifte effter forscreffne wor kiere høstruris faders død, Indtill saa lenge wor kiere høstruris broder, axell gullensterne bliffuer sin Egne werge, och till saa Lengj worre kiere høstruris syster Lytzabett gullensterne bliffuer forseeth och fanger syn Egen werge, och thett tha Endeligen bliffuer oss Emellem Jeffnitt effter Logen som thett seg bør y rett syskyndz skifte, Thiß till ydermere witnidzbyrdh Trycke wy wor signetter och Indzegler neden paa thette wortt obne breff och kierligen tilbeder mett oss att besegle, Erilig och welburdig mænnd Antønis Bryske till Langsø, danmarckis Rigis canntzeler, Byrge Wlffistand till gliminøge, och gertt wlffistand til atzerbo som mett oss offuer same skifte war, Som er giffuitt och skreffui[] wtj Køpnehaffnn onsdag Effttæ sanatj Knudh Kongis dag aar etc. mdlv.⁽⁴⁴⁾

Skiftet omtaler 82 gårde og bol, heraf alene de 55 i Tim sogn. Det fremgår heraf, at brødrene Knud og Axel havde været i stand til at forøge gårdens tilliggende i hjemsoget og nabosognene. Skønt skiftet fra ca. 1510 kun nævner to lokaliteter i Tim sogn, kan man roligt gå ud fra, at de i 1555 nævnte gårde allerede oprædter i 1510, bare uden navns nævnelser. Det tingsvidne om markskel, som Axel fik i 1526, handlede netop om gården Madumflods grænser, og 1555-skiftet viser, at denne gård i Madum sogn hørte under Timgård. Den ene gård i Rejkær (fæster Nils pederssenn) fik Knud ved et mageskifte 27.5. 1543 med kongen.⁽⁴⁵⁾

Fig. 7. Gravsten over Knud Pedersen Gyldenstjerne til Tim, død 1552, og hustru, fru Cecilie (Sidsel) Jensdatter Ulfstand, død 1575. Stenen, der sidder i begynnemuren omkring Kalundborg kirke, mangler det nederste stykke og blev fundet i jorden ved siden af kirken. Den er meget slidt, men har kunnet identificeres af de to hjelmtegn i de øverste hjørner, Gyldenstjernes arme, der holder et spejl, og Ulfstands vesselhorn. Knud Gyldenstjerne står i fuld rustning med den fjerprydede hjelms visir slået op, han har en stridskælle over den venstre og en lanse over den højre skulder. Fruens enke-dragt viser, at stenen må være sat af hende. (Foto: Susanne Vogt, maj 1991).⁽⁴⁹⁾

Videre fik han 6.1. 1546 af kongen bolene Pølsmark (iens friis) og Snogdal (matz pederssen) i Tim s. samt i Torsted s. gårdene Årup (peder Bertilsen) og Sørup (michel nielsen). I samme brev fik han af herredsfogeden i Ulfborg h. Oluf Simonsen gården Oksbjerg (Hans nielsen) imod gården Vang (matz Jesben) i Sønder Nissum s., hvor kongen også fik to gårde (peder og Nies posksben, iffuer graffversben) og bolet Huggertoft (iep Clemitzen). Kongen fik desuden Knuds del i bolet Græm i Husby s. (chresten persben) og et bol i Skjern s. ved Ganer å (nis lensben).⁽⁴⁶⁾ Gårdene i Kær h. i Nørre Uttrup (Niels Ionsben) og »nørregordt« i samme by (Niels thomesben) havde Knud fået 21.7. 1549 ved en fordeling af noget vikariegods i Vendsyssel, som åbenbart var tilfaldet de samme arvinger som i 1510-skiftet, nu repræsenteret ved Knud

Gyldenstierne og hans to kuld søsterbørn (Rosenkrantz og Bryske).⁽⁴⁷⁾ Såvel dette dokument som Knuds egne optegnelser viser, at der endnu på dette sene tidspunkt var uafklarede spørgsmål arvingerne imellem, hvilket klart vidner om besværlighederne ved at få afsluttet et skifte inden for højadelen.

En senere eftertid har ikke været blid mod Knud Pedersens efterladenskaber.

Hans gård er nedbrudt og hans gravsten slået i stykker og sidder udsat for vejr og vind. Den salme på oprindelig 34 vers, som han skrev, er forsvundet fra salmebogen,⁽⁴⁸⁾ og hans skiftebrev er i en sørgelig forfatning. På trods af dette er det forhåbentlig alligevel lykkedes hermed at give et indtryk af hans og broderens højadelige godsbesiddelse.

KILDER:

- Det kongelige Bibliotek*, København:
Håndskriftsamlingen, Ny kongelige samlinger 1507, 2°. Danske skøder, pantebreve m. v.
- Rigsarkivet*, København:
C 6 Adkomster, Danmark. Pergament. 275. 1543 og 6.1. 1546.
Håndskriftsamlingen, Danmark. Langebeks Diplomatarium.
- Privatarkiv på pergament, Gyldenstierne, Axel Pedersen, 7.7. 1526, pk. 175 læg 3.
- Privatarkiv på pergament, Gyldenstierne, Peder Nielsen, ca. 1510, pk. 213 læg 1.
- Privatarkiv på papir nr. 348, Bryske, Eiler Ivensen, 7.9. 1525.
- Privatarkiv på papir nr. 744, Gyldenstierne, Axel Pedersen, 22.2. 1520.
- Privatarkiv på papir nr. 5503, Gyldenstierne, Knud Pedersen, F og H.
- Privatarkiv på papir nr. 763, Gyldenstierne, Peder Nielsen, ca. 1510.

LITTERATUR:

- Barner, Konrad: Familien Rosenkrantz's Historie* bd. 1. København 1874.
- CAJ – Jensen, Chr. Axel: Danske adlige Gravsten fra Sengotikens og Renæssansens Tid. Studier over Værksteder og Kunstnere*. København 1951-53.
- Danmarks Adels Aarbog* 1884 ff.
- Danmarks gamle Personnavne/DgP – Danmarks gamle Personnavne* 1-2, udg. ved Gunnar Knudsen m.fl. København 1936-64.
- Gamle jydsk Tingsvidner*, udg. ved Oluf Nielsen. København 1882.
- Heise, A.: Familien Rosenkrantz's Historie* bd. 2. København 1882.
- Jexlev, Thelma: Lensregnskaber og skattemandtal omkring 1500. Noter til Registratur* 108 A. 1. Arkiv bd. 5. København 1974-75.
- Jexlev, Thelma: Fra dansk Senmiddelalder*. Odense 1976.
- Niels Clemenssens Gældbøger – Secher, V. A. & Thiset, A.: Om Rigsraad Niels Clemenssens til Avnsbjerg og hans Børn. 1. Samlinger til jydsk Historie og Topografi* 2. rk. 1 bd. Aalborg 1886-88.
- Repertorium/Rep – Repertorium diplomaticum regni Danici Medieævalis*, 2. rk. udg. ved William Christensen. København 1928-39.
- Stednavne i Ringkøbing Amt*, udg. ved Gordon Alboge. København 1976. (Danmarks Stednavne nr. 17, 1. halvbind).
- Trap: Danmark*, 5. udg.
- Ullig, Erik: Studier over registret fra Ringsted og Ramsoe berreder ca. 1517. 1. Bol og By* 2. rk. 2. København 1978.

NOTER:

1. Rep. 2. rk. 11511.
2. Jexlev 1975 s. 152, og Jexlev 1976 s. 48 f.
3. Erik Ulsig s. 49 f.
4. Privatark. papir, Gyldenstjerne, Knud Pedersen, H. Afskrifter 1530-44. De udaterede optegnelser er i Rigsarkivet dateret til efter 1529 (Eiler Bryskes dødsår), men det nedennævnte mageskifte med kongen af 27.5. 1543 nævnes, hvorfor de kan henføres til tiden derefter. Heise: Familien Rosenkrantz's Historie bd. 2. Diplomatariet nr. 19.
5. Stednavne i Ringkøbing Amt s. 156 f.
6. Nævnt 7.1. 1497, Gamle jydsk tingsvidner s. 29 (i samme brev som ovennævnte Crestiern Wnøss).
7. Nævnes fra 22.7. 1. 1489, Rep. 2. rk. 6429, og ibid. 6470, 8564, sidste gang 27.3. 1511, Gamle jydsk Tingsvidner s. 34.
8. Nævnt Niels Clementsens gældbøger 1506-15 s. 220.
9. Rep. 2. rk. 8073.
10. Niels Clementsens Gældbøger, s. 207.
11. Ibid. s. 212.
12. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie bd. 1 s. 220.
13. Eiler Stygge (Andersen) Rosenkrantz død ca. 1535; B har fejlagtigt erick stygy.
14. B: egendom.
15. B: j goes ii høns i ffønødt, desuden indleder B altid omtalen af en ny gård med *Item*.
16. B har det halve fødenød efter skovvognen, desuden efter j lam i goes, der ikke nævnes i den bevarede del af A, men kan have stået på fødenødets plads. Ydelserne er ikke altid opregnet i samme orden i A og B. Man kan således på grund af bevaringsforholdene ikke altid få et præcist billede af dem. Kun i de tilfælde, hvor en gårds fulde ydelse er bevaret i A, kan man være sikker på, at der foreligger reelle udeladelser eller gentagelser.
17. B har på denne plads Skouff wogen, men det er det første læselige ord, så der kan bare være byttet om på ydelserne.
18. B: i lam i goes ii høns.
19. B har gås og høns efter lam og får og lam efter skovsvinet.
20. B har desuden her opført fødenød en ekstra gang, vel en fejl.
21. A mangler på denne plads i gås og ii høns, men de kan være nævnt tidligere i det manglende stykke.
22. Skovvogn og skovsvin ombyttet i B.
23. i orte rug mangler i A, men kan have været opført før byg og derfor forsvundet i A.
24. B har fødenød efter høns.
25. B har desuden i skouffwogen en skouff suyn.
26. B har skouff suyn.
27. B: i skouff suyn j ask smør i lam.
28. Sted- og personnavne i teksten. Det kan for de jyske gårdes vedkommende være vanskeligt at bestemme, hvortil ordet ibidem, sammesteds, sigter inden for det enkelte sogn, f.eks. efter Hovvig, Stadilø og Sønder Thise. I de fleste tilfælde viser det tilbage til hele sognet.
† Akselshoved, nu Kongsted s., tidligere i Roholte s., Fakse h. B: Rol[]te sognen y axel[]hoffwit. 1: *Marthn Perßen*.
(Bjergegård, Thise s., Nørre h., Peder berrega[], B: *per berregørd* (i Sønder Thise)).
Borup, se Kongsted-Borup.
Bølling s., Bølling h. 3: sebast, Peder O[] B: *Per orup* (vel Arup, Hanning s., Bølling h.), crestiern *perßen* B: *crsten perßen*.
Dalby, se Sønder Dalby.
Dallund hgd., Søndersø s., Skovby h. B: *dallundt*.
Eiler (Ivensen) Bryske, død 1529. A: *Elære Brusck* B: *eyller bryske*.
Dalsgård, Thise s., Nørre h. Ingen fæster nævnt.
Dellerup, Måbjerg s., Hjern h. 1: *suendt*.
† Durup hgd., Durup s., Harre h. Mads (Nielsen) Lykke, var død 21.3. 1525. A: *mattir luc* [] B: *matz lwcky*. Trap: Danmark skriver ham fejlagtigt også til Durup i Gislum h.
Døes, Måbjerg s., Hjern h. 1: *barbara*.
Ebbeskov, Fakse s., Fakse h. B: *ebbeskouff*. 1: *Jes p* [] B: *ies perßen*.
Engtetved, Them s., Vrads h., Loverssysel. B: *engtuetd*. 1: *per smed* B: *som* A.
Englerup, Kirke Sonnerup s., Volborg h. 2: *olluff morththnsßen, las gyntter*.
Ferring s., Vandfuld h. 1: [] *ernsßen* B: *per crstensßen*.
Fovsing s., Hjern h. 5: *knud enē, lass magensßen* B: *las maggenßen, ies* [] B: *ies iesnsßen, iep smed, mowritz*.
Gimsing s., Hjern h. 3: *thomas* B: *thomi* [], *las thomesßen, esbern*.
Gimsinghoved, Gimsing s., Hjern h. 1: *bertill torbernsßen*.
† Gravl, Sønder Borris s., Bølling h. B: *graffuell*. 1: *Ulæseligt navn*.
Grove, Brøndum s., Hindborg h., (tidligere i Salling h.). B: *gr* [] *ffue* by. 3: *iep fathærßen* B: *iep ffatersßen, iep grauærßen, perhøg*.
Grætrup, Junget s., Nørre h. B: *grett* [] *rop* sognen. 4: *andæs* [] B: *andærß crstenssen, matz skredær, Eric B: erick, mickell*.
Grønne, Tim s., Hind h. 1: [] *ßen* B: *cresten perßen*.
Havnelev s., Stevns h. 1: *lauritz m* [] *sen*.

Hedegårde, Thise s., Nørre h. 1: *per iepshen*.
 Hee s., Hind h. B: hiee sogen. 6: bertill ienshen,
 søurn galle B: seuren galle, jon pouelsphen, nis
 andersphen crestiern Holm m B: crsten hollem, []nsphen
 B: (crest?)en iensphen.
 Hevringholm hgd., Vivild s., Sønderhald h. Eiler
 Stygge (Andersen Rosenkrantz) død ca. 1535. A:
 Elæ[] B: erick stygy.
 Holmsland, omfatter Nysogn og Gammelsogn,
 Hind h., var tidligere en ø. 6: olluff lund, [] iebshen,
 ies andersphen, esgij iebshen, per persphen, Oluff [] B:
 olluff iensphen. De sidste fem hører måske under
 Stadil sogn.
 Holstebro kbst.
 Hover s., Hind h. 2: [] iensphen B: crsten iensphen,
 lass B: las.
 Hovvig, Nysogn, Hind h. 4: grauers iensphen, ies
 persphen, nis iensphen, iep michelsphen B: iep mickilsphen.
 De sidste tre hører måske under Stadil s. eller
 Holmsland.
 † Huggertoft, Sønder Nissum s., Ulfborg h. 1: In-
 gen fæster nævnt.
 Husby s., Ulfborg h. 1: grauers iensphen.
 Hønske, Ørsted s., Ramsø h. 4: olluff kraffin?, []
 nielsphen, mortthem persphen, lydick scrdher B: ly-
 dick skredæ.
 Idum s., Ulfborg h. 1: crstiern køpman B: crsten
 kiøbmand.
 Kaldred, Bregninge s., Ars h. 1: iep iahansphen.
 Klejnstrup, Vinding s., Ulfborg h. B: cleynstrop. 1:
 Ingen fæster nævnt.
 Kongsted-Borup, Kongsted s., Fakse h. 1: hans
 henmichsphen.
 Kragevig Huse, Våbensted s., Musse h. 1: ies ma-
 gensphen.
 Lem s., se Sønder Lem s.
 Lystbæk, Torsted s., Hind h., (siges at ligge i Ulf-
 borg s., Ulfborg h.). B: lystbeck. 1: seuern wmys
 B: seuren wmys.
 Lægård, Måbjerg s., Hjern h. 1: crsten grauersphen.
 Madum s., Ulfborg h. B: madom sogen. 11: ies
 nielsphen B: [] nielsphen, ies suerdffeyer, nis iel[] B:
 nis iebshen, matz, andas karlsphen, matz torbensphen,
 ies ionsen, iep terckilsphen, ies persphen B: som A, ies
 warbo B: ies wardbo, iep ien[] B: iep iensphen.
 Måbjerg s., Hjern h. B: moberg sogen. 4: seuern
 iel[] B: seuren iensphen, matz Studd?, m[] B: mar-
 uordt, mickiell iensphen.
 Navr s., Hjern h. B: naffuer sogen. 3: lass mattisphen
 B: las matzen, kaye duss B: kaye dwss, karll.
 Nissum s., se Sønder Nissum s.
 No s., Hind h. 2: ies pouelsphen, nis bendshen B: nis
 bendzen.

Otting s., Hindborg h. 1: seuren bruffuen.
 Regnemark, Kimmerslev s., Ramsø h. B: Ramsø-
 heridt y kymer[]leff sogen. 2: tygij nielsphen, iep
 hansphen.
 Rejkær, Tim s., Hind h. 1: willem iensphen.
 Ribe stift. B: ribe. Biskop Ivar (Olufsen) Munk
 (Lange-Munk). B: her iffuer mwnc.
 Rindum s., Hind h. B: Rindom sogen. 1: ies cre-
 stie[] B: ies crstensphen.
 Rørbæk, nu i Sakskøbing kbst., Lolland. B: lolland
 y rorbeck by. 1: hans andersphen.
 Råsted s., Ulfborg h. B: roste sogen. 1: crestiern
 persphen B: crsten persphen
 Sir s., Hjern h. B: s[]re sogen. 1: crsten andersphen.
 Skjern, nu kbst. B: skiern sogen. 1: Nis persphen B:
 nis persphen.
 Skove, Junget s., Nørre h. B: skoffue. 1: per cre-
 stiernsphen B: per crstensphen).
 Staby s., Ulfborg h. 1: ies persphen.
 Stadil s., Hind h. B: stayll, evt. stæyll sogen. 11: ies
 atzersphen, ies ericksphen, ies s[], las andersphen, per c-
 stensphen, olluff orop, i[] B: iep klit, Clem[] B: cle-
 mendt ies[]phen, iffuer tygishen, ies wilshen B: som A,
 Kay Pederskone B: kaye prsskone).
 Stadilø, Stadil s., Hind h. 3: kaye crstenskone, mat-
 tis pouelsphen B: mat[] pouelsphen, per twlsphen B: []
 twlsphen. De sidste to måske bare i Stadil sogn.
 Særkær, Måbjerg s., Hjern h. Ingen fæster nævnt.
 Søgårde, Tim s., Hind h., eller Sø, tidligere Søgård
 ibid. 1? Ulæseligt navn.
 Sønder Dalby s., Fakse h. B: dalby sogen. 1: Perfyd-
 deler B: per feydlær.
 Sønder Lem s., Bølling h. B: bølling heridt y lem
 sogen. 2: iep nielsphen, crestern an[] B: crsten an-
 dersphen.
 Sønder Nissum s., Ulfborg h. 7: nis thommesphen,
 crestiern wi[] B: crsten willatzen, m[] B: matz
 nielsphen, knudt hosbunt, ies nielsphen foget B: ies
 nielsphen fogad, lass iepshen B: las iepshen, pouell se-
 rensphen.
 Sønder Omme s., Nørvang h. 2: matz andersphen, iep
 [] .
 Sønder Thise, Thise s., Nørre h. B: sønder tysse. 8:
 ies Swedæ B: ies swder, = Suder, iep broffuen, per
 spinck, per powelsphen B: per pouelsphen, iep iebshen
 B: som A, andæß olluffshen, andæß gris, Peder berre-
 ga[] B: per berjordt, (vel Bjerregård, Thise s.,
 Nørre h.).
 Them s., Vrads h. 1: thomes.
 Thise s., Nørre h. 2: crestiern persphen B: crsten
 persphen, crestiern smed B: crsten smids.
 Thisetorp, Thise s., Nørre h. 2: iep iebshen, per
 smid.

- Tim hgd., Tim s., Hind h. B: tym. Knud og Axel Pedersen (Gyldenstjerne). A: Knud Pedars^{sen} Oc Axell Pedars^{son} B: knudt p^{ars}sen och axell p^{ars}sen.
- Tim s., Hind h. 16: hans kock (tidligere cr^{sten} wni[^s] = w^{ny}s, mon død?), ulæseligt navn, e.... (ulæseligt navn), ingerd [] B: ingierdt berttilsk^{one}, nis gra[] B: nis grauers^{sen}, bendt p^{ars}sen, iorgen jwll B: i^{ergen} jull, iens berttils^{en}, ulæseligt navn, ulæseligt navn, nis crestiens^{en} B: nis cr^{sten}sen^{en}, ies powelsen, mortth^{an} iens^{en}, anders ped^{ars}sen, ies ieb^{sen}, cr^{sten} iens^{en} (ibid. mangler hos ham). Torp, se Thisetorp.
- Torsted s., Hind h. 1: matz magens^{en}.
- Truelstrup, Dåstrup s., Ramsø h. 4: niß matz^{sen}, magens dijr B: magens dywr, p^{er} p^{ars}sen B: p^{er} p^{ars}sen, clemendt iens^{en}.
- Vedersø s., Hind h. B: weyerssyø sogen. 4: p^{er} sym^{ars}sen B: som A, p^{er} brams, nis bysting, crestiern iens^{en} B: cr^{sten} iens^{en}.
- Vinding s., Ulfborg h. 6: ies huidt, ies [] B: ies niels^{en}, cr^{sten} matz^{sen}, ies k[] bmandt, p^{er} winth^æ B: p^{er} wint^{er}, ebben.
- Voldbjerg hgd., Hee s., Hind h. B: []bi[]. Peder (Eriksen) Skram (Fasti). A: []kram B: p^{er} skram.
- Volstrup hgd., Hjerm s., Hjerm h. B: []stop. Mogens (Olufsen) Munk (Lange-Munk). A: Magens mwnc B: magens mwnc.
- Vorgod s., Bølling h. 1: cr^{sten} p^{ars}sen.
- Ølby s., Hjerm h. B: ølby sogen. 1: erick torberns^{en}.
- (Årup, Hanning s., Bølling h., Peder Orup i Bølling s.).
- Uden sted. Mester Morten (Nielsen) Krabbe (af Østergård). A: mesth^{er} Marthen krabbe webener B: mest^{er} mor[] krabbe webner.
29. Rep. 2. rk. 1596.
30. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie bd. 1, Diplomatariet nr. 161.
31. Rep. 2. rk. 7266.
32. Rep. 2. rk. 10835. Brevet er meget ødelagt, men bl. a. de tre gårde i Hønske ses.
33. Rep. 2. rk. 11061.
34. Rep. 2. rk. 11510.
35. Rep. 2. rk. 11511.
36. Rep. 2. rk. 12356.
37. Ny kgl. saml. 1507, 2^e. Danske skøder, pantebreve m. v. P.B.P.P. nr. 1 og 3. Fæsteren hed Jep eller Jens Lassen.
38. Bævreasp.
39. Papir, 16.7. 1555, Knud Gyldenstjerne, F.
40. Fornavnet indsat over linjen.
41. Ordene er skrevet sammen.
42. Iver.
43. Sammenskrevet.
44. Stednavne i 1555-skiftet: Tim s.: Timgård hgd. med møller, Grønne, † *trøsemarck* (beliggenhed i sognet ukendt), Mølgård, Nøderup, Brogård, Sø eller Søgårde, Skidensig (nu Nyhus), Østerby, Bjerregård, Skarregårde, Nørgård, Lomborg, Rejkær, Rejkærgård, Oksbjerg, Pølsmark, Snogdal, Stadil s.: Halkær, Kolby. Nysogn: Houvig. Madum s.: Vibholm, Gadegård, Madumflod, † *pillingborg* (beliggenhed i sognet ukendt). Hemmet s.: Skuldbøl. Them s.: Engetved, Them. Nørre Uttrup s.: † *nørgord* i Nørre Uttrup.
45. C 6 Adkomster Danmark. Pergament.
46. C 6 Adkomster Danmark. Pergament.
47. Langebeks Diplomatarium.
48. Trykt ved Holger Fr. Rørdam i Ny Kirkehistoriske Saml. IV, s. 428 ff. København 1867-68. De dialektale former »sammel-« og »ygemnell, egiegmell« for sammen og igennem vidner om Knud Pedersens jyske herkomst.
49. Stenen er beskrevet hos CAJ bd. 1 s. 251 og bd. 2 nr. 480.

Susanne Vogt
 cand. phil. (historie)
 Institut for Navneforskning
 Njalsgade 80
 2300 København S

Kirkernes administration i Vandfuld herred 1584-1653

Af Chresten Klit

I. PROBLEMSTILLING

I kirkeregnskabsbøgerne er der bevaret et godt materiale til belysning af en række spørgsmål. De er således vigtige kilder til f.eks. den almindelige prishistorie. De kan belyse kirkernes økonomi og give oplysninger om kirkernes administrative forhold samt levere meddelelser af kultur- og kunsthistorisk interesse.⁽¹⁾

Her er det hensigten især på grundlag af kirkeregnskabsmaterialet fra Vandfuld herred at belyse administrative forhold for dette herreds kirker. Det skal således søges klarlagt, hvem der forestod forvaltningen af kirkerne, og hvordan denne forvaltning udførtes.

Vandfuld herred, der ligger vest for Lemvig, hørte under Bøvling len i Ribe stift. Når netop dette herred påkalder sig særlig opmærksomhed, skyldes det dels, at det ligger i et område (Hardsyssel), hvor sysselprovstiet bevaredes helt op til slutningen af det 17. årh. og dels, at der fra dette herred er bevaret usædvanlig mange kirkeregnskaber tilbage fra 1584.

II. KILDEMATERIALET

1. KIRKEREGNSKABSØGER

Af herredets dengang 10 kirker er der bevaret kirkeregnskaber fra de 9, og 8 af disse

begynder i 1584.⁽²⁾ Bortset fra Hygum og Trans har hver kirke kun én regnskabsbog.

På de bind, der er bevaret af de ældste regnskabsbøger, står: Anders Dresselberg, kirkens navn, kirkebog 1585. Alle regnskabsbøgerne er ens udstyret og disponeret samt skrevet af den samme skriver i de enkelte år. Dette udelukker, at de kan være skrevet af lokale folk. De er tydeligvis afskriver foretaget under visitationen af sysselprovsten, hans fuldmægtig eller en skriver af de registre (opskrifter), der forfattedes af kirkeværgerne, men vel oftest førtes i pennen af sognets præst⁽³⁾. Dette fremgår direkte af revisionspåtegningerne, hvor der i reglen står, at opgørelsen er foretaget efter kirkeværgernes »registres lydelse«⁽⁴⁾, samt af regnskaberne for 1616, hvori udgiftsposterne i flere tilfælde ikke er specificeret, men summen af udgifterne blot overført efter kirkeværgernes »overleverede registres lydelse«. Man må således fastslå, at kirkeregnskaberne skulle tjene sysselprovsten ved hans overopsyn med kirkerne.⁽⁵⁾

Kirkeregnskabsbøgerne indledes med en oprensning af kirkernes gårde og jordstykker med afgift og fæstere samt indtægten af korntienden. Herefter følger en fortegnelse over kirkernes udestående fordringer. Disse, hvoraf de ældste stammer helt

Trans Kirse Regnskab
 Den Jacobs & S. Klit og
 S. Klit og S. Klit og S. Klit
 S. Klit og S. Klit og S. Klit

Sindigt
 Sjendkorn.

6 1/2 ^{1/2} ^{1/2} ^{1/2}
 1/2 ^{1/2} ^{1/2} ^{1/2}
 1/2 ^{1/2} ^{1/2} ^{1/2}

Indigt
 Sjendkorn.

1/2 ^{1/2} ^{1/2} ^{1/2}
 1/2 ^{1/2} ^{1/2} ^{1/2}

Indigt
 Sjendkorn.

Summa Indigt
 — 1/2 1/2 1/2 1/2
 — 1/2 1/2 1/2 1/2

Indigt
 Sjendkorn.
 Indigt
 Sjendkorn.
 Indigt
 Sjendkorn.

Indigt
 Sjendkorn.

Indigt
 Sjendkorn.

Summa Indigt
 — 1/2 1/2 1/2 1/2

Indigt
 Sjendkorn.
 Indigt
 Sjendkorn.
 Indigt
 Sjendkorn.
 Indigt
 Sjendkorn.
 Indigt
 Sjendkorn.

tilbage fra før 1525, er vel hovedsagelig kassebeholdninger, som ikke er blevet afleveret ved udskiftning af kirkeværgere. Dernæst kommer selve regnskaberne for de enkelte år afsluttet med revisionspåtegning og eventuelle revisionsanmærkninger.

Gennem perioden sker der ingen ændringer i regnskabernes opstilling, men oplysningerne bliver tydeligvis fyldigere mod periodens slutning.

2. PROVSTIFORVALTNINGENS ØVRIGE BØGER

Hvis provsten skulle have blot nogenlunde kontrol med syslets kirker, var det selvfølgelig nødvendigt, at han selv lod føre optegnelser over kirkernes gods og økonomiske forhold. Foruden kirkeregnskaberne er der bevaret flere sådanne optegnelser.

At provsten har haft et omfattende arkiv ses af en delvis bevaret registratur fra begyndelsen af det 17. årh. Den indeholder kortfattede uddrag af forskellige middelalderbreve samt senere breve, hvoraf det yngste er fra 1620⁽⁶⁾.

Registraturen er indbundet sammen med en ligeledes kun delvis bevaret afskrift fra omkr. 1675 af en jordebog fra ca. 1597-1598⁽⁷⁾. Heri er opført de indtægter, som kirkerne i Hardsyssel havde af tiende og jordskyld (landgilde), de visse udgifter og en opregning af den jord, som kirkerne havde mistet.

En lignende jordebog er i 1655 blevet udarbejdet på foranledning af daværende domprovst Jørgen Rosenkrantz. Den er inddelt i fire hovedafsnit. Først kommer provstiets indtægter af to sogne på Holmsland, og derefter følger en »jordebog på Hardsyssel provstis kirkers gårde og gods, hvoraf efterskrevne landgilde og herlighed med stedsmål og sagesfald domprovsten til-

forn har fulgt og nu følger Sorø Akademi«⁽⁸⁾. Dernæst findes en fortegnelse over de, der »bor og besidder kirkernes gårde og bol og huse og giver alene deres afgift og landgilde til kirkerne, så domprovsten deraf intet nydt eller bekommet har undtagen herlighed og stedsmål og sagesfald, som nu følger Sorø Akademi«⁽⁹⁾. Det er for Vandfuld herreds vedkommende ialt 1/2 gård, 3 1/2 bol og 1 hus. Til slut nævnes »Hardsyssel provstis kirkers årlige indkomster af tiender, gårde, jorde, enge og ejendomme med anden rettighed, hvo det nu udi leje og brug har, deslige hver kirkes årlige ordinære udgift og hvis dem udi forrige tider er forvildet og fraforvendt«⁽¹⁰⁾. Denne jordebog er komplet.

III. TILSYNET MED KIRKERNE

1. SYSSELPROVSTERNE

Medens flertallet af landets kirker i det her behandlede tidsrum var under overopsyn af lensmænd, var Hardsyssels kirker underlagt en sysselprovst (efter reformationen i reglen kaldet regnskabsprovst). Disse sysselprovster dukker op her i landet i første halvdel af det 12. årh. omkring den tid, da tiende blev indført, kirkernes gods (fabrica ecclesiae) og præstekaldenes gods (mensa) adskiltes, og kirkeværgainstitutionen dannedes til af forvalte fabrica⁽¹¹⁾.

Udviklingen af dette lokalprovsti vekslede fra stift til stift, men i Ribe stift blev det specielt grundfæstet. Provsten i Hardsyssel, der fra 1508 var prælæt (domprovst) i Ribe domkapitel, havde indtægterne af de to sognekirker på Holmsland, adskillige gårde og jordstykker rundt om i syslet samt det indbringende hverv at have overopsyn med syslets ca. 100 kirker⁽¹²⁾. Denne solide økonomiske basis er vel hovedårsagen til, at provstiet kunne overleve den senmiddelal-

derlige agrarkrise, hvorunder en del sysselprovstier ophævedes, og bestå lige til det under kirkesalgernes tid bukkede under i 1693.⁽¹³⁾

I den periode, hvorfra kirkeregnskaberne stammer, var følgende sysselprovster i Hardsyssel:⁽¹⁴⁾

1581-1613: *Anders Dresselberg til Voguserup*. 1572-80 sekretær i Kancelliet, 1582-90 landsdommer på Sjælland, 1582-85 forlenet med Fredsgaarde, 1585-91 med krongods i Tusse herred, 1597-1606 lensmand på Aalholm, 1608-13 på Holbæk. Død 12. september 1613.⁽¹⁵⁾

1613-1614: *Tyge Lange til Breining og Kjærgaard* (3 roser). 1606 sekretær i Kancelliet, 1608 kannik i Ribe, 1610 øverste sekretær, 1611 sendebud til Brandenburg, fik i 1612 kannikedomme i Roskilde og Århus, død 24. maj 1614 i Kolding.⁽¹⁶⁾

1614-1650: *Henrik Lange til Dejbjerglund og Oldager* (1 rose). 1605-15 sekretær i Kancelliet, død 25. december 1651 på Dejbjerglund.⁽¹⁷⁾

1650-1653: *Falk Gøye til Hvidkilde*. 1642 og 1646 landkommisær, 1649 udnævnt til hofmester på Sorø Akademi og lensmand på Børglum Kloster.⁽¹⁸⁾

1653-1669: *Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard*. Søn af den lærde Holger Rosenkrantz til Rosenholm, 1633-37 sekretær i Kancelliet, 1648-53 rentemester, forlenet med Ustein Kloster 1651-52 og med Halsnø Kloster og Hardanger 1651-55, i 1653 udnævnt til hof-

Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgård (1607-75). Rosenkrantz, der også ejede Søndervang i Hind herred, indlagde sig stor fortjeneste som forstander for Herlufsholm og Sorø akademi, men administrerede som domprovst i Ribe stift en tid også kirkerne i Vandfuld herred. (Foto i: Danmarks Adels Årbog 1910)

mester for Sorø Akademi og forstander på Herlufsholm, 1653-69 lens- og amtmand på Børglum Kloster.⁽¹⁹⁾

Som det tydeligt fremgår af denne oversigt var sysselprovsterne ikke lærde teologer. De var administratorer, der vel fik embedet enten som en belønning for arbejdet i Kancelliet eller som hofmestre for Sorø Akademi.⁽²⁰⁾

2. SYSSELPROVSTERNES FULDMÆGTIGE
Den årlige visitation af et så stort antal kirker var en stor arbejdsbyrde, og det er derfor naturligt, at sysselprovsten beskikkede underordnet personale til at foretage denne og kun visiterede personligt i enkelte år.

På grundlag af kirkeregnskaberne oplysninger om visitationen kan følgende liste over fuldmægtige i perioden 1584-1653 opstilles:

- 1588: *Bendt Povlsen*.
- 1588-1599: *Hannibal Nielsen*. Han kaldes i forbindelse med en retssag i 1597 »Anders Dresselbergs fuldmægtig foged« og »Anders Dresselbergs ridefoged over det provsti i Ribe stift, Anders Dresselberg er forlenet med«⁽²¹⁾.
- 1591: *Jacob Svaning*. Søn af historikeren Hans Svaning efter hvem han overtog et kannikedømme i Lund. Efter studier i Tyskland og Italien vendte han hjem i 1588. Året efter fik han ventebrev på det første ledige kannikedømme i Ribe mod da at afstå det i Lund. I 1592 blev han gennem et kongebrev anmodet om at betale sin studiegæld i Tyskland, og da han blev indstillet som sognepræst i Vilslev sogn, modsatte menigheden sig hans udnævnelse⁽²²⁾.
- 1599-1604: *Svend Pedersen*. Ridefoged til Hundslund Kloster. 1613, 1618, 1622 og 1633 reviderede han kirkeregnskabsbøgerne i Vendelbo stift.⁽²³⁾
- 1605-1612: *Peder Pedersen (Skriver)*. Rådmand i Ringkøbing formentlig 1608-11. Borgmester samme sted antagelig fra 1611 til sin død før 1627, tolder 1621, gift med borgmester Frederik Busks enke⁽²⁴⁾. Peder Pedersen var, som mange andre borgmestre fra denne tid, købmand. I 1610, medens han endnu var provstiskriver, opkøbte han korn af Bøvling len⁽²⁵⁾. For rug, udskibet fra Ringkøbing i 1623 og 1624 trods udførselsforbud, måtte han sammen med senere borgmester Jens Olufsen betale 200 rdl. i sagefald⁽²⁶⁾.
- 1613-1616: *Iver Frederiksen*. Sandsynligvis borgmester Federik Busks søn og Peder Pedersens sted søn. Han var rådmand i Ringkøbing antagelig 1617-26.⁽²⁷⁾
- 1620-1631: *Las Mikkelson*.
- 1634-1650: *Severin Nielsen*. Han boede i Hestbjerg i Idum sogn⁽²⁸⁾, og fæstede i 1642 Idum og Vind kirkers korntiender⁽²⁹⁾.
- 1651- *Staffen Nielsen*. Muligvis den Staffen Nielsen, der var skriver på Lundenæs 1630-34 og ridefoged samme sted 1635-37. I 1635 fik han Bur og Navr kongetiender i fæste og nævntes i 1637 som fru Anne Gyldenstjernes bud⁽³⁰⁾. I Varde var der i årene 1656-65 en borgmester af samme navn. Før han blev provstiskriver ved Ribe domkappel⁽³¹⁾.

I middelalderen har provsten vel benyttet sin kapellan i Holmslandssognene som fuldmægtig, men efter reformationen, da provsterne, som vi har set, selv blev verdslige, dukkede en ny funktionærtype op, der var vant til at beskæftige sig med regnskaber og penge⁽³²⁾. Som det fremgår af ovenstående liste, var der tale om entreprenante folk: ridefogeder, købmænd, rådmand og borgmestre.

3. VISITATION AF KIRKERNE

3.1 TIDSPUNKT OG STED

Sysselprovsternes væsentligste opgave var fabricatilsynet med dertil hørende regnskabsrevision, og det er netop denne side af sysselprovsternes virke, som kirkeregnskabene kan give oplysning om.

Provstens visitation af Hardsyssels kirker i senmiddelalderen er bevidnet gennem en visitationsliste fra årene 1512 og 1513. Denne liste synes at vise, at syslets kirker dengang i hovedsagen visiteredes i en fast orden, og at kirkerne i Skodborg-Vandfuld herreder besøgte sidst på året⁽³³⁾.

Selvom der ikke findes en tilsvarende liste for denne periode, vil man kunne skaffe sig et lignende overblik over visitationen ved hjælp af kirkeregnskabernes angivelser af revisionsdatoer og -steder. I det mindste gælder det for Vandfuld herreds kirkeregnskaber, at næsten alle revisionspåtegninger i regnskaberne før 1636 er forsynet med datoer og for årene 1608-15 i de fleste tilfælde tillige med stedsangivelser. Efter 1636 er datoangivelserne mere sporadiske, men dog tilstrækkeligt talrige til at vise, at visitationen ikke kan have ændret sig nævneværdigt i tidsrummet 1584-1653.

Kirkernes regnskaber revideredes som oftest én gang om året i efterårsmånederne, men undertiden kunne det hænde, at revisionen blev udskudt til det følgende forår, således at der revideredes to gange i det samme år. I andre tilfælde kunne revisionen udskydes et helt år, så at to års regnskaber revideredes samtidigt. Årsagen hertil har sikkert i flere tilfælde været, at kirkeværgernes regnskaber ikke var færdige, når visitator indfandt sig. Da Peder Pedersen den 12. august 1611 på sin rundtur til syslets kirker

kom til Hygum kirke for at »høre« regnskabet for 1610, måtte han nøjes med at opkræve de sysselprovsten tilkommende indtægter og udskyde revisionen til det følgende års ordinære visitationsrejse, »efterdi kirkeværgernes regnskab ikke var færdig at høre«.

I reglen revideredes flere kirkers regnskaber på samme dag. Anders Dresselberg har således i 1591 revideret ikke færre end 6 kirkers regnskaber på én dag. Et så stort antal kirker, omfattende såvel den sydligste (Fjaltring) som den nordligste kirke (Harbøre), har sysselprovsten næppe kunnet overkomme at besøge på én dag. Stedsangivelserne fra årene 1608-15 viser da også, at selvom revisionen som oftest foregik i den pågældende sognekirke (af hensyn til fabricatilsynet), revideredes regnskaberne i nogle tilfælde i nabosognene.

Undertiden kunne revisionen foregå hjemme hos kirkeværgerne. Ramme kirkes regnskaber ses i de tilfælde revisionsstedet er opgivet, at være »hørt« på kirkeværgen fru Ane Vinds bopæl, Rammegaard⁽³⁴⁾, undtagen regnskabet for 1608, der er revideret på visitators (Peder Pedersen) hjemsted (Ringkøbing).

3.2. VISITATORERNE

Visitationen har i de fleste år været overladt til provstiskriverne. Kun i sammenlagt 9 år ud af de 69 år, som undersøgelsen omfatter, har sysselprovsterne visiteret personligt. Anders Dresselberg har visiteret 1 år og Henrik Lange 8 år. Når netop Henrik Lange udmærker sig ved sin aktive deltagelse i visitationen, skyldes det utvivlsomt foruden hans lange funktionsperiode, at han til forskel fra de øvrige sysselprovster var bosiddende i syslet.

3.3. FABRICATILSYNET

Det var således ikke hvert år, sysselprovsten eller hans fuldmægtig kom rundt til alle kirker. Når han på sin visitationsrejse kom til en kirke, har han vel først besigtiget selve kirken og dens omgivelser for at se, om alt var i forsvarlig stand. Fandt han mangler, gav han kirkeværgerne ordre til at udbedre dem. I kirkeregnskabsbøgerne er indført adskillige påbud til kirkeværgerne om at få tag, murværk og porte repareret⁽³⁵⁾, og om at lade syn foretage i de tilfælde, hvor han ikke har fundet reparationer tilfredsstillende udført⁽³⁶⁾.

Også kirkernes kunstneriske udsmykning har haft visitators bevågenhed. I 1596 fik Hygum kirkes værger besked på »at tilkøbe så mange vognskud (egeplanker), som behov gøres til en ny altertavle på højalteret og dertil tage de gamle tavler at lade gøre den af«⁽³⁷⁾. På sin visitationsrejse i 1590 solgte Anders Dresselberg selv en ny messehagel til Hove kirke⁽³⁸⁾. I 1594 befalede visitator præsten, der var kirkeværge i Hove, at nedtage St. Ansgars billede og lade kirken kalke hvid, men da befalingen åbenbart ikke blev fulgt, måtte han i 1596 beordre en ny kirkeværge til »at lade kalke kirken og stryge malingen ud som og at lade tage St. Ansgars billede ned af brixdøren (dør i koret) og lægge den på himlen (loftet)«⁽³⁹⁾.

Endelig har visitator opgjort kirkens beholdning af materialer, om en sådan fandtes, og ladet resultatet indføre i kirkeregnskabsbogen.

3.4. REGNSKABS AFLÆGGELSEN

inspektionen af kirkens bygning er man sikkert gået over til kirkeværgernes regnskabsaflæggelse. Kirkeværgerne mødte frem med deres »registre«, der blev indført i kirkeregnskabsbogen. I visse tilfælde ses kirkevær-

gerne at have medbragt kvitteringer for afholdte udgifter, idet der i regnskabsbøgerne f. eks. om håndværkerudgifter kan stå, at de er indført i regnskabsbogen efter håndværkerens »underskrevne seddels lydelse« eller »efter hans brevs indhold«⁽⁴⁰⁾.

Foruden visitator og kirkeværger har præst og sognemænd i reglen også været til stede, og for dem er regnskabet blevet læst op. Dette fremgår af en revisionsanmærkning i Harboøre kirkes regnskab fra 1607, hvor det hedder: »Kære hr. Jens. Efterdi at disse næste tvende års regnskaber ej slutter, og I og sognemænd ikke har været hos, da jeg hørte regnskabet, hvorfor jeg beder Eder gerne, at I ville oplæse samme regnskaber for sognemænd i kirken, om der er noget, der mangler derpå, da kan det rettes igen«.

Foruden den kontrol med kirkeværgernes regnskab, som kvitteringer og oplæsning af regnskabet for sognemænd kunne give, har visitator sammenlignet kirkeværgernes opgivelser med jordebøger og tidligere års regnskaber, hvilket fremgår af talrige henvisninger til disse⁽⁴¹⁾.

På visitationsdagen har der været lejlighed til at foretage bortfæstning af kirkens del af korntienden, og det må antages, selvom det ikke fremgår af regnskaberne, at ledig kirkejord er blevet bortfæstet.

Endelig kunne nye kirkeværger udnævnes på visitationsdagen.

3.5. SYSELPROVSTENS ØKONOMISKE UDBYTTE AF TILSYNET

For sit besvær med visitationen oppebar sysselprovsten og dennes fuldmægtig regnskabspenge, gæsteri og skriverpenge. Bortset fra at regnskabspengene for Hygum kirke i 1625 forhøjedes med 1/2 rigsmark, holdtes regnskabspengene uforandret gen-

nem hele perioden 1584-1653 på mellem 3 rmk. 5 sk. 1 alb. (Engbjerg) og 7 rmk. 2 sk. 2 alb. (Hygum)⁽⁴²⁾. Gæsteriet indbragte gennem hele perioden mellem 2 rmk. (Ferring, Harboøre, Trans) og 6 rmk. (Hygum). Indtil 1650 betalte Hygum kirke 1 1/2 rmk. i skriverpenge og de øvrige kirker 1 rmk. Herefter forhøjedes beløbet for alle kirker til 1 rdl. Udgifter til sysselprovstens administration var således nogenlunde afpasset efter kirkerne økonomiske formåen, og i krigsårene betalte kirkerne ikke alle administrationsudgifterne. Foruden de nævnte indtægter fik sysselprovsten også herlighedsafgifterne af kirkernes jord. Det var altså en betragtelig indtægt, sysselprovsten erhvervede gennem sit tilsyn med syslets kirker, og embedet må have været særdeles attraktivt⁽⁴³⁾.

For den enkelte kirke var udgifterne ikke voldsomt tyngende, og kirkerne havde med provsterne en fælles interesse i, at deres jord og indtægter ikke forsvandt.

IV. KIRKEVÆRGERNE

1. INDSÆTTELSEN AF KIRKEVÆRGERNE
Det daglige tilsyn med kirkerne og deres økonomi blev, som det allerede vil være fremgået, varetaget af kirkeværgere. Et af kongen i 1590 udsendt åbent brev indskærpede, at ingen måtte være kirkevæрге i Hardsyssel uden med provstens eller hans fuldmægtigs samtykke⁽⁴⁴⁾. At det virkelig var disse, der i forbindelse med visitationen indsatte kirkeværgerne, fremgår af kirke-regnskabsbøgerne, hvori visitator indskrev de nye kirkeværgers navne. I reglen siges der om dem, at de er »tilbetroet og tilforordnet at være kirkeværgere«, at de er »tilsat til at være kirkevæрге« eller blot »NN ny kirkevæрге«. Om Erik Skram siger provstiskriveren⁽⁴⁵⁾, at han på domprovstens vegne

har »tilstedt og befalet ham at være væрге«⁽⁴⁶⁾.

Undertiden fremgår det, at også sognepræsten og sognemændene har medvirket ved valget af nye kirkeværgere. F.eks. siges der om de nye kirkeværgere i Trans 1609, at de »er udlagt at være værgere«, og i Fjaltring samme år er værgerne udlagt af »Berthil Lauritsen og andre sognemænd«. I Harboøre er kirkeværgerne i 1636 tilbetroet at være værgere »efter sognepræstens og en part af sognemændenes samtykke«, og i et par andre tilfælde betones det, at valget er sket i nærværelse af sognepræst og sognemænd⁽⁴⁷⁾.

Den almindeligste fremgangsmåde har sandsynligvis været den, at sognets folk selv har foreslået kandidater, der så er blevet godkendt af visitator.

2. KIRKEVÆRGERNES HJEMSTED OG SOCIALE STILLING

Kirkeværgerne synes at have været bosiddende i det sogn, hvori de var værgere. Kun ét eksempel er fundet på, at en kirkevæрге har været fra et andet sogn, nemlig præsten Søren Andersen fra Fjaltring, der var væрге såvel i Fjaltring som i annekssoget Trans.

Blandt kirkeværgerne kan findes adelige hovedgårdsbesiddere, præster, en herredsfoged og bønder fra de største gårde i sognene. Man får det indtryk, at det var sognets mest ansete og formuende folk, der valgtes til kirkeværgere. Det er således de folk, der må antages at have haft lettest ved at bestride hvervet. En del af dem har kunnet læse og skrive, hvilket naturligvis var en fordel, men ikke en nødvendighed, idet præsterne kunne skrive regnskabet. Desuden er det sandsynligt, at de adelige har kunnet lade andre udføre arbejdet for sig sådan som fru Ane Vind, thi i 1609 blev »Ramme

kirkes regnskab hørt, som velbyrdig frue Ane Vind lod gøre for år 1608 ved Povl Mikkelsen«. Denne Povl Mikkelsen har vel været hendes foged, som hun har pålagt arbejdet med kirkens administration.

For kirkerne kunne det være en fordel at have værger med forstand på administration og med økonomiske midler, hvoraf kirkerne kunne låne; men samtidig havde indflydelsesrige værger vel også de største muligheder for at udnytte stillingen til egen fordel.

3. KIRKEVÆRGERNES ANTAL OG FUNKTIONSPERIODER

Som regel var der to værger ved hver kirke, men i nogle tilfælde har man ladet sig nøje med én, især hvis denne var adelig eller præst. Således var præsterne i Dybe, Ferring og Trans ene kirkeværgere i periodens begyndelse og i Ramme var besidderne af Rammegård ene kirkeværgere indtil 1630.

Kirkeværgernes funktionstid varierede i det mindste fra ét til 25 år. Godt halvdelen af funktionsperioderne har været på under 5 års længde og ca. 1/4 mellem 5 og 10 års længde. Særlig hyppigt har værgerne fungeret mellem ét og 3 år. Specielt i tiden 1584-1607 har kirkeværgerne fungeret i en længere årrække. Der er fundet 8 eksempler på værger, der har fungeret i 2 perioder.

4. KIRKEVÆRGERNES ØKONOMISKE UDBYTTE

Det har ikke altid været let at finde egnede kandidater, der var villige til at påtage sig hvervet. Alene det forhold, at tidligere kirkeværgere i 8 tilfælde er blevet udnævnt på ny, tyder vel herpå, men også af revisionsanmærkningerne fremgår det, at det kunne være svært. I Ferring befalede visitator ligefrem sognemændene at kaste lod om, hvem

der skulle være værger, da de hidtidige fremdeles ikke ville være det.⁽⁴⁸⁾

Egentlig kontant aflønning af værgerne forekom kun i enkelte år i Hygum, men ofte ses værgerne at have opnået den økonomiske fordel, som det kunne være at have kirkens del af korntienden i fæste. Denne sammenhæng mellem bortfæstningen af korntienden og udnævnelser af kirkeværgere fremgår også tydeligt af den allerede nævnte revisionsanmærkning i Ramme kirkes regnskab fra 1596, hvori der siges, at »efterdi for:ne Erik Skram er fæstet kirkens part korntiende, har jeg og på domprovstens vegne tilstedt og befale ham at være værge til for:ne kirke«.

En yderligere mulighed for økonomisk udbytte kunne være renteindtægter fra kassebeholdningerne, men herom giver regnskaberne ingen direkte oplysninger⁽⁴⁹⁾. Først fra 1650 er der i regnskaberne opført renteindtægter af kassebeholdningerne (5% p.a.), og i Jørgen Rosenkrantz' instruks fra 1655 kræves kassebeholdningen ved revisionen afleveret til provstiskriveren. Kirkeværgerne har da sikkert tidligere opbevaret kasseoverskuddet og har kunnet disponere herover. Nogen større indtægtskilde for kirkeværgerne har der dog næppe været tale om, idet man sikkert på grund af risikoen for at skulle yde penge til udensogns formål tydeligvis har bestræbt sig på så vidt muligt at få indtægter og udgifter til at balancere. Sjældent har kirkernes gæld eller tilgodehavende været større end ét års indtægt. I år med underskud har kirkeværgerne måttet låne kirkerne penge.

5. KIRKEVÆRGERNES OPGAVER

Kirkeværgen skulle »oppebære al kirkens indkomst, det være sig tiendekorn, jordskyld, kvægtiende og al anden kirkens ind-

komst, og al den stund, han er udi samme kirkeværgedom, skal han lade have god flittig indseende til kirken inde og ude og den forbedre med nødtøftig bygning og derfor årlig gøre god regnskab, som han for Gud og højøvrighed vil forandtvorde⁽⁵⁰⁾.

Det har sikkert til tider været vanskeligt for kirkeværgerne at få alle kirkernes indtægter krævet ind. Ofte måtte sysselprovsten eller hans fuldmægtig indskærpe, at det blev gjort. Et par revisionsanmærkninger synes at vise, at værgerne havde et personligt ansvar for, at kirkerne fik deres penge i kassen. Trans kirkes værger fik i 1612-regnskabet besked om straks at indkræve den kvægtiende, som de forrige kirkeværger endnu ikke havde indkrævet, »såfremt de ikke selv vil lægge det ud, når regnskab høres igen«. Af Ferring kirkeregnskab for 1616 ses den ene kirkeværge at have udlagt godt 18 dl. for nogle års jordskyld, som Oluf Krabbe skulle have betalt⁽⁵¹⁾. Da kirkeværgeren åbenbart ikke selv har kunnet inddrive pengene, klagede denne til sysselprovsten, der befalede Oluf Krabbe »med det allerførste« af betale værgeren.

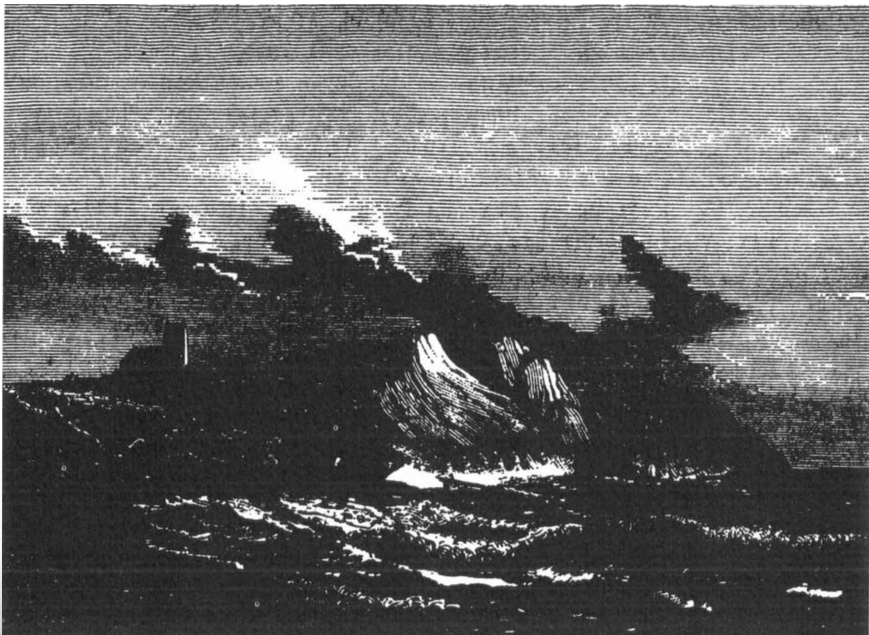
I andre tilfælde har det været nødvendigt at gå rettens vej for at sikre kirkerne deres indtægter. Da det var sysselprovsten, der havde kirkegodset i forsvar, påhvilede det ham at fungere som kirkernes juridiske rådgiver. Kirkeregnskaberne fra Vandfuld herred kan ikke belyse denne side af sysselprovstens funktion, men registraturen over provstiets breve er fyldt med brevudtog om de retssager, som sysselprovsten eller hans fuldmægtig måtte føre for sognekirkerne. Derimod giver kirkeregnskaberne i flere tilfælde oplysninger om kirkeværger, der deltager i retssager. I 1610 gav provstiskriveren kirkeværgerne i Hygum befaling om at »til-

tale dem, som ulovligt har taget kirkens mursten bort af kirken, og tage dom, om de ikke jo er forpligtiget at føre samme sten tilstede igen med deres 12 mands ed og der for stå kirken til rette«⁽⁵²⁾. Samme kirke førte i de forudgående år en længere proces såvel ved herreds- som landsting om 1/2 td. byg, som Peder Madsen i Musholm skulle yde i landgilde. At kirkeværgeren var aktiv i denne sag, fremgår af en del udgifter i regnskabet til værgens rejser til herreds- og landsting⁽⁵³⁾. At også sysselprovsten har vist sagen interesse, fremgår af, at 18 breve angående sagen ifølge registraturen er havnet i sysselprovstens arkiv.⁽⁵⁴⁾

Udertiden havde kirkeværgerne fået jordskylden indkrævet, men glemte at føre den ind i regnskabet. I 1624 måtte såvel de forrige som de fungerende kirkeværger i Fjaltring bekende, at de havde modtaget 1 td. byg årligt gennem flere år, men havde undladt at indføre den i regnskabet. Provsten kom selv til stede, og kirkeværgerne udskiftedes⁽⁵⁵⁾.

Det var ikke blot pålagt værgerne at opkræve kirkernes indtægter, men også at forbedre kirkerne med »nødtøftig bygning«. Tidligere er nævnt, at visitator i adskillige tilfælde gav befaling om iværksættelse af nødvendige reparationer. Der er kun fundet ét eksempel på, at han har forbudt værgerne at foretage en reparation, men dette udelukker jo naturligvis ikke, at visitator i mange andre tilfælde har frarådet reparationer. I regnskabet for Ferring 1605 findes en henstilling til kirkeværgerne om ikke at bøde på kirkevinduerne, »inden præsten med de fornemste sognemænd samtykker fornøden er«.

Som denne sidste revisionsanmærkning viser, kunne også præst og sognemænd indtages i beslutningerne om anvendelsen af

Boubjerg med Ferring kirke som det tog sig ud i 1870'erne. Stedet har ikke været mindre dramatisk i 1600'årene. (Stik fra 2. udgave af Trap Danmark).

kirkernes midler. Ved større arbejder fastsattes håndværkernes løn ofte på forhånd (fortingning), og her oplyses det undertiden, at det skete i sognepræstens og en del af sognemændenes nærværelse⁽⁵⁶⁾. Anskaffelsen af en kirkeklokke i Dybe i 1631 skete efter sognepræstens, kirkeværgernes og menige sognemænds begæring, og da Fjaltring kirkes prædikestol i 1648 blev flyttet fra den søndre side af kirken til den nordre, skete det ligeledes efter sognepræstens og sognemændenes begæring.

Endelig skulle værgerne have »god flittig indseende til kirken inde og ude« og naturligvis sørge for, at samtlige indtægter og udgifter blev opført i regnskabet⁽⁵⁷⁾.

V. SOGNEMÆND, SOGNEPRÆST OG HERREDSPROVST

Det vil allerede være fremgået, at sysselprovsten, hans fuldmægtig og kirkeværgerne ikke var alene om at øve indflydelse på forvaltningen af kirkerne. Sognepræsten og sognemændene var til stede, når regnskaberne skulle revideres, når nye kirkeværger blev indsat, og undertiden også, når håndværkernes løn skulle fastsættes, og beslutninger om anskaffelser til kirkerne skulle tages. I 1640 reguleredes tienden af Herpinggaard i Trans sogn »efter sognemændene, kirkeværgerne og sognepræstens overværelse og samtykke«⁽⁵⁸⁾, og i 1605 var det sognepræsten i Hygum, der be-

vilgede pengene til dækning af rejseudgifter i forbindelse med sagen om jordskylden af Musholm. Endelig var det i det mindste i slutningen af perioden sognepræsten, der skrev kirkeværgernes regnskab.

Ifølge Christian IV's store recess fra 1643⁽⁵⁹⁾, der sammenfatter lovgivningen angående tilsynet med kirkerne, skulle herredsprovsten, når han visiterede, undersøge kirkernes tilstand, og hvis han opdagede mangler ved kirkerne eller erfarede, »nogen jord, rettighed eller indkomme at være kommen fra kirken«, skulle han underrette kirkens forsvar herom⁽⁶⁰⁾. Det eneste vidnesbyrd om dette herredsprovstetilsyn, der findes i kirkeregnskaberne fra Vandfuld herred, er den årlige udbetaling af herredsprovstpenge.

VI. JØRGEN ROSENKRANTZ' INSTRUKS 1655

Da Jørgen Rosenkrantz overtog sysselprovstiet, foretoges en omlægning af tilsynet med kirkerne - givetvis under indflydelse af 1643-recessen. Alle kirker fik i 1655 nye kirkeregnskabsbøger, uanset om de gamle var udskrevet eller ej. Fra Vandfuld herred er desværre ingen af disse bøger bevaret, men der findes en del fra andre herreder i syslet.

Foran i disse regnskabsbøger findes en instruks til kirkeværgerne⁽⁶¹⁾. Ifølge denne skulle kirkeværgerne ved revisionen aflevere kasseoverskuddet til provstiskriveren. Selv måtte kirkeværgerne kun afholde de ordinære udgifter, der var indtegnet i kirkeregnskabsbogen. Var yderligere udgifter nødvendige, skulle værgerne underrette provstiskriveren, der så kunne give ordre til de nødvendige foranstaltningers iværksættelse. Ved store mangler på kirkerne skulle provstiskriveren selv komme til stede og foretage syn samt skriftligt beordre, hvad der

skulle ske. Ved den følgende visitation skulle beløbet da godtgøres, hvis skriveren fandt arbejdet udført ifølge hans ordre. Hvis kirkeværgerne gav penge ud uden ordre, skulle det ikke komme kirkerne til skade.

Kirkernes bønder skulle vederlagsfrit hente og bringe håndværkere, og hvis de kunne overkomme det, også materialer. »Ellers må vel, om de dette ej alt kan overkomme, billigen vognleje godtgøres«.

Kirkeværgerne skulle foretage fordelagtige indkøb af materialer i rette tid og bevise, af hvem og til hvilken pris, de var købt. Materialer, der ikke blev brugt, skulle indskrives i regnskabet.

Til lys måtte kun indkøbes en vis mængde voks, og kirkeværgerne skulle sørge for, at lysene slog til hele året. Blev der givet lys til kirkerne, skulle der, så længe de varede, spares på kirkernes egne lys.

Endelig skulle de, der ønskede at blive begravet i kirkerne, det være sig adelige eller formuende bønder, give det til kende overfor provstiskriveren, der »dennem det for en billig villighed til kirken må forunde«. Præsterne skulle dog nyde deres fri begravelse i kirkerne.

VII. KONKLUSION

Hovedindtrykket bliver, at sysselprovsten og hans fuldmægtig i perioden 1594-1653 nøje fulgte med i kirkernes administration, men at det dog i vid udstrækning var overladt til kirkeværgerne i samråd med præsten og sognefolkene at bestemme over kirkens midler. Set i forhold til denne praksis skulle Jørgen Rosenkrantz' instruks således medføre en betydelig forøgelse af sysselprovstens indflydelse på sognekirkernes forhold, men om det også blev tilfældet,

Dybe kirke set fra sydøst. (Fra: Horskjær Erik, "De Danske Kirker" bind 15.).

kan ikke uden videre afgøres, idet man også her må huske maximen: »Gesetze sind keine Vorgänge«⁽⁶²⁾.

NOTER

1. Denne artikel bygger på mit utrykte speciale fra 1971: »En redegørelse for kirkeadministrationen og kirkernes økonomi i Vandfuld herred 1584-1653«. Tilskyndelsen til at udnytte kirkeregnskaberne kom fra min lærer, professor, dr. theol. Troels Dahlerup, der foruden mig også inspirerede en række af mine studiekammerater til lignende studier. Se f.eks. Birthe Mosegaard Nielsen: »Skanderborgens kirker 1604-62«, i Århus Stiftårsbog 1974, og Inge Toftøj Nielsen: »Kirkeværger, sognemænd og øvrighed i Koldinghus len 1580-1660«, i Vejle Amts Årbog 1972.
2. Se kildefortegnelsen. Vandborg kirkeregnskaber er gået tabt. Pladsen til regnskaberne for 1627-29 i Ramme kirkeregnskabsbog står tom.
3. Jespersen p. 11.
4. Her som overalt, hvor der citeres, er bogstaveringen tillempet nutidens.
5. Kirkerne har dog selv måttet betale bøgerne, idet der i 1584-regnskaberne er opført en udgift på 2 mk. til »bogen«. Det er nærliggende at opfatte kirkeregnskaberne som en pendant til den regnskabsbog, som førtes i ærke diakonatet i tidsrummet 1514-1543. Ganske vist har hver kirke i Hardsyssel sin egen regnskabsbog, medens ærke diakonatets regnskabsbog indeholder oplysninger om 13 forskellige kirker; men oplysningerne om de enkelte kirker er stort set de samme, omend de er noget fyldigere for kirkerne i Hardsyssel. Se Dahlerup 1968 p. 96 ff. på grundlag af Carsten Pedersen: Kirker i Tønder Provsti. (Sønderjyske Aarbøger 1941 p. 1-52, Aabenraa 1941).
6. Registraturen er i hovedsagen skrevet med 2 forskellige hænder. Det yngste brev skrevet med den første hånd er fra 1604, og for den anden hånds vedkommende er det yngste brev fra 1620 (Rep. 2 VIII p. 65 ff.). Det ses ved en sammenligning af re-

- gistraturens hænder med kirkeregnskaberne, at første og anden hånd har skrevet regnskaberne for henholdsvis 1619 og 1620. De pågældende år er der blevet visiteret af provstiskriveren Las Mikkelsen og sysselprovsten Henrik Lange. Ved en sammenligning af deres revisionsanmærkninger med selve regnskaberne kan det konstateres, at det ikke er dem, der har skrevet regnskaberne, og altså heller ikke dem, der har skrevet registraturnen. Den må være skrevet af to anonyme skrivere, som arbejdede for Henrik Lange omkr. 1620
7. I kildefortegnelsen dateret ca. 1670-1680. Dateringen til ca. 1597-1598 findes hos Skautrup p. 134 og er givetvis rigtig, da den bekræftes ved jævnføring med kirkeregnskaberne.
 8. Provstijordebog 1655 fol. 4 v. ff.
 9. Ib. fol. 7 v. ff.
 10. Ib. fol. 63 r. ff.
 11. Dahlerup 1968 p. 305 og Severinsen 1920 p. 6.
 12. Dahlerup 1968 p. 120
 13. Dahlerup 1968 p. 292.
 14. Fortegnelse over sysselprovsterne i Severinsen 1909 p. 33 ff. og Kinch p. 514.
 15. DAA. VIII 1891 p. 123.
 16. DAA. XVIII 1909 p. 263. Kinch har fejlagtigt Tyge Lange 1613-1650. Se K.B. 1609-1615 p. 727.
 17. DAA. XIX 1902 p. 223, og XXXII 1915 p. 606.
 18. DAA. XIII 1896 p. 157. Han findes ikke hos Severinsen og Kinch, men i kirkeregnskaberne for 1650 står nævnt, at visitationen er foretaget på Falk Gøyes vegne.
Den 13. december 1650 udstedtes der til Sorø Akademi et gavebrev på Hardsyssels provsti, ifølge hvilket provstiet skulle overgå til Akademiet efter Henrik Langes død (Sorø I p. 150).
 19. DAA. XXVII 1910 p. 398 f.
 20. Jfr. Dahlerup 1968 p. 369.
 21. K.B. 1596-1602 p. 385 f. og p. 402 f.
 22. Kinch p. 192. Som det ses, var han ikke nogen almindelig provstiskriver, og da han yderligere optræder i Hannibal Nielsens embedsperiode, har han sikkert været provstens vikar.
 23. Klitgaard p. 450. Identificeret ved sammenligning af håndskriften.
 24. Lindberg Nielsen 1969 p. 320 og p. 323. Det fremgår af K.B. 1630-32 p. 814 f., at provstiskriveren og borgmesteren er den samme. En karriere som Ove Eriksen, der var borgmester i Ringkøbing 1673-83, gjorde ham efter.
 25. Bøvling lensregnskab, 1588-1617. Bilag til regnskab. 1609-10, 18/1-1610.
 26. Bøvling lensregnskab, 1617-1625. Regnskab. 1625-26.
 27. Lindberg Nielsen 1969 p. 323.
 28. Christensen p. 26.
 29. K.B. 1642-1643 p. 220 og Jespersen p. 36.
 30. Skautrup p. 91 og Kaae p. 115.
 31. Lindberg Nielsen 1942 p. 287 f. Lindberg Nielsen meddelede, at Staffen Nielsen nedlagde provstiskriveriet i 1650 til fordel for svigersønnen Peder Nielsen, der tidligere havde været skriver og ridefoged på Lundenæs. Såfremt borgmesteren i Varde er identisk med provstiskriveren i Hardsyssel, nedlagde han altså ikke provstiskriveriet i Hardsyssel i 1650, men overflyttede blot til Hardsyssel fra et andet provsti i stiftet.
 32. Dahlerup 1968 p. 361.
 33. Dahlerup 1960 p. 91.
 34. Ane Vind til Rammegaard, gift med Erik Skram til Voldbjerg og Rammegård. (DAA. IX 1892 p. 136).
 35. Se f.eks. Hygum 1595 og 1615, Harboøre 1609, 1615 og 1621 og Fjaltring 1612, 1613, 1615 og 1645.
 36. Fjaltring 1608 og 1610.
 37. Hygum 1595.
 38. Hove 1589.
 39. Hove 1593 og 1595.
 40. Se f.eks. Hygum 1621 og 1626 og Dybe 1631.
 41. Se f.eks. Hove 1650 og Hygum 1611 og 1619.
 42. Rigsmarken regnedes gennem hele perioden som 1/4 rigsdaler, men i kirkeregnskaberne varierede rigsdalernes skillingtal som følger:
1584-1609: 1 rdl. = 64 sk.
1610-1614: 1 rdl. = 74 sk.
1615-1617: 1 rdl. = 80 sk.
1618: 1 rdl. = 84 sk.
1619-1653: 1 rdl. = 96 sk.
1 album = 1/3 skilling.
 43. Se herom Dahlerup 1981 p. 14 med henvisning til Ole Wilhelm Quistgaard Bay: Anvendelse af danske Kapitelsbeneficier som kongelige Forleninger 1536-1645 (1975, utrykt speciale).
 44. Secher II p. 361 f.
 45. Erik Skram til Voldbjerg og Rammegård. Søn af Ellen Spend og Iver Skram til Voldbjerg og Strandbjerggård. (DAA. IX 1892 p. 136).
 46. Ramme 1596.
 47. Harboøre 1635, Fjaltring 1645 og Engbjerg 1649.
 48. Ferring 1608.
 49. Troels Dahlerup 1990 p. 64 ff.
 50. Ramme 1596.
 51. Oluf Krabbe til Damsgård og Herpinggård. (DAA. XLV 1928 p. 42).
 52. Hygum 1609.
 53. Hygum 1603 og 1605.
 54. HSPR. p. 54 nr. 175.
 55. Fjaltring 1623 og 1624.
 56. Se f.eks. Fjaltring 1650 og Hygum 1650.

57. Ramme 1596.
 58. Trans 1639.
 59. Recessen skulle i Jylland træde i kraft i november 1645. (Secher V p. 493).
 60. Secher V p. 189.
 61. Gengivet hos Pedersen p. 83 f.
 62. Dahlerup 1981 p. 7 og 9.

UTRYKTE KILDER

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND

- C-KRB-70: Dybe 1584-1652.
 C-KRB-81: Engbjerg 1649-1653.
 C-KRB-105: Ferring 1584-1653.
 C-KRB-106: Fjaltring 1584-1653.
 C-KRB-163: Harboøre 1584-1653.
 C-KRB-205: Hove 1584-1653.
 C-KRB-224 og 225: Hygum 1584-1641, 1646-1653.
 C-KRB-336: Ramme 1584-1653.
 C-KRB-455 og 456: Trans 1584-1646, 1647-1653.
 C.4 Nr. 913: Hardsyssels Provstis Jordebog 1655, cit. *Provstijordebog 1655*.

RIGSARKIVET

Ribe kapitels arkiv:

Hardsyssels Provstis Registratur med Jordebog ca. 1670-80, cit. *HSPRog Provstijordebog 1597*.

Reviderede lensregnskaber:

Bøvlings Lensregnskab 1588-1617, 1617-1625, 1625-1633 og 1633-1649.

LITTERATUR.

- Christensen, Peder: Ølby, Asp og Fousing Sogne. (Struer 1959).
 Dahlerup, Troels: Det danske Sysselprovsti i Middelderen. (Kbh. 1968).
 Dahlerup, Troels: Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen. (Hardsyssels Aarbog 1960 p. 77-141, Kbh. 1960).
 Dahlerup, Troels: Kirke og kredit. Et bidrag til pengenes socialhistorie. (Historisk Tidsskrift, bind 90, hæfte 2, p. 60 ff., Kbh. 1990.)
 Dahlerup, Troels: Om tienden (Fortid og Nutid, Bind XXIX, hefte 1, 1981).
 Danmarks Adels Aarbog. (Kbh. 1884 ff.), cit. *DAA*.
 Jespersen, Esbern: Kirker, Præster og Degne i Vinding-Vind. (Holstebro 1943).
 Kaae, Alfred: Lundenæs Len (Hardsyssels Aarbog 1959 p. 27-126, Kbh. 1959).
 Kancelliets Brevbøger 1551 (-1645), udg. Rigsarkivet. (Kbh. 1885-1968), cit. *K.B.*
 Kinch, J.: Ribe Bys Historie II. (Ribe 1884).
 Klitgaard, C.: Regnskabsprovster over Vendelbo Provsti 1536-1677. (Samlinger til jysk Historie og Topografi 4 VI p. 445-51, Kbh. 1928-30).
 Nielsen, C. Lindberg: Ringkjøbing Købstads Historie. (Ringkjøbing 1969).
 Nielsen, C. Lindberg: Varde Bys Historie. (Varde 1942).
 Pedersen, P. Storgaard.: Hee Kirke. (Hardsyssels Aarbog 1912 p. 62-90, Kbh. 1912).
 Repertorium Diplomatum Regni Danici Mediævalis 2 rk. VIII. udg. Will. Christensen, (Kbh. 1928-39), cit. *rep. 2 VIII*.
 Secher, V.A.: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve 1558-1660, I-VI. (Kbh. 1887-1918).
 Severinsen, P.: Folkekirkens Ejendomshistorie. (Kbh. 1920).
 Severinsen, P.: Hardsyssels Kirker. (Hardsyssels Aarbog 1909 p. 1-70, Kbh. 1909).
 Skautrup, P.: Hardske Mål I. (Kbh. 1930).
 Sorø. Klostret. Skolen. Akademiet gennem Tiderne I. (Kbh. 1923), cit. *Sorø I*.

Chresten Klit
 født 1946
 lektor, cand. mag. (historie/latin)
 Pedersholms Allé 67
 7100 Vejle

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Foreningsmeddelelser 1992

Årsmødet den 29. marts 1992 blev afholdt på restaurant »Højmark«, Brande, hvor omkring 100 var mødt frem for at overvære foredrag og den efterfølgende generalforsamling.

Seminarielektor Verner Bruhn, Esbjerg, fortalte om »Folkelige bevægelser, foreninger og uregerlige mennesker«. I Danmark har foreningslivet sine rødder helt tilbage i de gudelige bevægelser i 1820-30'erne, hvor de opstod som modvægt mod de rationalistiske præster. Senere i århundredet var det folkestyrets gennembrud og de politiske forhold under provisorieårene, der gav foreningslivets forskellige politiske fløje vind i sejlene. Skytte- og gymnastikforeningerne efter 1864 tog kraftigt del i det politiske røre mellem Højre og Venstre. Det kendetegner danskerne - måske ikke mindst vestjyderne - at man ikke vil lade sig regere fra centralt hold. Og da regeringen forbød venstrefolk at holde gymnastikaftener i skolebygninger, gav man sig til at bygge forsamlingshuse. Med disse folkelige bevægelser som udgangspunkt blev der bygget 1.700 forsamlingshuse og 900 missionshuse i Danmark. Og det er disse »uregerlige mennesker«, som gennem de folkelige bevægelser har været med til at forme vor tids Danmark - og denne form for foreningsliv er et af de kulturelle goder, som vi kan føre ind i et nyt Europa.

På den efterfølgende generalforsamling omtalte beretningen, der blev aflagt af formanden, statsamtmand Thomas Opstrup, sidste års aktiviteter. Årsmødet i Herning med ca. 300 deltagere (forfatteren Palle

Lauring fortalte om »Breve og erindringer før og nu«). Sommermødet i Sevel med ca. 160 deltagere (museumsinspektør Gudrun Gormsen, Hjerl Hedes Frilandsmuseum, fortalte om »Mennesket og heden«. Derefter besøg i Sahl kirke med det gyldne alter, hvor kirketjener Jens P. Mølgaard orienterede. Sommermødet sluttede på Hjerl Hedes Frilandsmuseum, hvor Gudrun Gormsen overtog forsamlingen).

Busturen til Fredericia samlede 75 deltagere. Formanden for Historisk Samfund for Vejle Amt tog imod og fortalte om byen, som vi alle kender fra danmarkshistorien, men byen har også en anden historie, idet den som fristed gav husly til religiøse mindretal og desuden var asyl for alverdens forbrydere og plattenslagere.

»Hardsyssels årbog 1991« var præget af de tre vindende artikler fra vor prisopgave om »Handel og håndværk i Ringkøbing amt«. Under omtalen af årbogen efterlystes lokalhistorisk stof, som redaktionen kan bruge til kommende årbøger. Hvis vore medlemmer savner stof fra nogle områder i det store amt, så må man gerne gøre redaktionen opmærksom på disse forhold. Man kan også selv gå i gang med at skrive og indsende resultatet til redaktionen.

Ved sidste medlemopstilling (1.1.1992) havde vi 1.529 medlemmer, så vi må konstatere en tilbagegang fra de 1.703 medlemmer, som vi havde året før. Vi er kede af det store frafald, da grundlaget for en forening er så stort et medlemstal som muligt. Årsagen til tilbagegangen kan måske skyldes kontingentforhøjelsen til 125,00 kr. At vi så

samtidigt ændrede indbetalingen af årskontingentet, som vi hidtil oprævede sammen med årbogens udsendelse, til at blive indbetalt i juni måned, kan måske også have medvirket til medlemstilbagegangen. I 1991 fik vi 43 nye medlemmer.

Vi forsøgte en ny form for medlems-hvervning i 1991, idet vi tilbød det medlem, som skaffede os et nyt medlem, en ældre årbog – frit valgt fra vort lager – gratis tilsendt.

Om de økonomiske forhold oplyste beretningen, at Historisk Samfund lever af medlemmernes kontingentindbetalinger og de tilskud, som vi hvert år henter hjem fra amtet, kommunerne og pengeinstitutterne + tilskud fra tipsmidlerne.

Kontingentforhøjelsen har medvirket til, at det underskud, som vi mødte frem med sidste år, er borte.

I det lokalhistoriske landssamarbejde er der sket ændringer, Dansk Historisk Fællesforening (DHF) har skiftet navn til Dansk historisk Fællesråd (DHF). Denne forening er altså ikke mere en paraplyorganisation for lokalhistoriske foreninger, men et samråd, hvor man kan arbejde med sager af fælles interesse.

Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (SLF) er blevet til Dansk lokalhistorisk Forening (DLF). Historisk Samfund for Ringkøbing Amt er medlem af DLF, da det er denne forening, som varetager vore interesser.

Beretningen sluttede med at byde de nye medlemmer velkommen, og takke alle, som har ydet tilskud til vort virke i 1991.

Regnskabet, som findes aftrykt på side 147, blev aflagt af kassereren, regnskabschef Børge Nielsen.

Både beretning og regnskab blev godkendt af de fremmødte.

Under det efterfølgende valg til styrelsen

skete der et par ændringer, idet både pastor G. N. Mundbjerg og redaktør Knud Erik Nielsen havde frabedt sig genvalg. Pastor G. N. Mundbjerg blev indvalgt i 1982 og påtog sig næstformandskabet i 1987. Mundbjerg har været med til at knytte en nærmere kontakt til Thyholm, som i 1970 blev tilknyttet Ringkøbing amt. Hans kendskab til den nordlige del af amtet prægede vore sommermøder i 1972 og 1984, og desuden var han den helt eminente guide i den ene rutebil på busturen til Viborg i 1990.

Redaktør Knud Erik Nielsen blev indvalgt i 1979 og overtog straks redaktionen af »Hardsyssels årbog«. I 10 år var Knud Erik Nielsen den kyndige redaktør af årbogen, men i 1989 fik han påbud om at indskrænke sine aktiviteter, hvilket forårsagede, at han frabad sig det meget krævende redaktørarbejde, men vedblev at være medlem af årbogsredaktionen. Også på anden måde har Knud Erik Nielsen været en god forkæmper for Historisk Samfund, idet hans stilling som redaktør ved »Dagbladet« har medført, at vor virksomhed gennem årene har fået en meget fin presseomtale. Redaktør Knud Erik Nielsen har lovet også fremover at gøre et stykke PR-arbejde for Historisk Samfund.

På årsmødet rettede statsamtmand Thomas Opstrup en stor tak til både pastor G. N. Mundbjerg og redaktør Knud Erik Nielsen for veludført arbejde og for medvirken til et godt klima i styrelsen. En tak, som skriveren af disse foreningsmeddelelser gerne vil tilslutte sig.

Nyvalgt til styrelsen blev redaktør Mogens Bendixsen, Gjellerup, og bibliotekar Erik Nørgaard, Lemvig.

Sommermødet i Thorsminde Hallen søndag den 14. juni 1992. 200 var mødt frem for at høre reservatinspektør Palle Uhd Jepsen

fortælle »Historien om de engelske lineskibes stranding 1811«. Efter at have redegjort for den politiske og militære situation i Nordeuropa sidst i 1700-tallet og først i 1800-tallet omtalte Palle Uhd Jepsen de engelske interesser i Østersøen, som nødvendiggjorde konvojsejlad med handelsskibe, som skulle ledsages af lineskibene.

På grundlag af den rapport, som kommandør Charles Dudley Pater, chef for HMS Cressy, der ledsagede lineskibet St. George på sejladsen fra Vinga nord på gennem de danske farvande, aflagde ved sin hjemkomst, fortalte Palle Uhd Jepsen om denne dramatiske sejlad, der fik den tragiske afslutning med forliset ud for Thorsminde juleaften 1811, hvor både St. George og Defence strandede. Af mandskabet omkom 1.391, kun 18 blev reddet.

Kommandør Paters rapport kan interessere finde i »Hardsyssels årbog 1987«.

Efter fælleskaffebordet orienterede museumsinspektør Jens Aarup Jensen om det nye - imponerende - Strandingsmuseum St. George i Thorsminde, som mødedeltagerne senere fik lejlighed til at besøge.

Næste årsmøde søndag den 28. marts 1993 afholdes i Ikast, hvor vi håber at kunne byde på et foredrag om de vestjyske kirker.

»Hardsyssels årbog 1992« - det 86. bind i årbogsrækken -- foreligger hermed som 2. række, bind 26. Årbogens redaktion er stadig på jagt efter stof om lokaliteter og tildragelser i Ringkøbing amt - gerne aktuelt fra vort århundrede. Redaktionens adresse er: Museumsinspektør Esben Graugaard, Mølleparken 25, 7500 Holstebro. Forfattere, som får deres artikler optaget i årbogen, belønnes med 25 særtryk.

LOKALLITTERATUR TIL SALG

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt har

udgivet en del lokalhistoriske bøger, som alle vore medlemmer kan købe til favørpris + forsendelsesomkostninger.

J. C. Hald: »Ringkøbing amt«. 1833. Genoptrykt 1985). Medlemspris: 75,00 kr. (ikke-medlemmer: 100,00 kr.).

»Hardsyssels årbog«. Af ældre årgange er følgende på lager: 1929, 1930 - medlemspris 15,00 kr. pr. årgang (ikke-medlemmer: 25,00 kr.). 1972, 1973, 1975, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988 - medlemspris: 60,00 kr. pr. årgang (ikke-medlemmer: 125,00 kr.). 1989, 1990 - medlemspris: 90,00 kr. pr. årgang (ikke-medlemmer: 140,00 kr.). 1991 - medlemspris: 125,00 kr. pr. årgang (ikke-medlemmer: 160,00 kr.).

Alfred Kaae: »Fæster og husbonde i Hammerum herred«. 1971. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Arne Vagn Nielsen: »Ringkøbing amt - geologi og landskab«. 1982. (Hardsyssel-håndbog, 1). Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Ejner G. Pedersen: »Hærvej og bedevej i Hardsyssel«. 1986. (Hardsyssel-håndbog, 2). Medlemspris: 87,00 kr. (ikke-medlemmer: 125,00 kr.).

Knud Prange: »Herredssegel og kommunale våben i Ringkøbing amt«. 1979. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

»Register til Hardsyssels årbog 1907-1966«. 1977. Medlemspris: 48,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

»Register til Hardsyssels årbog 1967-1986«. 1988. Medlemspris: 50,00 kr. (ikke-medlemmer: 80,00 kr.).

Peter Skautrup: »Hardsyssels stednavne«. 1979. Medlemspris: 12,00 kr. (ikke-medlemmer: 25,00 kr.).

Lokalhistorisk Byttecental for Ringkøbing Amt har af praktiske grunde indledt et samar-

bejde med Vestjysk Antikvariat, Agerfeldvej 7, 7550 Sørvad. Så det er her, man skal henvende sig, hvis man vil købe, sælge eller bytte ældre udsolgte »Hardsyssels årbøger«.

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMT

Alle interesserede kan blive medlem. Det årlige kontingent er 125,00 kr., som opkræves i juni måned. Når årskontingentet er indbetalt, bliver »Hardsyssels årbog« gratis tilsendt i oktober måned.

Indmeldelse i Historisk Samfund kan ske til alle styrelsesmedlemmer eller ved skriftlig henvendelse til sekretæren, bibliotekar Kr. Bjerregård, Døesvej 69, 7500 Holstebro. Alle nye medlemmer kan få den sidst udkomne »Hardsyssels årbog« tilsendt til normal medlemspris, hvis det ønskes.

Udmeldelse sker ved skriftlig henvendelse til sekretæren.

Historisk Samfunds møder arrangeres i samarbejde med Folkeuniversitetets Holstebro-afdeling.

**BUSTURE. MEDDELELSER FRA
TURLEDER, KONSULENT KR. RAVN**
Busturen lørdag den 14. september 1991 gik til Fredericia, 75 deltagere fyldte de to busser.

På Snoghøjgård Hotel blev der serveret kaffe med rundstykker, hvorefter formanden for Historisk Samfund for Vejle amt, Kamma Varming, fortalte om Fredericia – som fæstning og fristed. Byen, som vi alle kender fra vor danmarkshistorie, har også en anden historie, idet byen som fristed gav husly til religiøse mindretal og desuden var asyl for alverdens forbrydere og plattenslagere. En god introduktion til vort besøg på de historiske steder: Den reformerte kirke, krigergravene ved Trinitatis kirke og mu-

seet. Turen sluttede med en vandring på volden fra museet til »Landsoldaten« og besøg i det hvide vandtårn med udsigt over byen og Lillebælt.

HISTORISK SAMFUND FOR RINGKØBING AMTS STYRELSE

Redaktør Mogens Bendixsen,
Spinkelbjerg 8, Gjellerup, 7400 Herning.
Tlf. 97 11 84 80.

Indvalgt 1992, tilknyttet redaktionen fra 1992.

Bibliotekar Kr. Bjerregård,
Døesvej 69, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 25 32.

Indvalgt 1963, sekretær fra 1966.
Museumsinspektør Esben Graugaard,
Mølleparken 25, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 63 96.

Indvalgt 1989, årbogsredaktør fra 1989.

Advokat Rudolf Knudsen,
Bredgade 2, 6920 Videbæk.
Tlf. 97 17 14 66.

Indvalgt 1987, næstformand fra 1992.

Slægtsforsker Rigmor Lillelund,
»Nygård«, Alstrupvej 1, Navr,
7500 Holstebro.
Tlf. 97 43 20 44.

Indvalgt 1967, medlem af årbogsredaktionen fra 1967.

Regnskabschef Børge Nielsen,
Struervej 111 B, 7500 Holstebro.
Tlf. 97 42 22 06.

Indvalgt 1982, kasserer fra 1982.

Bibliotekar Erik Nørgaard,
Udsigten 6, 7620 Lervig.
Tlf. 97 82 22 55.

Indvalgt 1992.

Statsamtmand Thomas Opstrup,
»Rindumgård«, Holstebrovej 31,
6950 Ringkøbing.
Tlf. 97 32 00 59.

Indvalgt 1983, formand fra 1983.

Konsulent Kr. Ravn,
Langagervej 32, 6900 Skjern.
Tlf. 97 35 32 87.

Indvalgt 1983, turleder fra 1988.

Redaktør Jørgen Østergaard,
Rugvænget 41, 7400 Herning.
Tlf. 97 12 33 28.

Indvalgt 1975, medlem af årbogsredaktionen fra 1975.

Regnskab for 1991

Indtægter

Medlemskontingent	205.625,00
Salg af årbøger og registre	12.844,00
Salg af J. C. Hald 1853	225,00
Salg af Hærvej og Hedevej i Hardsyssel	672,00
Tilskud fra Tipsmidlerne 1991	6.500,00
Tilskud fra kommuner og amtskommune (spec.)	15.400,00
Tilskud fra pengeinstitutter (spec.)	8.000,00
Renteindtægter	679,61
	<u>249.945,61</u>

Udgifter

Årbogens trykning	122.992,16
Ekspedition og porto vedr. årbogen	35.363,94
Honorarer vedr. årbogen	5.350,00
Diverse sætryk og brochurer	6.440,70
Indbinding af årbøger	1.037,00
Kontorudgifter m. v.	18.581,84
Porto	14.154,25
Annoncer, møder og foredrag	16.726,08
Kontingent andre foreninger	3.000,00
	<u>223.645,97</u>

Resultatopgørelse

Indtægter	249.945,61
Udgifter	<u>223.645,97</u>
Overskud	<u>26.299,64</u>

*Status pr. 1. januar 1992**Aktiver:*

Beholdning Vestjysk Bank	21.621,19
Beholdning Unibank	1.521,46
Beholdning GiroBank	4.020,26
	<u>27.162,91</u>

Passiver:

Skyldig moms	133,00
Byttecentralen	1.443,00

Egenkapital:

Saldo pr. 1.1. 1991	+ 712,73	
Årets overskud	<u>26.299,64</u>	<u>25.586,91</u>
		<u>27.162,91</u>

Holstebro, den 9. marts 1992

Børge Nielsen

Kassebogen kontrolleret med bilagene.
Beholdningen (bank og giro) ved årets afslutning afstemt.
Intet fundet at bemærke.

Holstebro, den 13. marts 1992
Else Madsen *N.P. Løgaard*

*Specifikationer**Tilskud fra kommuner og amtskommune:*

Aaskov	1.000,00
Brande	500,00
Egvad	300,00
Herning	1.000,00
Holmsland	300,00
Holstebro	1.000,00
Ikast	500,00
Skjern	200,00
Struer	1.000,00
Thyborøn-Harboøre	200,00
Thyholm	200,00
Trehøje	400,00
Ulfborg-Vemb	500,00
Videbæk	300,00
Amtskommunen	<u>8.000,00</u>
	<u>15.400,00</u>

Tilskud fra pengeinstitutter:

Nordvestbank, Lemvig	500,00
Ringkjøbing Bank	2.000,00
Ringkjøbing Landbobank	1.000,00
Skjern Bank	500,00
Ulfborg Sparekasse	500,00
Unibank	1.000,00
Vestjysk Bank, Holstebro	1.000,00
Nykredit	<u>1.500,00</u>
	<u>8.000,00</u>

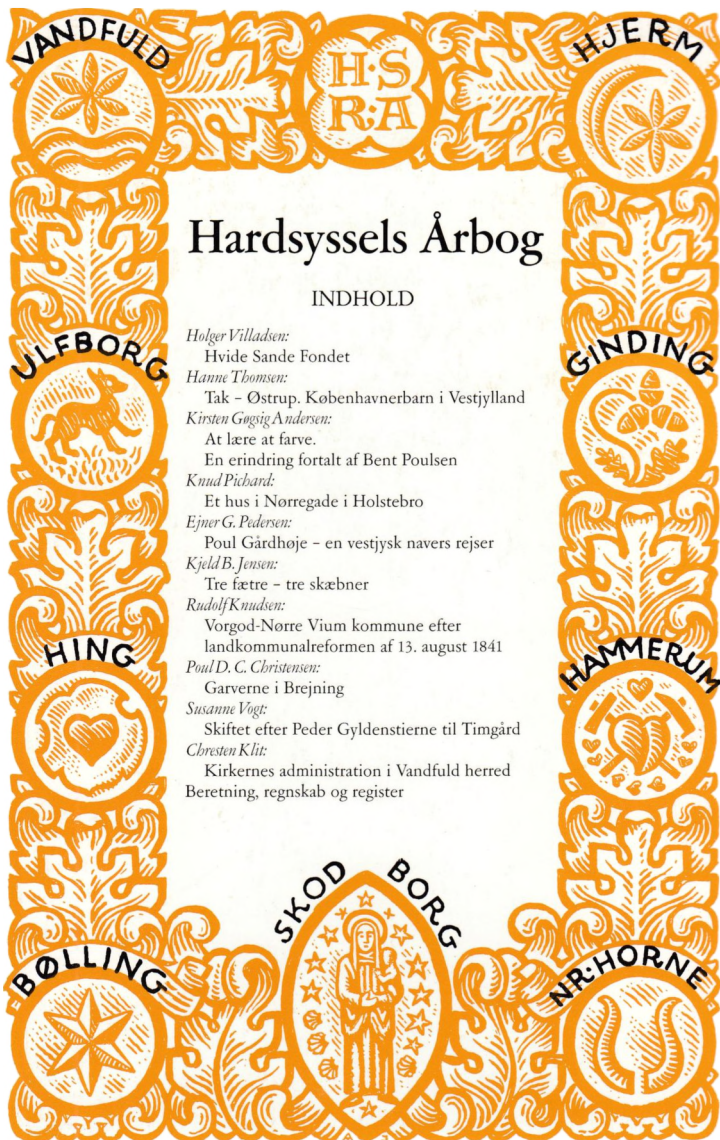
Register

omfattende personer (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt),
stednavne og emner. B angiver billede.

- Andersen, Christian (Møbelfabrikant, Paris) 48, 52, 55, 58, 62
 Arbejdsanstalter. Skjern 76-78
 Auer (Kaptajn, •Kinhem•) 10
- Badeanstalter. Holstebro 39
 Bemitex (Tekstilfarveri, Herning) 35
 Berlin 51
 Besættelsen 1939 41, 43
 Bille, Regitze Torbernsdatter (g. m. Peder Nielsen Gyldenstjerne) 109, 118
 Blåvand Radio 8, 9
 Bogtrykkerier. Niels P. Thomsens Bogtrykkeri, Holstebro 39-43, B 38, B 43
 Boopgørelser. Hans Madsen, Bjørnkjær 95-96
 Boopgørelser. Niels Lauritzen, Lille Kildsig 92-93, 98
 Boopgørelser. Peder Nielsen Gyldenstjerne, Timgård 105-126, B 106, B 107, B 108, B 110
 Bobbjerg B 137
 Brejning sogn. Feldberedere 87-104, kort 89
 Brejning stampemølle 97, 98, 100, 101, 102, 103, B 95
 Brejninggård 88, 97, 100, 102, 103, B 102
 Broforbindelser. Vorgod-Nørre Vium 76, 81, 82, 84
 Børn under fattigvæsenet. Vorgod-Nørre Vium 79
- Den centrale Understøttelseskasse (CUK) 46, 47, 48, 51, 58
 Christensen, Inger Margrethe (g. m. Christen Kjeldgaard Simonsen) 63, 65, B 64
 Christensen, Jens Sørensen (Bådformand, Hvide Sande) 6, 8, 9, 10
- Dalgaard Knudsen, J. (Landsretssagfører, Ringkøbing) 11, 12, 13
 Dessau og Mogensens Tekstilfabrik, Odense 30-31
 DFDS 11
 Dresselberg, Anders (Sysselprovst, Hardsyssel) 127, 130, 131, 132, 133
 Driverveje. Vorgod-Nørre Vium 82, 84, kort 83
 Det døde Hav 55, 57
- Enholt, Chr. S. (Brejninggård) 92, 94, 100, 101
 Elkjær, Andreas (Gårdmand, Holmsland) 11, 16
 Enevoldsen, Iver (Bådmand, Hvide Sande) 10
 Engel, Christian (Feldbereder, Brejning) 97, 98
- Farveri 27-36
 Fattigvæsen. Vorgod-Nørre Vium 75-79, 86
 Favrskov Kristensen, Kristen (Sømand, Vindelev) 65-69, B 66, B 67
 Feldberedere. Brejning sogn 87-104, kort 89
 Feldberedning. Brejning sogn 87-104, B 99
 Feriebørn 17-26
 Flyveopvisning 1909, Paris 59
 Frandsen, Karl Johannes (Bådmand, Nr. Lyngvig) 10
 Frederik IX (Konge, Danmark) 13, 15
 Frederiksen, Iver (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Garvning. Brejning sogn 87-104, B 99
 Glytting, M. (Revisor, Århus) 15
 Grenå Dampvæveri A/S 31
 Grønsøgade 2, Holstebro 61, B 60
 Gyldenstjerne, Axel Pedersen (Timgård) 105-126
 Gyldenstjerne, Knud Pedersen (Timgård) 105-126, gravsten 112 og 122
 Gyldenstjerne, Peder Nielsen (Timgård) 105-126
 Gøye, Falk (Sysselprovst, Hardsyssel) 130
 Gaardhøje, Carl (Snedkermester, Kolding) 49
 Gaardhøje, Jørgen (Glarimester, Vinderup) 49
 Gaardhøje, Karl Jørgen (Snedkermester, Holstebro) 61
 Gaardhøje, Poul (Snedkermester, Holstebro) 45-62, B 47, B 61
- Hamborg 49, 51
 Hansen, Lauritz (Feldbereder, Bjørnkjær) 89, 97
 Hansen, Mads (Feldbereder, Bjørnkjær) 89, 96
 Hansen, Niels (Redningsbestyrer, København) 10, 12, 13, 14, 16
 Hardsyssel provsti. Kirketilsyn 127-142
 Hauge, Ib (Lærer, København) 18
 Hede, Kristen (Hover) 69-70, B 69
 Hede, Niels Christensen (Hover) 69, B 69
 Heide Sørensen, Otto (Fiskeskipper, Haurvig) 11, 16
 Herning Klædefabrik 31-32, B 31
 Herning Tekstilfarveri A/S 32-35, B 33, B 34
 Hertz, Christian Ehlers (Herredsfoged, Skjern) 76, 78, 82
 Hirtshals Vask og Farveri 35
 Historisk Samfund for Ringkøbing Amt 143-146

- Historisk Samfund for Ringkøbing Amt. Regnskab 147-148
- Hjemstavsbeviser. Navere 49, B 30
- Holstebro. Feldberedere 100, 101
- Holstebro. Grønsgade 2 61, B 60
- Holstebro. Håndværkssvende 49
- Holstebro. Nørregade 30 37-44, B 38
- Holstebro Social-Demokrat 39, 40, 41, 44
- Huus, A. C. (Præst, Årgab) 5, 11, 12, 15, 16
- Hvide Sande Fondet 5-16
- Håndværkssvende 45-62
- Iversen, Aage (Bådmand, Hvide Sande) 8, 10
- Jensen, Frands (Vognmand, Hvide Sande) 11, 16
- Jensen, Marius (Bådmand, Hvide Sande) 10
- Jensen, Niels (Feldbereder, Pilgård) 89, 92
- Jensen, Niels (Feldbereder, Tudskjær) 88, 90, 92, 102
- Jerusalem 54, 55
- Jessen, Christiane Marie (g. m. Erik Kristensen) 66
- Josephsen, Jørgen (Læge, Hvide Sande) 5, 9, 11, 12, 14, 15, 16
- Juul Mikkelsen, Karl (Tømrermester, Hvide Sande) 11, 14, 15, 16
- Kinhem• (Hollandsk sandpumper) 6, 8, 9, 10
- Kirkedadministration. Vandfuld herred 127-142
- Kirkeregnskabsbøger. Vandfuld herred 127-142
- Kirkevisitation. Vandfuld herred 132-134
- Kirkeværger. Vandfuld herred 134-138
- Kjeldgaard, Kristen Nielsen (Sømand, Hover) 63-65
- Kjeldgaard Simonsen, Christen (Hover) 63, B 64
- Kjær Nielsen, Magnus (Malersvend, Holstebro) 48
- Kongehuset 11, 12, 13
- Kristensen, Erik (Lærer, Vindelev) 65-66, 68, B 67
- Kristensen, Petrine (g. m. Niels Christensen Hede) 69, B 69
- Kristiansen, Carl (Skomager, Holstebro) 41, 42
- Kristiansen, Kristian (Skomager, Holstebro) 41
- Kvembjerg, Jens (Rakker, Dejbjerg) 97
- Københavnske skolebørns landophold 17-26
- Landkommunalreformen af 13. august 1841 71
- Lange, Henrik (Sysselprovst, Hardsyssel) 130, 132
- Lange, Tyge (Sysselprovst, Hardsyssel) 130
- Laugsvæsen 46
- Lauritzen, Niels (Feldbereder, Lille Kildsig) 88, 91-94, 98, 102, 103
- Ludvigsen, Elise (Legetøjshandler, Holstebro) 40, 41
- Lund, Victor (Fotograf, Holstebro) 40, 43
- Lundsteen, Peter (Præst, Vorgod) 75
- Lyngvig fyr 10
- Madsdatter, Anna (g. m. Peder Thomsen) 90, 91, 92, 94
- Madsen, Hans (Feldbereder, Bjørnkjær) 89, 92, 95, 96, 98, 102, 103
- Mikkelsen, Las (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Militærøvelse 1884 66
- Mimer• (Redningsbåd, Esbjerg) 6, 9, 10
- Mindestene. Hvide Sande ulykken 1951 15
- Munch, Laurids (Brejninggård) 88, 90, 100
- Munk, Kaj (Præst, Vedsø) 18
- Mærskrederierne 11
- Møller, A. P. (Reder, København) 11
- Navere 45-62
- Nielsen, Hannibal (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Nielsen, Lauritz (Skrædder, Brejning) 92, 95
- Nielsen, Severin (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Nielsen, Staffen (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Nielsen, Svend (Malmester, Holstebro) 52
- Nymølle Farveri (Ravnholm) 30
- Nørregade 30, Holstebro 37-44, B 38
- Nørre Vium kirke B 77
- Nørre Vium kommune se Vorgod-Nørre Vium kommune
- Nørre Vium sogn 72-86, B 74, B 77, kort 83
- Nørre Vium å 76, 84
- Olufsen, Thomas (Feldbereder, Lille Kildsig) 88, 90
- Paris 58, 59, 60
- Pedersen, Lauritz (Snedkermester, Holstebro) 52, 60, 61
- Pedersen, Peder (Feldbereder, Tim) 89, 92, 94
- Pedersen, Svend (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Pedersen, Thomas (Feldbereder, Vesterbæk) 90, 92, 94, 95, 97, 102
- Pedersen (Skriver), Peder (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131, 132
- Pejsen, Chr. Christensen (Bådmand, Hvide Sande) 8, 9
- Petersen, Hans (Forretningsfører, Holstebro) 41
- Petersen, L. (Billedskærer, Holstebro) 61
- Pichard, Knud (Vicestadsbibliotekar, Næstved) 37-44, B 41, B 44
- Pligtkørsel. Vorgod-Nørre Vium 75
- Poulsen, Bent (Farverileder, Herning) 27-36, B 28
- Poulsen, Bendt (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
- Provinsbørns ferieophold i København 17
- Redningsbåde. Hvide Sande ulykken 1951 15-16
- Ringkøbing. Feldberedere 100-101
- Ringkøbing Sygehus 9
- Rosenkrantz, Jørgen (Sysselprovst, Hardsyssel) 130, 138, B 130
- Råsted 22-25

- Schiøtz, Aksel (Sangeren) 11
Schleisners Farveri (København) 27, 28, 30
Schweiz 46, 51
Skauningsredskaber 90, B 99
Skifte. Hans Madsen, Bjørnkjær 95-96
Skifte. Niels Lauritzen, Lille Kildsig 92-95, 98
Skifte. Peder Nielsen Gyldenstjerne. Timgård 105-126, B 106, B 107, B 108, B 110
Skjern. Arbejdsanstalter 76-78
Skjern å 72
Skolevæsen. Vorgod-Nørre Vium 76, 79-81, 84, 86
Sogneforstanderskaber. Vorgod-Nørre Vium 71-86
Sommer-Andersen, H. B. (Amtmand, Ringkøbing) 12, 16
Spanger. Nørre Vium 76, 84
Stenkister. Nørre Vium 84
Studedriftsveje. Vorgod-Nørre Vium 82, 84, kort 83
Stumph, Henrik Rudolph (Redaktør, Holstebro) 41
Svaning, Jacob (Fuldmægtig, Sysselprovstiet) 131
Svendehjem 46
Sygeforsorg. Vorgod-Nørre Vium 85, 86
Søforhør. Hvide Sande ulykken 1951 10
Sømandsliv 63-69
Søndergaard Christensen, Ole (Læge, Ringkøbing) 9
Sørensen, Harald (Bibliotekar, Odder) 40, 41
Sørensen, Peder (Bogbinder, Holstebro) 40, 44
- Tekstilarvning 27-36
Thomsen, Alma (g. m. Niels P. Thomsen) 41, 42, 43, 44
Thomsen, Chr. (Bådmand, Hvide Sande) 6, 8, 9
Thomsen, Hanne (Fhv. feriepige, Råsted) 22-26, B 26
- Thomsen, Niels Jensen (Feldbereder, Lille Kildsig) 88, 92, 93
Thomsen, Niels P. (Bogtrykker, Holstebro) 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43
Thomsen, Peder (Feldbereder, Lille Kildsig) 88, 90, 91
Thygesen, Thomasine Kathrine (g. m. Thyge Andersen Thygesen) 14
Thygesen, Thyge Andersen (Bådmand, Sdr. Lyngvig) 10
Timgård 105-126
Timgård. Besiddelser kort 117
Tøjfarvning 27-36
- Vandfuld herred. Kirkeadministration 127-142
Vandfuld herred. Kirkevisitation 132, 133, 134
Vandfuld herred. Kirkevægger 134-138
Vejvæsen. Vorgod-Nørre Vium 72, 76, 81-85, B 83
Vorgod-Nørre Vium kommune 71-86
Vorgod sogn 72-86, B 80, kort 83
Vorgod å 72, 81, B 74
Vrå Christensen, Peder (Bestyrer, Hvide Sande) 8, 9
- Wernfelt A/S (Tekstilkoncern, Gladsaxe) 35-36
Wessel og Wetts Tekstilfabrik (København) 30
Wien 51, 52, 53, 54
- Zürich 51, 57
- Ørgaard Nielsen, Niels (Fiskeskipper, Hvide Sande) 11, 16
Østrup, Anthon Christian Pedersen (Skoleinspektør, København) 17, 18, 19, 20, B 18

Hardsyssels Årbog

INDHOLD

Holger Villadsen:

Hvide Sande Fondet

Hanne Tøbomsen:

Tak - Østrup, Københavnerbarn i Vestjylland

Kirsten Gøggis Andersen:

At lære at farve.

En erindring fortalt af Bent Poulsen

Knud Pichard:

Et hus i Nørregade i Holstebro

Ejner G. Pedersen:

Poul Gårdhøje - en vestjysk navers rejser

Kjeld B. Jensen:

Tre fætre - tre skæbner

Rudolf Knudsen:

Vorgod-Norre Vium kommune efter
landkommunalreformen af 13. august 1841

Poul D. C. Christensen:

Garverne i Brejning

Susanne Vogt:

Skiftet efter Peder Gyldenstjerne til Tingård

Chresten Klit:

Kirkernes administration i Vandfuld herred
Beretning, regnskab og register